

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BİR ZORUNLULUK ALANI OLARAK İÇERİSİ VE DIŞARISI

**“28 ŞUBAT VE BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR: BİR ZİHİNSEL VE RUHSAL
DÖNÜŞÜMÜN ANLATIL(A)MAMIŞ HİKAYESİ”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

109611009

DENİZ İŞİKER

İstanbul, 2011

BİR ZORUNLULUK ALANI OLARAK İÇERİSİ VE DIŞARISI

28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar: Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)mamış Hikayesi

INSIDE AND OUTSIDE AS AN OBLIGATION AREA

February 28th and Women with Headscarf: Unexplain(able)ed Story of a Mental and Psychological Transformation

Deniz İşiker

109611009

Doç. Dr. Ferhat Kentel (Tez Danışmanı) :.....

Dr. Şerife Saime Tuğrul Tavşık (Tez Danışmanı) :.....

Bülent Somay, MA :.....

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) başörtülü kadın
- 2) 28 Şubat
- 3) başörtüsü yasağı
- 4) psikolojik etkiler

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) woman with headscarf
- 2) 28th February
- 3) headscarf ban
- 4) psychological effects

Onay Tarihi: 01.07.2011

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada öncelikle görüşmeyi kabul edip, zorlandıkları anlarda dahi konuşmaktan ve hissettiklerini anlatmaktan vazgeçmeyen bütün kadınlara müteşekkirim. Onların cesareti ve açıklığı olmasaydı bu çalışma olmayacaktı.

Bunun yanı sıra, bu tezi yazma sürecinde beni cesaretlendiren, her görüşmemizde farklı bir bakış açısıyla ve buna rağmen hiç eksilmeyen mütevazılığıyla kendine gittikçe daha çok saygı duyduğum tez danışmanım Doç. Dr. Ferhat Kentel'e, beni bu süreçte yalnız bırakmayan ve bana fikirleriyle yol gösteren değerli tez danışmanım Dr. Saime Tuğrul'a; tezim henüz yazılmamışken fikirlerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ebru Çakıcı ve Dr. Rukiye Hayran'a; tezimin olgunlaşması için vakit ayıran Yrd. Doç. Dr. Elif Çelebi'ye; tezim henüz bitmemişken, beni dinleme inceliğini göstererek hiç düşünmediğim bağlantıları kuran ve bu teze katkısını esirgemeyen Prof. Dr. Serdar Bedii Omay'a; tez jürime katılmayı kabul ederek, bu tezin son halinin şekillenmesinde katkısı olan ve yüksek lisansım boyuca derslerini zevkle dinlediğim hocam Bülent Somay'a çok teşekkür ederim.

Tezimde benimle birlikte yorulan, fikirlerini ve emeğini esirgemeyerek bana çok şey kattığına inandığım ablam Filiz Işıker'e; hep yanımda olan ve hem bu teze hem de hayatıma kattıkları için şükrettiğim dostlarım Tamar Nalci, Emre Can Dağlıoğlu ve Deniz Cenk Demir'e minnetarım.

Bu teze başlama konusunda beni yüreklendiren ve tez sürecinde de yardımlarını esirgemeyen dostum Neslihan Akbulut Arıkan'a ve bunun yanında görüşmeleri yapabilmem için mekân sağlayan AKDER'e de özel bir teşekkür borçluyum.

Bununla beraber emekleriyle ya da destekleriyle yanımda olan Figen Işıker, Tülay Yiğit, Ronayi Önen, Volkan Eke, Nurullah Işıker, Rayet Apaydın, Fatma Çakır, Fatma Işıker, Melek Işıker, Rıdvan Işıker, Murat Işıker, Merve Sezer, Mesut Varlık, Ayşe Akarsu, Rümeyza Temiz, Zehra Yiğit, Kadriye Reis, Göksel Meriç, Nebiye Arı, Ela Bilgen, Zeynep Bilgili ve Özgür Açılım Platformu'na çok teşekkür ederim.

Yüksek Lisans öğrenimim boyunca bana en büyük desteklerden birini sağlayan TÜBİTAK'a da şükranlarımı sunuyorum.

Vazgeçmeye yaklaştığım anlarda, bana benden çok güvenerek ve inanarak beni hep cesaretlendiren ve ömrüm boyunca da yanımda olarak beni cesaretlendireceğini umduğum Ali Bedir'e de minnettarım.

Burada ismini unutarak sonradan mahcup olacağım, bende emeği ve hakkı olan herkesten şimdiden af diliyorum.

En önemlisi bu tezi yapma kuvveti ve sağlığı verdiği için Allah'a şükrediyorum...

İstanbul-Mardin, 2011

ÖZET

Bu çalışmada, bu zamana kadar birçok araştırmacının ilgi ve araştırma “nesne”si olan başörtülü kadını “içerden” biri olarak anlatma çabası vardır. Bu içerden bakış, kendisi de hayatının nerdeyse her döneminde bu yasağı bir şekilde deneyimleyen yazarın, kendi içsel çatışmalarından yola çıkarak, diğer kadınları anlama isteğiyle bağlantılıdır. Çıkış noktası olarak da 28 Şubat post-modern darbesi sonrası yaşanan kırılmalar ve özellikle başörtülü kadını etkileyen bu darbenin sonrasında yaşananlar anlatılmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken şu ana kadar dokunulmamış bir konuya, yani başörtüsü yasağının psikolojik etkilerine bakarak yol alınacaktır. Başörtüsü yasağının bu kadınlar üzerindeki yıkıcı etkisini ve beraberinde getirdiği ruhsal ve zihinsel dönüşümü, yapılan odak grup çalışmaları ve derinlemesine mülakatlar eşliğinde sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın iddiası başörtüsü yasağının ciddi boyutlarda psikolojik sorunlara ve tahribatlara neden olduğunu göstermektir. Ama bunu yaparken asla bir tanı konulmayacak; ancak travma, depresyon vs. gibi bozuklukların kriterlerinden yararlanılacaktır. Bu kriterler eşliğinde bir durum tespiti yapıp tez sonlandırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Başörtülü kadın, 28 Şubat, başörtüsü yasağı, psikolojik etkiler

ABSTRACT

In this study, there is labour to explain the woman with headscarves that has been the “object” of various researchers’ interest and study as an “insider”. This glance from inside is related with the will of understanding the other women, considering inner conflict of the author that has also experienced this ban somehow in almost every period of her life. It is tried to explain the refractions and experiences after the post-modern *coup d’etat* of 28th February being taken as a starting point in this study, that were especially affected the woman wearing headscarf. Whilst achieving this, it is gotten far by addressing an untouched issue, namely psychological effects of headscarf ban. It is aimed to present destructive effect of headscarf ban over these women and mental and intellectual transformations that are come along with this ban, accompanied with focus group studies and in-depth interviews being achieved. The main argument of this study is to reveal that the headscarf ban has caused to serious psychological problems and destructions. However, as achieving this, a diagnosis will never be identified, nevertheless the criteria as trauma, depression etc. will be utilized. The study will be resulted by an assessment in company with these criteria.

Keywords: Woman with headscarf, 28th February, headscarf ban, psychological effects.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
YÖNTEM	6
BİRİNCİ BÖLÜM: Başörtüsü Tartışmalarında “Siyasal İslam” ve Kamusal Alan	
1.1. “Siyasal İslam” ve Başörtülü Kadının Konumu.....	10
1.1.1. “Siyasal İslam” tartışmaları	10
1.1.2. Başörtülü Kadının Konumu.....	23
1.2. Başörtüsü: Kimlik mi, Kıyafet mi, “Siyasal Simge” mi, İnançın Gereği mi?.....	33
1.2.1. Kimlik.....	34
1.2.2. Kıyafet.....	39
1.2.3. “Siyasal Simge”	41
1.2.4. İnançın Gereği	44
1.2.5. “Başörtüsü”- “Türban”: Karşıt Görüşler.....	46
1.3. Kamusal Alanın Muğlaklığı: “İçerisi”, “Dışarı” ve Sınırlar.....	51
1.3.1. Kamusal Alan Tanım-lar-ı	51
1.3.2. Kamusal Alanda İslamcılar.....	56
1.3.3. Kamusal Alanda İslamcı Kadınlar	59
1.3.4. Kamusal Alanın Sınırları.....	61
1.3.5. Kamusal Alanın “Sahipleri”: Laikçiler.....	65
1.3.6. Muğlaklık	67
1.3.7. “İçerisi”- “Dışarı”	67

İKİNCİ BÖLÜM: İslamcılar İçin Bir Kırılma Noktası: 28 Şubat Süreci ve Yasaklar

2.1. Milli Görüş Hareketi, RP, Erbakan.....	70
2.2. “1000 Yıl Sürecek” Bir Milat.....	76
2.3. Görüntünün Tersine Dönmesi :“28 Şubat Operasyonu”.....	83
2.4. İkna Odaları.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Başörtüsü Yasağı ve Başörtülü Kadınların

Yaşadıkları

3.1. Başörtüsü Yasağı.....	96
3.1.1 Yasağın Tarihçesi.....	96
3.1.2 Yasak Deneyimleri.....	108
3.1.3.Yasağın “Görünür” Uygulayıcıları: Polisler ve Güvenlik Görevlileri.....	124
3.1.4. Başörtüsünün Anlamı.....	131
3.1.5. Yasak Olmasaydı Ne Olurdu?.....	135
3.1.6. Görünmeyen Mağdurlar: Aileler.....	139
3.2. Bir Dönüşümün Sancıları ve Yaşanan Psikolojik Süreç.....	144
3.2.1. Travma.....	145
3.2.2. Depresyon.....	151
3.2.3. Sosyal Fobi.....	158
3.2.4. Yasağın Hissettirdikleri.....	162
3.2.5. Yasak Sonrası “Rüyalar”: Kabuslar.....	178
3.2.6. Çözüme Dair Umutlar-Umitsuzluklar.....	181

SON SÖZ.....	184
EK 1	189
KAYNAKLAR.....	192

*Başörtüsü yasağına rağmen, dört kızını başörtülü olarak
okutmak için ellerinden gelen bütün gayreti gösteren
Annem Nevin Işiker ve Babam Mehmet Işiker'e...*

ve

*Başörtüsü yasağına maruz kalmış, kalmaya devam eden ve
derin yaralarına rağmen hiç vazgeçmeyen bütün başörtülü
kadınlara...*

İthaf edilmiştir...

GİRİŞ

“Şahane mazlumların yüceltilmesi, sonuçta, onları mazlumlaştıran şahane sistemin yüceltilmesinden başka bir şey değildir.”¹ Nurdan Gürbilek, Adorno’nun bu sözü ile beraber, “Eğer mazlumu baştan muzaffer gösteriyorsa üslup, yalnızca gerçeği perdelemekle kalmaz, sahibini şimdiden zalime borçlandırmış demektir.”² der.

Bu sözler bu çalışmanın girişi niteliğinde. Bu çalışmada yapılacak olan şey, ne başörtülü kadınları “mazlum” olarak göstermek, ne de bir “mağdur dili” oluşturmak. Yapmaya çalışılan şey, mağduriyetleri ön plana çıkarmak ya da yok saymak yerine, mağduriyetlerle yaşanmış hikayeleri yaşayanların ağzından dinleyerek, yıllarca başörtüsü yasağı zulmüne maruz kalmış kadınları anlama çabasıdır. “Mazlumu baştan muzaffer gösterme” riski bu tarz çalışmalarda çoğu zaman vardır belki. Ama benim bu çalışmada yapacağım şey, Richard Sennett’in dediği gibi “kendinden yola çıkarak diğerlerini anlamaya çalışmak”³ olacaktır.

Bu tez çalışmasında, 28 Şubat süreci ve sonrası başörtülü kadınların yaşadıkları ve bu yaşanmışlıklarının sonucunda nasıl bir ruhsal ve zihinsel dönüşüme uğradığı anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Bu kadınların yaşadıkları dönüşümü anlayabilmek için, 28 Şubat postmodern darbesini üniversitedeyken yaşamış ya da 28 Şubat’tan sonra üniversiteye başlamış ve başörtüsü yasağına maruz kalmış kadınlarla odak grup çalışması yaptım. Amacım, yasak sırasında üniversite kapısından “içeri” girenlerle, “dışarıda” kalanların farklı yaşanmışlıklarını ve özellikle hissettiklerini anlamaktı. Bu bağlamda, yasakla

¹ Theodor Adorno, *Minima Moralia*, s.29, aktaran Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis Yayınları, 2008 s. 111

² A.g.e, s. 111

³ Akt. Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.11

karşılaşıp başını açmadan eve dönenlerle, başını açarak veya peruk ya da şapka gibi “taktik”ler⁴ kullanarak eğitimlerine devam eden başörtülü kadınlarla görüşmeler yaptım. Bunun dışında, yasak devam ettiği süreçte üniversite sınavına hiç giremeyen -sınavda da başörtüsü yasağı olduğundan dolayı- ve Türkiye’de diploma denkliği olmayan bir üniversiteye hala devam eden bir grup kadınla da bir grup çalışması gerçekleştirdim. Grup çalışmaları, kadınların yasağa nasıl maruz kaldıklarıyla ilgili kişisel hikâyelerini anlatmalarının yanı sıra, belli sorularla sınırlandırıldı. Sorularda daha çok kadınların ‘ne hissettikleri’ soruldu. Burada amaç, yasağın kadınların psikolojileri üzerindeki etkilerini anlama çabasıdır. Bir başörtülü kadın bu ruh halini “kötü bir senaryonun hem ‘zoraki oyuncular’ hem de ‘hiç sesi çıkmayanları’ idik sanki.”⁵ diyerek ifade ediyor.

Bu çalışmanın ilk bölümünün ilk kısmında, “siyasal İslam” ve başörtülü kadının konumu tartışılacaktır. Fakat bunun öncesinde, “siyasal İslam” sürecine yol açtığı iddia edilen İslamcılık hareketine de yer yer atıfta bulunulacaktır. 1980 sonrası yükselen İslamcılık hareketleri ve bu hareketler içinde başörtülü kadının “nesne” konumundan “özne”ye evrilişi iddiaları tartışılacaktır. Birinci bölümün ikinci kısmında, başörtüsünün anlamı tartışmaları yapılacaktır. Başörtüsünün konumlanması ve söylemler, farklı kesimlere göre değişiklik gösterir ve bu kesimlerce ifade edilen “kimlik”, “kıyafet”, “inancın gereği” ya da “siyasal simge” olarak başörtüsünün anlamları üzerinde durulacaktır. Birinci bölümün üçüncü kısmında ise kamusal alan tanımlamaları, kamusal alanın muğlâklığı, “içerisi” ve “dışarı”nın neresi olduğu, sınırların nerede başlayıp nerede bittiğiyle ilgili tartışmalara yer verilecektir.

İkinci bölümde, bu çalışmanın diğer sacayağını oluşturan: başörtüsü yasağının hayatın her alanında ve yaygın olarak uygulanmaya başlandığı “28 Şubat süreci”

⁴ “Taktik” kelimesi burada Michel De Certeau’nun kavramı olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız Michel De Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi- I*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009

⁵ Neslihan Akbulut ve diğerleri, *Henüz Özgür Olmadık*, İstanbul: Hayykitap, 2008, s.38

anlatılacaktır. Süreçten önce hükümetin başına geçen Refah Partisi'nin politikalarından ve Refah Partisi'ni doğuran Milli Görüş Hareketi'nden bahsedilecek, "28 Şubat" sonrasında gazetecilere ve üniversite rektörlerine verilen brifinglerden ve bir günde yapılan "28 Şubat operasyonu" sonrasında, İslamcılar için bu süreçle başlayan "görüntünün tersine dönmesi" halinden bahsedilecektir. Süreç sırasında kurulan ve faileri tarafından hala adı geçen şekliyle nitelendirilmese de, birçok başörtülü kadının hayatında travmatik bir milat olarak kalacak olan "ikna odaları"ndan da kısaca bahsedilecektir.⁶

Çalışmanın üçüncü bölümünde, bu tezin asıl konusunu teşkil eden, başörtülü kadınların yasak sonrası yaşadıkları psikolojik süreçlere yer verilecektir. Bir başka deyişle, yasağın daha çok psikolojik etkilerine eğilip, bu kadınların neler düşündüğünden çok, neler hissettiğine odaklanılacaktır. Bu, çoğunlukla yapılan görüşmelerdeki tanıklıklar ve anlatılanlar üzerinden yapılacaktır. Bunu yaparken de psikoloji terimlerine başvurularak, bu süreçler daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır. Buradaki amaç ve iddia, bu kadınlara tanı koymak değildir. Ancak bu süreci yaşayanlarda, depresyon, travma, sosyal fobi gibi psikolojik bozuklukların gözlemlendiğini göz ardı etmemekte fayda vardır. Bu çalışmanın iddiası, yasağın çok ciddi psikolojik etkilerinin olduğu, bu kadınların bu psikolojik süreçlerle çoğu zaman "tek başına" mücadele ettiği gerçeğinin yok sayıldığıdır.

Nazife Şişman, tesettürlü kadının, ötekileştirmeye çok uygun bir obje olduğunu, çünkü tesettüründen dolayı her yerde kolaylıkla "teşhis" edilebileceğini söyler.⁷ Ve bu ötekileştirme bizzat devlet eliyle ve "resmi bir ayrımcılık"⁸ olarak uygulanır.

⁶ Bu konuda daha geniş bir bilgi için Gülşen Demirkol Özer'in yazdığı "*Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odası*" kitabı yol gösterici niteliktedir.

⁷ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.64

⁸ Bekir Berat Özipek, "İnsan Hakları İhlalleri Ekseninde Bir Örnek: Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde, (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008s.15

Bu ötekileştirme süreci içinde, başörtülü kadınlar çok farklı tecrübeler yaşadılar. Ferhat Kentel bunu, “başörtülü kadınların –‘başörtülü’ olarak- ‘modern hayatın içine girmeleri’, modern hayatla ve diğer insanlarla ‘muhabbet’ etmeleri” olarak ifade eder ve ekler: “Başörtülü kadınların bu hayatın içine girmeleri önemli olsa da, daha önemli olan şeyin modern hayatın başörtülü kadınları içine alması ve bu yolla değişmesidir.”⁹

Bu çalışmada yapıldığı gibi “Türkiye’de dışlanan kesimler üzerine araştırma yapmak, onların seslerini duyurmak ve ‘ne’ dediğini anlamak büyük önem taşıyor.”

¹⁰ Bu çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan farkı, başörtülü kadınlarla ilgili 1980’li yıllardan beri yapılan araştırmalarda olduğu gibi başını örten kişiyi nesneleştiren bir yaklaşımdan kaçınarak ve Nazife Şişman’ın deyimiyle “‘ne yerler ne içerler’ kabilinden antropolojik ve ötekileştirici, sosyolojik metodoloji çerçevesinde anlama iddiasında, ama çoğu zaman tanımlayıcı ve kategorize edici olmaktan öte gidemeyen”¹¹ bir çalışma olmaması ve “başörtülülere bir sapma gibi görmemesinde”dir.¹²

Beni, bu tez çalışmasını yapmaya iten temel saik ise, 11 yaşından beri farklı şekillerde ve zamanlarda deneyimlediğim başörtüsü yasağının kadınlar üzerindeki tahribatlarını gözlemlememle ve bizzat yaşamamla ilgilidir. Bu kadınların bir araya geldikleri zamanlarda, bu konu hakkında çok sık konuştuklarına, ama konuşurken genelde yaşananlar üzerinden konuşarak, hissettiklerini göz ardı ettiklerine ya da “bastırdıklarına”¹³ şahit oldum. Hissettiklerini konuşmak, ya çok yaralayıcı olduğu için ya da tekrar tekrar aynı anları yaşattığı için, bu konuda “susmayı” ve “sessiz

⁹ Ferhat Kentel, “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”, *A.g.e* içinde, s.61

¹⁰ Ferhat Kentel, “Yeni Bir Laiklik Yeni Bir Modernite”, *Türkiye’nin Örtülü Gerçeği* içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.58

¹¹ Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.9

¹² Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.180

¹³ Burdaki “bastırma” kavramı Freudian savunma mekanizmalarından biri olarak kullanılmıştır.

kalmayı” tercih ediyorlardı. Bu yarayı kaşıyarak ve çoğu zaman kanatarak geçen beş grup görüşmesi ve iki bireysel görüşme neticesinde “çok konuşulan” şeylerin ötesinde hissedilenlerin paylaşılması bu tezin bana göre en önemli “özel”liği...¹⁴

Ben bir hikâye anlattım; gerçek, ama yok sayılmış ya da anlatıl(a)mamış bir hikâye... Ve görüşmeler sırasında şahit oldum ki; insanlar yaşadıklarını unutabilir, hissettiklerini asla...¹⁵

¹⁴ Daha önce başörtülü kadınları konu alan ve mülakatların yapıldığı birçok çalışma vardır. Araştırma yapan kadınlar: Feride Acar (1993), Yeşim Arat (1995), Nilüfer Göle (1992), Aynur İlyasoğlu (1994), Ayşe Saktanber(1994), Elisabeth Özdalga(1998) bu araştırmacılar katılımcı gözlem ve mülakat metodu kullanmışlar. Bunun dışında başörtülü kadınlar tarafından yapılmış çalışmalar da mevcut. Bunlardan ikisi, Cihan Aktaş (1989), Gülşen Demirkol Özer (2005)’in yaptığı çalışmalardır.

¹⁵ *Atlı Karınca* filminin afişinden esinlenilmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, başörtüsü yasağının başörtülü kadınlar üzerindeki psikolojik etkisini göstermek, bunu yaparken de teorik ve metodolojik bir çerçeve kullanmaktır. Bu anlamda çeşitli ‘psikolojik bozuklukların’ kriterlerinden yararlanılacaktır. Yasağın psikolojik etkilerine bakılırken, yaşanan deneyimler, kadınların etraflarında bulunan ve onlarla yasağı yaşayan ve kadınlar kadar olmasa da ciddi bir biçimde etkilenen aileler boyutuna da kısaca değinilecek, kadınların yasağın çözümüne dair umutları da incelenecektir.

Bu çalışmada, 28 Şubat sürecinde ve sonrasında başörtüsü yasağına özellikle eğitim kurumlarında ve sınavlarda maruz kalmış, 20 yaş üstü başörtülü kadınlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu kadınlarla İstanbul’da görüşülmüştür, ancak hepsi İstanbul’da yaşamamaktadır. Yasağı yaşadıkları zamanlarda da, farklı şehirlerde bulunan birçok kadın vardır. Kadınların sosyoekonomik düzeyleri ve medeni durumları göz ardı edilmiştir.

Saha çalışmasında, kadınlarla odak grup çalışmaları ve derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Görüşmeler Şubat- Mart 2011 tarihleri arasında, büyük bir kısmı AKDER (Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği) toplantı salonunda, bazıları kadınların kendi evlerinde yapılmıştır. Kadınların bir kısmına, AKDER aracılığıyla ulaşılmış, bir kısmına da “kartopu” yöntemiyle kişisel tanıdıklar ve arkadaşlar vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Toplamda beş odak grup çalışması ve üç derinlemesine mülakat sonucunda 30 kadınla görüşülmüştür. Görüşmelerin tamamı psikolog olan yazar tarafından yapılmıştır, iki görüşmeye de sosyolog bir gözlemci katılmıştır. Görüşme kayıtları çözülmüş ve yazar tarafından çeşitli kategoriler çerçevesinde analiz edilmiştir. Katılımcıların profilleri hakkında gereken bilgiler Ek 1’de verilmiştir.

Odak grup kullanmaktaki amaç, gruptan bir bireyin bir soruya verdiği cevabın diğerleri tarafından duyularak, diğerlerinin düşüncelerini de bu yanıtı düşünerek, bu çerçevede oluşturmalarını sağlamaktır.¹⁶

“Powell ve diğerlerine göre, odak grup görüşmesi ‘araştırmacı tarafından seçilmiş ve bir araya getirilmiş bir grup insanın kendi deneyimlerinden yola çıkarak araştırmaya konu problem hakkında görüş belirtmeleri ve tartışmalarıdır.’”¹⁷

Odak grupları oluştururken, bunların homojen gruplar¹⁸ olması amaçlanmıştır. Fakat çalışmaya başladıktan sonra, bunun imkânsızlığı anlaşıldı. Çünkü oluşturulan bir grup, başörtüsü yasağını üniversitede yaşamış ve okulu tamamen bırakıp eve dönmüş; diğeri üniversitede yasağı yaşayıp başını açmış; bir diğeri yasağı yaşayıp peruk kullanmış; diğeri grup yasağı yaşayıp şapka kullanmış, en son grup ise yasağı daha üniversiteye gitmeden yaşayıp, üniversite sınavına hiç girmemiş kadınlardan oluşacaktı. Bu grupları oluştururken amaç, kadınların farklı deneyimler yaşadıklarını ve bunları anlatırken kendileriyle benzer şeyleri yaşayanların yanında, yaşadıklarını daha kolay anlatacağını varsaymış olmamdı. Ancak görüşmelere başladıktan sonra kadınların yasağı çok farklı şekillerde deneyimlediği anlaşıldı. Örneğin, bir kadın önce başını açmamış, yasak biraz hafifledikten sonra başını açarak sınava girmiş, en sonunda üniversitede şapka kullanarak okuyabilmişti. Dolayısıyla kadınlar, aslında grupları oluştururken kullandığım kriterleri, farklı zamanlarda farklı şekillerde deneyimlemişlerdi. Bu bile yasağın kadınları her alanda nasıl da yakaladığını ve adeta “mahkûm” ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Kadınlara telefonla ulaşıp, çalışmanın amacı anlatılmış ve katılmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Bazı kadınlar katılmayı kesin bir dille mazeretsiz

¹⁶ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008, s.151

¹⁷A.g.e, s.152

¹⁸ Bu grupları oluştururken yasağı deneyimleyen ve aynı ‘taktik’leri kullanan kadınların aynı gruplarda olması amaçlanmıştır.

reddetmiş, bazı kadınlar ise çeşitli mazeretler sunmuşlardır. Bazıları da bu konuda konuşmanın zorluğundan bahsederek katılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların, araştırmacının başörtülü olduğunu bilmemeleri reddetmelerine neden olmuş olabilir. Tanıdıklar vasıtasıyla ulaşılan kişiler, çalışmaya katılmayı daha kolay kabul etmişlerdir.

Sonuçta gelmeyi kabul eden kadınlarla her biri yaklaşık 2 saati bulan görüşmeler yapılmış, ses kaydı alınmış ve çözümlemesi yapılmıştır. Çalışmada müstear isimler kullanılmıştır. Kişisel kimliği ele verecek olan şehir ve üniversite isimleri de bazı yerlerde ‘...’ ile gösterilmiştir. Özellikle 28 Şubat sonrasının temel alınması ise katılımcılara ulaşmanın daha kolay olacağı, yaşananların üzerinden daha az zaman geçmiş olması, aynı zamanda 28 Şubat sonrası yasakların daha kitlesel ve yaygın olarak birçok kişiyi etkilemiş olmasıdır.

Bu araştırmanın başörtülü ve yasağı birçok alanda yaşamış bir sosyal bilimci tarafından yapılmış olması, katılımcıların kendilerini daha rahat hissetmelerine neden olmuş olabilir. Bunun yanı sıra bunun bir sınır olduğundan da söz edilebilir. Çünkü araştırmacı grup kimliğini bazı zamanlarda ön plana çıkarmış olabilir.

Aynı zamanda bu araştırmanın niteliksel bir çalışma olması, kesin sonuçlar vermemize engeldir. Ancak bu araştırmanın amacı kesin sonuçlardan ziyade, yaşanan gerçek bir acıya tanıklık etmektir. Dolayısıyla niceliksel bir araştırmada kadınların “sesleri”nin duyulması çok mümkün olmamaktadır. Bu konuda yapılmış sınırlı sayıda niceliksel araştırma olduğu da düşünülerek, niteliksel bir araştırmanın yapılması daha anlamlı olmuştur. Bu araştırmanın bir psikolog tarafından yapılıyor olması bu çalışmanın bir diğer özelliğidir. Psikolog bir araştırmacı, kadınlar açısından bazen rahatlık sağlamış, bazense kadınların “tanı”lanma şüphesiyle bakmalarına neden olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, yoğun zihinsel süreçlerin ve duygusal yıpranmışlığın bir sonucudur. Olayları tekrar tekrar dinlemek araştırmacıda derin bir üzüntü ve yıpranmışlık oluşturmuş, ama aynı zamanda bu araştırmayı yapma gerekliliğini an be an hissettirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. “Siyasal İslam” ve Başörtülü Kadının Konumu

1.1.1. “Siyasal İslam” Tartışmaları

“Siyasal İslam”¹⁹ ile ilgili tartışmalara baktığımızda, bunu hem İslamcı, hem de laikçi kesimin farklı perspektif ve referanslarla son 20-30 yıldır sürdürdüğünü görürüz. Söylemler birbirinden farklı gibi gözükse de, bazı çizgilerin bulunduğu yerler, bu bölümde gösterilmeye çalışılacaktır. Çoğu İslamcı için “siyasal İslam” tanımlamasının kendisi zaten sorunlu bir kavramdır. Bunun yanında bu tartışmalar yapılırken “siyasal İslam”ın çıkış noktası genelde İslamcılıkla bir şekilde bağlantılandırılır. O yüzden “siyasal İslam”a geçmeden önce İslamcılık tartışmalarına Türkiye özelinde bakmak faydalı olacaktır.

Aydınlanmanın modernitenin felsefi temelini oluşturması ve moderniteyi sosyolojik bir olguya dönüştürmesi gibi²⁰, siyasal İslam’ı da, hem felsefi temellerine kavuşturma, hem de sosyolojik anlamda kitlelere mal etme çabası olarak okunabilecek İslamcılık bu noktada incelenmeye değerdir.

İslamcılık, son yıllarda “popüler” hale gelen bir kavram olarak zikredilse de, Osmanlı’da Batıcılık fikrinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması sonrasında yer etmeye başlayan bir tarafı olduğunu görebiliriz. Türk modernleşmesinin temel aldığı ya da iki temel dayanak noktası olan laiklik ve pozitivism de 19.yüzyılda başlamış ve 1923’te kurumsal ve ideolojik zirvesine ulaşarak²¹ İslamcılık karşısındaki yerini almıştır.

¹⁹ “Siyasal İslam” benim kullandığım yerlerde tırnağa alınacaktır. Onun dışındaki yerlerde olduğu şekliyle kullanılacaktır.

²⁰ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005

²¹ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.99

İslam, Ali Şeriatî'nin belirttiği üzere Marksizm gibi, siyasal bir hareketin hizmetindeki bir "ideoloji"yi temsil eder. Şeriatî, "İslam ve Marksizm... İnsan yaşamının ve düşüncesinin tüm boyutlarını kucaklayan...[ve] ontolojik ve kozmolojik düzeyde birbirine tamamen zıt iki ideolojidir" der.²²

Eğer İslam, insan yaşamını kucaklayan bir tanımdaysa, İslamcılık nedir, nasıl bir zeminde ortaya çıkmıştır ve iddiası nedir? Hayatı, zamanı, mekânı, parayı ve birçok maddi şeyi modern insanların algılayıp tanımladığı ve hatta dayattığı şekilden farklı algıladığı ve vazedilen şekilden uzak durma iddiasındadır İslamcılık.²³ Zira zaman ve mekân algısı, İslamcılarda, modern hayatın böldüğü, parçaladığı şekliyle bölünüyor gibi görünse de, aslında bir bütünün zaman içindeki farklı tezahürlerinden bahseder gibidir. Örneğin, namaz kılmak günde beş defa günü bölüyor gibi görünse de, aslında yapılan bütün işlerin Allah adına yapılırsa ibadet olduğu anlayışıyla, o ibadetlerin bir nevi hesap dokümanıdır. Yahut oruç tutmak yılın bir ayında yapılan bir ibadet olsa da, "komşusu açken tok yatan bizden değildir" Hadis-i Şerifiyle hayatın bütün alanlarına ve zamanlarına yayılan tarafını gösterir bize.

İslamcılık, Cihan Aktaş'ın deyimiyle "dini kaynaklardan hareketle bir taraftan dinsel anlayış ve yaşantıları, diğer taraftan da modern hayat tarzlarını sorgulayarak yol alan güçlü tarihsel bir dalgadır." Bununla beraber, Müslümanların zaman zaman tarihsel hareketi içinde yükselen ve İslamiyet'in anlayış ve yaşam biçimlerini hem teoride hem de pratikte tartışmaya açan bir harekettir.²⁴

Nilüfer Göle'ye göre İslamcılık, verili kategorilerin eleştirisi olmasının yanı sıra, Müslüman kategorisinin de siyasal bir yeniden yapılanmasıdır.²⁵ Yani İslamcılık siyasal bir yapılanma özelliği gösterir, bu anlamda Türkiye'deki İslamcılığın

²² Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.26-27

²³ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.xi

²⁴ A.g.e, s. 53

²⁵ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.107

Kemalist modernleşmeyi neden rahatsız ettiğini anlayabiliriz. Siyasal alanlarda da İslamcıların söz sahibi olmaları “kazanılmış Batılı değerler”in kaybı anlamına gelmektedir. Kenan Çayır, Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren yükselen İslami hareketin Batı modernliği ve Kemalist Batıcı modernleşme karşısında alternatif bir hareket olma iddiasında olduğunu söyler.²⁶

Kemalist modernleşmenin içindeki hâkim görüşe göre din, her şey gibi modernleşmesi gereken bir olgudur, yani tarihe gömülmüş bir çağdaşlık olarak kabul edilemez. Dolayısıyla ancak hurafelerden arındırıldığında toplumsal ahlakı ve vicdanları ‘tertipleyecek’ hale gelebilir.²⁷ Kemalist modernleşme tam da bunu yapmayı amaçlamıştır. Haldun Gülalp, Kemalizm’in modernleşmesini eleştiren İslamcı muhalefetin de aynı varsayımları paylaştığını ve kaygılarının da aynı olduğunu ve bu kaygının da “Nasıl modernleşeceğiz?” kaygısı olduğunu iddia eder.²⁸

Bu noktada modernleşmeye çalışan Müslümanlar, aslında dini yaşam tarzı ile yıllar boyu dayatılan Kemalist modernizm arasında sıkışıp kalmış ve kendini ait hissedemediği iki alan arasında gidip gelmekten adeta yorgun düşmüştür. Bu yorgunluk, iki tarafın da eleştirdiği ve içine almak istemediği bu grubu “araf” durumunda bırakmıştır. Gülalp, bunu “muğlâklık”²⁹ olarak tanımlar. “Dinlerinden taviz vermeden” çağdaş uygarlık seviyesine varmak isteyen Müslümanlar bu “muğlâklık” içinde “istemeler de” kalmak durumundadırlar.

İslamcılar için kariyer sahibi olmak, bir sanat alanında derinleşmek, mutlu bir yuva kurmak, mutluluğu bir amaç olarak edinmek dahi, İslamcılığın sorduğu sorulara cevap bulmaktan çok daha önemsizdi. Bundan dolayıdır ki, İslamcılık hayatın en ince ayrıntılarını tanımladığını iddia etse de, tanımlama kapasiteleri yetersiz

²⁶ Kenan Çayır, *Türkiye’de İslamcılık ve İslami Edebiyat*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.72

²⁷ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s.118

²⁸ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.35

²⁹ A.g.e, s.36

kalmıştır. Türkiye özelinde ise İslamcılık, siyasal olarak başlangıçtaki yükselişine rağmen, tersine giderek bir tanınma stratejisine doğru daralma eğilimi içerisine girmiştir. Baskılar ve siyasal belirsizlikler de eklenince, İslami aktivite siyasete ağırlık vermiş, bu da siyasal alanlarda bir kimlik kazanımına yardımcı olmuş, ancak diğer alanlarda bir yoksullaşmayla neden olmuştur.³⁰

Türkiye’de altmışlı yıllarda başlayıp seksenli yıllarda “görünmeye” başlayan ya da “görülme” başlanan bir hareket olarak İslamcılık, aynı zamanda son elli yıl içinde İslam’la ilgili her tezahürün, sorgulamanın ve sorunun adı olmuştur. Bununla beraber bu hareketin oluşmasında, modern dünyada dini yaşarken hayata dair sorular sorma ve bu sorulara cevap verecek donanıma sahip olma kaygısı ön plandadır.³¹

Aslında İslamcı hareket, modernizmin belleklerden sildiği Müslüman kimliğini kolektif biçimde yeniden oluşturarak, bu kimliğin toplumsal aktör olarak yeniden ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 80’ler bunun hız kazandığı yıllardır; ancak bu süreç 50’li yıllardan başlayarak sivil toplumun görece olarak gelişmesiyle başlamıştır.³² Burada Türk modernleşmesinin İslamcı kimliği bastırmasıyla bir silinme söz konusu değildir. İnsanlar dindarlıklarını “evlerinde” yahut da “kendi içlerinde” sürdürmüş, ancak yapılan baskılardan ötürü bunu “kamusal” anlamda görünür kılmamışlardır. Bu durum, o dönemi yaşayan İslamcılar tarafından “fısıltıyla” anlatılagelmiştir.³³

Tanıl Bora, modern İslamcı entelektüellerin, 80’lerde geleneksel “ümmeççi” anlayışı diriltme çabalarından çok, milli devlet ve milliyetçilik kavramlarını eleştirdiklerini

³⁰ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 55

³¹ A.g.e., s. xiii

³² Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.172

³³ Burada adı geçen İslamcılar, Cumhuriyet’in ilk yıllarını ve İnönü dönemini de yaşamış İslamcılardır ve bahsedilenlerde bu kişilerin tanıklıklarına referans verilmiştir.

ve aslında bu kavramların da modernizmin asıl unsurlarından olduğunu düşünerek sorguladıklarından söz eder.³⁴

Seksenli yıllarda demokrasiyi 'şirk düzeni' olarak tanımlayan "siyasal İslamcı" diye bilinen bazı aydınlar, doksanlı yıllarda hatalı olduklarını söylemişlerdir.³⁵ Bu kadar kısa bir süre içinde, bu kişilerin fikirlerinin tam zıttı yönde bir değişime uğraması da, Türkiye'de sıkça değişen ruh halinin farklı grupları nasıl sarstığını ve aslında nasıl bir evrilmeye neden olduğunu da gösterir.

Entelektüel boyutundan siyasi boyutuna geçecek olursak, İslamcılığın farklı sınıftan insanlara farklı şeyler vaat ettiğini, bu açıdan Refah Partisi'ni kentli yoksulların, üst orta sınıfların bazı kesimleri tarafından statükoya karşı harekete geçirilmesi olarak tanımlanan yapıya uygun olduğunu söyleyebiliriz.³⁶

Cihan Aktaş'a göre, Refah Partisi'nin 90'larda bu denli güçlü bir çıkış yapmasını sağlayan etmen, İslamcılığın iki çizgisinin, yani Kemalist modernleşmeye alternatif öneren çizgi ile modernleşmeyi reddettiği için Kemalizmi de reddeden çizginin, aynı siyasal hareket içinde bir araya gelmesidir.³⁷ 1990'ların aynı zamanda dünyada ve Türkiye'de birçok politik (Kürt sorunu, Körfez Savaşı vs) ve iktisadi (İşçi hareketinin yükselişi, 94 yılındaki ekonomik kriz, ihracattaki büyümenin yavaşlaması) krizin yaşandığı bir dönem olduğu düşünüldüğünde Refah Partisi'nin yükselişini sadece bir kültürel eleştiriye indirgememenin daha doğru olacağını söylememiz gerekir. Çünkü Refah Partisi'nin Kemalizm eleştirisi ötesinde sunduğu birçok alternatif iktisadi ve toplumsal projesi de vardır.

³⁴Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1999, s.131

³⁵ Cihan Aktaş, *Bacı'dan Bayan'a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.22

³⁶ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.44

³⁷ Cihan Aktaş, *Bacı'dan Bayan'a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s. 37

İslamcılığı öncelikle muhafazakâr bir siyasal hareket olarak gösteren bazı yazarlar olmasına rağmen –ki bu yazarlara göre “İslam, Türkiye’nin dünya piyasalarına entegre olmasıyla sanayiye dayalı ekonominin öneminin daha da artması sonucunda çıkarları sarsılan küçük tüccar, küçük işadamları ve zanaatkârların tepkisini dile getiren bir ideoloji olarak işlev görmektedir.”- MSP (Milli Selamet Partisi)’den sonraki dönemde küreselleşmeyle beraber İslamcılar arasında bu muhafazakâr siyasal İslam görüşünün çok da geçerliliği olmayan bir anlayış olduğunu görebiliriz.³⁸

Tanıl Bora, İslamcılığa, Türk Sağı’nın lügatçesi olarak, imge, değer, ritüel kaynağı olarak baktığını ve bunun tek kaynak olmadığını, ancak en bereketli, en hareketli ve onsuз olunmaz bir hayat pınarı olduğunu söyler. İslamcılık ile ilgili Türk Sağı’nın sıvı hali metaforunu kullanır; kap değıştirme ve mecra gücünün de en az modernite kadar güçlü olduğunu da ekler.³⁹

Bu güçlü olma iddiasının yanında, İslamcılar kendilerini ‘ilerici’ olarak tanımlayanlar tarafından *gerici*, *mürteci*, *yobaz*, *çağdışı* diye isimlendirilirken, kendi cenahlarında kendi içlerinden insanlar tarafından söyledikleri yeni sözler ve sordukları sorulardan dolayı *modernist*, *feminist*, *mezhepsiz*, *Vahhabi*, *Şii*, *zındık* vb. şeklinde, tekfir etmeye ve karalamaya yönelik nitelemelere maruz kalabiliyorlardı.⁴⁰

Belki de bu nitelemelerin sonucunda, İslamcılar kendilerine yeterlilik inancını kaybetmişti. İçten yenilenebilme imkânı, hem kendine yeterliliğin belirtisi, hem de bir bakıma neticesiydi ve İslamcıların bu inancı kaybetmelerinde belki de birçok haklı sebebi vardı.⁴¹

³⁸ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.44

³⁹ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009

⁴⁰ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.62(vurgular yazara ait)

⁴¹ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık*, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995, s.13

İslamcıların kendi aralarındaki meselelerden biri de kadın-erkeğin konumudur. Kadınlar İslamcılığın yükselişinde de merkezi bir rol oynamışlardır.⁴² Ruşen Çakır, 1985'ten sonraki 15 yılı şöyle özetler: 1) İslami harekete en büyük damgayı kadınlar bastı, 2) İslami harekette en büyük çileyi kadınlar çekti, 3) İslami hareket, bir erkek hareketidir.⁴³ Bu tanımlamada İslami hareketin bir erkek hareketi olduğu, günümüz konjonktürüne göre tartışmaya açık bir konudur.

Cihan Aktaş'a göre, İslamcılık, ana dalga itibariyle, kadını ve erkeği hareket içinde eşit ve aynı saflarda görmüştü ve bu bakımdan da "feminist" bir hareketti. Kadını ikinci cins insan sayan ve fesat kaynağı olarak tanımlayan yaklaşımlar -ki bunlar genelde ikincil kaynakların ezbere dayalı okumalarının iddialarıdır- , İslamcılığın genel söylemini ve eğilimini belirlemede etkili olmamıştır.⁴⁴ İslamcılık, bu açıdan bakıldığında kadın konusunu yoğun olarak tartışmış ve kadını "dipnotlardan ana metne taşıma başarısını" göstermiştir.⁴⁵

"Siyasal İslam" denilen sürecin, geç modernleşen ve nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde uygulanan, modernite projesine verilen bir cevap ya da tepki olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶ Özellikle kıta Avrupası'nda aydınlanmayla birlikte felsefi bir temel üzerine inşa edilen modernite projesi, Türkiye gibi geç modernleşen ülkelerde böylesi bir felsefi temelden yoksundur. Bu yoksunluk aynı zamanda sosyolojik açıdan da, modernite projesini geniş halk kitlelerince kabul edilebilir olmaktan uzak tutup, sadece yönetici elit bir kesimin kabul ettiği, kanıksadığı bir projeye dönüştürmüştür. Bu proje kendisine metot olarak, devleti ve devletin ideolojik aygıtlarını ele geçirmeyi seçmiş ve kendi modernite ideolojisini bu

⁴² Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.103

⁴³ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.14

⁴⁴ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisini: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.268-269

⁴⁵ A.g.e, s.65

⁴⁶ Elbette burada geniş Müslüman coğrafyasında farklı deneyimler olduğunu ve homojen tepkilerin söz konusu olmadığını belirtmek gerekir.

aygıtlarla tepeden inmece bir şekilde uygulamaya çalışmıştır. İşte “siyasal İslam”, bir cevap ve tepki olarak tam da bu anda, böylesine bir projeye karşı ortaya çıkmıştır.

Müslümanların, salt dini bir pratikten (namaz kılmak, oruç tutmak, örtünmek v.s) ibaret olan “Müslümanlık”larını “varoluşsal” bir kimliğe (çalışma saatlerinin ibadet vakitlerine göre -Cuma namazı gibi- saatinde düzenlenmesi, başörtüsünün kamusal alanda görünürlülüğü), dönüştürmelerine de yapılabilecek bir tanımlama olabilen, “siyasal İslam”ın gelişimi çeşitli safhalardan geçmiştir.

Haldun Gülalp’e göre, siyasal İslam’ın son zamanlardaki yükselişi, modernleşmenin sekülerleşmeye yol açacağını ve bu modernleşmeyle beraber dinseliliğin dünya çapında azaldığını düşünenler için çözümü zor bir bilmece gibidir.⁴⁷ Siyasal İslam tam da kendisini var eden modernitenin içerisinden çıkmasıyla, “başörtülü kadınların yaşam stili açısından modernizme entegre olduğu”nu söyleyenlerin argümanıya benzer bir nitelik taşımaktadır. Yani “siyasal İslam”ı bir açıdan var eden nasıl moderniteyse, kamusal alanda başörtülülüğü var eden de “siyasal İslam”dır. Özellikle söylemsel düzlemde incelendiğinde başörtüsüne karşı olanların “Benim de babaannem başörtülüydü, hem evlerinde başörtüsü taksınlar canım, ona bir şey dediğimiz yok” gibi söylemleri açısından incelendiğinde başörtüsü bir “modernite versus gelenek”tir, çünkü bu argümanı savunanlara göre “başörtülü” kadınlar ne kadar modernleşirse modernleşsin, seküler bir bakış açısına asla sahip olamayacaklardır. “Siyasal İslam” açısından ise başörtüsü başlı başına bir modernite eleştirisi gibi algılanmaktadır.

Ahmet Çiğdem “siyasal İslam” kavramının dolaşımdaki suçlayıcı çekiciliğini kaybettiğinden beri “dincilik” kavramının kullanıldığını ve bu sıfatın sorunlu olduğunu söyler, Çiğdem “‘dinci’ belirlemesi, insan, medya, gazete, bakkal kasap...

⁴⁷ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.24

kimin için kullanılırsa kullanılsın, ‘dinsel’ olarak nötr bir yönelimi değil, İslami bir yönelimi hedeflediğinden, kırk yıllık İslamcı yahut şeriatçı belirlemelerinin (eşdeğerli olarak, ‘suçlamalarının’) suyu çıkmadığına göre ayrıca neyi amaçlamaktadır?” diye sorar.⁴⁸

Bu dincilik suçlamalarının kaynaklarını bulmak için Türkiye’de İslamcıların yaşadıklarının tarihsel olarak incelenmesi gerekebilir. Çünkü 80’li yılların arka planında 60’lı ve 70’li yıllarda yaşananları görebiliriz. Bu süreç aslında Türk modernleşmesi ile başlamış, Şapka Kanunu sonrası İskilipli Atıf Hoca başta olmak üzere birçok kişinin idam edilmesi, “miskinlik yuvası” olarak tabir edilen tekkelerin kapatılması, Ezan’ın Türkçe okutulması, Kur’an öğrenmenin yasaklanması, Risale-i Nur’ların yasaklanması ve Said Nursi’nin defalarca mahkûm edilmesi gibi olaylarla kendini göstermiştir. Hasibe Turan’ın tabiriyle bu olaylar halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toplumda “İslami” uyanışa sebep olmuştur.⁴⁹

İslamcıların gerçek anlamda ses çıkarmaya başlamalarının, Demokrat Parti’nin ortaya çıkışından sonraya tekabül ettiğini görüyoruz. Daha doğru bir tabirle bu dönemden sonra İslamcılar’ın direnişi pasif olmaktan aktif olmaya doğru evrilmiştir. Örneğin, Ezan’ın Türkçe’den tekrar Arapça’ya çevrildiği gün Türkiye’nin çeşitli kentlerinde art arda on kez okunduğu söylenir.

Örtünme hakkı talebi de 1960’lara tekabül eder, bu tarih ilk başörtülü üniversite öğrencisiyle beraber günümüze kadar sürecek bir tartışmanın temellerinin atıldığı tarihtir. Elisabeth Özdalga, bu tarihin aslında bir anlam taşıdığını ifade ederek “Özgür kadınların kışkırtıcı giyimleri ve üniversite öğrencileri arasında İslamcı

⁴⁸ Ahmet Çiğdem, *D’nin Halleri- Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.117

⁴⁹ Hasibe Turan, “80’li Yıllarda Yükselen Değer: Başörtüsü”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.73

örtünme aynı zamana denk geldi. Her iki giyim tarzı farklı şekillerde, yeni ya da “modern” yaşam biçimlerinin simgesel ifadesi oldu.” der.⁵⁰ Buradaki kışkırtıcı giyime sahip olan kadının “özgür” kadın olarak nitelenmesi ve “İslamcı örtünme”nin “modern” bir simge olarak kabul edilmesiyle paradoksal⁵¹ bir durum söz konusudur.

İslamcı hareket, kendi oluşturduğu İslami özneye bir “mekan” sunamamıştır. Bunun nedeni, İslamcılığın artık Türkiye tarihinde imkansız hale gelmiş ihtimallerle uğraşması olmuştur.⁵²

Aslında İslami özneye mekan bulamama sorununun, 28 Şubat öncesinde başlamış olsa da AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)’nin iktidar olmasıyla gündemi meşgul eden, “Müslümanların kapitalizmle barışması ya da entegre olma süreci”nden sonra ortadan yavaş yavaş kalktığı söylenebilir. Zira İslamcılar, “kendi” mekanlarının yanı sıra –ki bunun içine plajları ayrı oteller, özellikle İstanbul Belediyesi’nin sosyal tesisleri- “diğerlerinin” mekanlarına da girmeye başlamışlardır.

Çünkü kültürel kimlik, sosyoekonomik sınıf ve politika, gündelik siyasal eylemin bağlamında iç içe geçmiş ve bunun sonucunda İslamcılar kendi hareketlerinin içinde, seçkin bir İslamcı kimliği oluşturmaya çalışmış ve bunun için de “sıradan” Müslümanların yaptıklarından farklı şeyler yapmaları gerektiğini düşünmüşlerdir.⁵³

Seksenli yıllara bakıldığında, İslamcılar kapitalist ahlaka ve burjuva yaşantısına duyulan tepki nedeniyle mümkün olduğunca tek renkli, bireyi içinde kaybeden veya görünmez kılan faaliyetlerin ve ilgilerin içinde ilerlemeyi İslamcılığın hedeflerine

⁵⁰ Elisabeth Özdalga, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.150

⁵¹ Burada “paradoksal” sözcüğünün kullanılmasının nedeni genel bir bakış açısına bir itirazdır. Çünkü Elisabeth Özdalga’nın ifadelerinden başı açık ve kışkırtıcı giyime sahip olmayı, özgürlük olarak nitelediği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla buradan ‘başı örtülü kadın özgür değildir’ sonucu çıkar. Halbuki Özdalga, hemen sonrasında başı örtülü kadını “modern” olarak tanımlar. Modern olmak demek elbette özgür olmak demek değildir. Fakat bu kitaptaki genel söylemden, modernlikle özgürlüğün beraber gittiği sonucunu çıkardığım ve bu söyleme olan itirazlarımdan dolayı yazılanın bir paradoks olduğu kanaatine varılmıştır..

⁵² Ahmet Çiğdem, *D’nin Halleri- Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.121

⁵³ Jenny B. White, “İslamcılığın Açmazları”, *Kültür Fragmanları* içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber) İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.201

uygunluk açısından değerlendiriyor ve bu çerçevede bir hayat tarzını önemsiyorlardı.⁵⁴ Nilüfer Göle, İslami düşüncenin Batı modernliğinin insan anlayışının dayattığı hayat tarzının karşısında konum aldıkça siyasallaştığını ve bu siyasallaşmanın ardında da İslam'ın bugünkü zamana taşınmasının olduğunu iddia eder.⁵⁵

İslam'ı yaşamak ve anlatmaktan ziyade onu Batılıların açtığı yolda savunmakla uğraşan İslamcılar, asıl yapmaları gereken şeylerden uzak kaldılar, yani İslamcılar taarruz değil savunma durumunda kaldılar.⁵⁶ Yael Navaro-Yaşın, Müslümanların karşı oldukları şeyin “modernlik” değil de modernliğin tanımı olduğunu ve sınıf göstergesi olarak da “modernlik” kavramının içine tesettürlü kadının “üst sınıf” olarak algılanabileceği bir yaşam tarzının simgelerinin de bu tanıma dahil edilmesini talep ettiklerini, ancak bu simgelerin İslami yaşam simgeleri olması gerektiğini söyler.⁵⁷

“Laisistler” ve İslamcılar arasındaki kültür politikaları, 1980’ler ve 1990’lar Türkiye’inde küreselleşmenin etkisi altında kalan bir tüketim pazarı bağlamında gelişmiş ve siyasal çatışmalar dahi bu ortam vasıtasıyla düzenlenmiştir, çünkü tüketim bu dönemin sosyal hayatında çok önemli bir yere sahiptir.⁵⁸ Bunun yanında tüketim kalıplarının o dönemlerde benzer olduğunu söylemek zordur.

O dönemle ilgili fikir vermesi açısından örneğin, Erol Yarar, MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) için yayımladığı kitapçıkta “Bir Müslüman için

⁵⁴ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 16

⁵⁵ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.12

⁵⁶ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık*, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995, s.20

⁵⁷ Yael Navaro-Yaşın, “Kimlik Piyasası- Metalar, İslamcılık, Laiklik”, *Kültür Fargmanları* içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.256

⁵⁸ A.g.e içinde, s.230

hedef, Allah rızasını kazanmaktır. Bu yolda ekonomik kalkınma ana hedef değil, hedefe götüren bir araçtır.” der.⁵⁹

Buna karşın, İslamcılar arasında bu söylemleri eleştirenler de çoktur. Mesela Vakıf yazarı Atilla Özdür şunları söyler:

Bu hadiseler kapitalistik iş ilişkilerinin egemenliğine girmiş Müslümanların arasında kabul bulmuş, tasvip görmüş oldu çıktı... Demokrasilerde çoğunlukta olanlar haklıdır. Biz azınlıkta olduğumuzdan, havlu attık. Kapitalistleşmedikçe, Müslüman olunamayacağı realitesi karşısında mağlup olduk.

Gelelim çözüme. Bu işin çözümü yok. Zira İslam’a uygun, müslümana yararlı ve tasavvufu ön planda tutan takvaya dayalı hayat tarzı, bütün piyasayı felç eder. Dengelerin üzerine kurulduğu defileli israfçılığı tekmelediğimiz an kapitalistik bina çöker.

Ya bir defa Allah için bu çöküntünün altında kalacağız, ya da ömrü billah emperyalizmin borç halkasıyla haysiyetsiz ve şahsiyetsiz dolaşarak birbirimize İslam satacağız.⁶⁰

Haldun Gülalp, Refah, ardından Fazilet, MÜSİAD ve diğerleri dahil olmak üzere İslamcı çevrelerin söyleminde değişmeyen temalardan birinin, siyasal iktidarla yakınlık içinde olan “rantiye” sermayesinin çıkarları ile mütevazı kökenli, temiz ve çalışkan girişimciler arasındaki çatışmanın olduğunu ve Refah’ın, 1995 seçim zaferine rağmen iktidarda kalamamasının sorumlusu olarak bu “rantiye” çevrelerini suçladığını söyler.⁶¹ Bu “rantiyecilik”e karşı olma duruşu, AKP’nin iktidara gelmesiyle yön değiştirmeye başlamıştır. Artık “rantiye”cilerle suçlanan taraf, AKP ve AKP yandaşları olacaktır. Hakan Yavuz’a göre, ekonomik liberalleşmeden fayda sağlayamayanlar sağlayanlara karşı küskündür ve bu da “siyasal İslam”ın sosyal adalet, hakkaniyet ve gelir dağılımı kavramlarıyla yorumlanmasında büyük bir gerilim kaynağı olmuştur.⁶²

Ekonomik ve siyasal alanda söz sahibi olurken İslamcılar, tanım ve kavramlarını yalnızca İslami kavramları referans alarak değil, seküler bir dil kullanarak da

⁵⁹ Akt. Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.52

⁶⁰ Akt. Yael Navaro-Yaşın, *Kimlik Piyasası- Metalar, İslamcılık, Laiklik, Kültür Fragmanları* içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.250

⁶¹ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.52

⁶² Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.127

oluşturmuşlardır. Bunun bir nedeni İslam'ı referans alarak yaptıkları konuşmalarda, bunu kabul etmeyen hakim bir üst seküler dil olmasıdır. Nazife Şişman, günümüzde başörtüsü yasaklarına karşı çıkanların demokrasi, özgürlük, insan hakları, kadın hakları ve demokratik-liberal vatandaşlık gibi kavramlar üzerinden açıkladığını ifade ediyor ve şunları söylüyor:

Dindarlar seküler terminolojiye müracaat ediyorlar, çünkü kimlik siyasetinin hakim olduğu siyasal ortamda doğrudan dine referansla kendini izah etmek zor. İnananın değerler sistemini alt üst etse de dine referansla değil, ancak azınlık haklarına, kadınların tercih hakkına, hayat tarzını seçme özgürlüğüne vs. atıfta bulunarak izah eden bir dil geliyor.⁶³

Ancak bunu yalnızca kendini izah etmenin zorluğuna bağlamak eksik geliyor, çünkü Müslümanlar tenkit etseler de modern bir sisteminin içinde modern kavramlarla eğitiliyorlar, eleştirel duruş sergilerken aslında modernitenin kavramlarıyla konuşarak kendilerini daha iyi ifade ettiklerini biliyorlar. Bu anlamda dil ile düşünce arasındaki kuvvetli bağı gözden kaçırmamak gerekiyor.

Başka bir açıdan bakacak olursak, İslamcılar, “Batı-dışı bir modernlik bağlamında dışlanmadan ve bastırılmadan, tanınan ve meşru görülen bir Müslüman kimliğin yaratılması için mücadele etmektedirler.”⁶⁴ Touraine’e göre Özne arayışı modern bir olgudur. Bu yüzden ironik olarak İslamcı hareketin de modern bir hareket olduğunu söylemek mümkün. İslamcı Özne’nin katı sınırlarını zorlayanların da İslamcı kadınlar olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁶⁵

Bu bölümde yapılan tartışmalar ve tanımlamalar, “siyasal İslam”ın ortaya çıkış öğeleri ve safhalarına bakarken, söylenen şeyler üzerinden bir varsayım oluşturarak tartışılmıştır. Yani, söylenenler üzerinden gidilerek asıl konumuz olan “başörtülü

⁶³ Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.16

⁶⁴ Defne Suman, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 83

⁶⁵ Akt. A.g.e, s. 83

kadın”ı anlamak için bir bakış açısı vermek amacıyla, bu konuya tabiri caizse teğet geçilmiştir.

1.1.2. Başörtülü Kadının Konumu

Alain Touraine’e göre Özne, özgürlüktür. “Özne bireyin kendisini bir aktör olarak görme ve bir aktör olarak tanınma isteğidir.”⁶⁶ Touraine’e göre, bireyin araçsal aklın nesnesi durumundan kurtulması ve toplumda aktif bir aktör olarak Özne’ye dönüşmesi, farklılığını ortaya çıkararak ve bu farklılığı meşrulaştırmak için savaşıyor olabilir. Özne, toplumda aktif bir aktör olduğundan kendi özelliği için mücadele etmesi gerekmektedir.⁶⁷ Fakat ataerkilliğin devlet ideolojisi yoluyla yeniden üretildiği bu ülkede, kadınların önce bu otoriter ideolojiden zarar gördüğünü söyleyebiliriz.⁶⁸

Tanzimat dönemiyle birlikte, Batıcılar ile muhafazakârların görüş ayrılıklarının merkezinde kadın vardır. Bunun nedeni de mahremiyetin bozulmasıdır. Mahrem ile namahrem arasındaki sınırı da kadın bedeni belirler ve bu kadın bedeni toplumsal projeleri sergilemektedir.⁶⁹

Nilüfer Göle, 70’li yıllardan itibaren tüm Müslüman ülkelerde kadının yeniden “çarşafa” girmesinin bir siyasi talep olduğunu ve bu ülkelerin modernleşme deneyimlerinin böylelikle sorgulandığını söyler. Yükselen İslamcı hareketlerle

⁶⁶ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995 Akt. Suman, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, (der. Nilüfer Göle), 2009, s.79

⁶⁷ A.g.e, s.79

⁶⁸ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.145

⁶⁹ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.56

modernist seçkinler arasında kadının toplumsal ve hukuki statüsü siyasi bir kavga meselesi olmuş; yani, siyasallaşan İslam'ın bayrağı kadın olmuştur.⁷⁰

Seksenli yıllara geldiğimizde solda feminist sorgulama 'Bacı'lığın reddedilmesine ve sonra kaybolmasına neden olmuştur. Kadınlar arasındaki dayanışma artık kız kardeşlik tabiriyle ifade ediliyor, 'Bacı'nın cinsiyetsiz olan yanı yüzünden, dava adına davanın erkekleri tarafından istismar edildiğiyle ilgili tartışmalar yapılır olmuştur. 'Bacı' sıfatının bu yıllarda sadece İslamcı kimliği için ve başörtüsü davasıyla birlikte gönül rahatlığıyla kullanıldığı söylenebilir. 'Bacı' tabiriyle Müslüman kadın kamusal alandaki iddiasını sürdürebiliyor ve bu ciddi bir kolaylık sağlıyordu.⁷¹

1990'lara gelindiğinde ise, 80'lerin tepkisel tavrı yerini daha çok kendi üzerine düşünen bir İslami söyleme bırakmıştır. Bu dönemde kadın-erkek ya da mücahit-mücahide uyumu bozulmuş ve kadının hem Türkiye toplumundaki hem de İslamcı hareket içindeki yeri İslamcı kadınların kendileri tarafından sorgulanmıştır.⁷²

Mesela dönemin güçlü kalemlerinden Halime Toros, *Halkların Ezgisi* adlı kitabında kadının konumunu sorgular:

Bir çok erkek ellerinde Gazzali kitapları, kadınlara pasajlar okuyorlardı.
Karşı çıkmak kutsalı çiğnemekti.
Kaçınılmaz olan,
SEVMEKTİ!
Evlenmek erkekler için çok faydeliydi.
Bunu okurken anlıyorduk. Evlenmek tabii ki erkekler için faydalıydı. Kadın evi düzeltir, gelene gidene hizmet eder, yemek pişirir ve çamaşır yıkardı. Erkek bunlarla meşgul olursa diyordu Gazzali, ilim ve ibadetten geri kalır. Peki kadına düşen neydi? Erkeğin cennete girmesi için elinden geleni yapmaktı herhalde.⁷³

⁷⁰ A.g.e, s.114

⁷¹ Cihan Aktaş, *Bacı'dan Bayan'a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.8

⁷² Kenan Çayır, "İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu", *İslamın yeni Kamusal Yüzleri* içinde, (der. Nilüfer Göle), 2009, s.44

⁷³ Halime Toros, *Halkların Ezgisi*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1997, s.41

O dönemde yazılmış birçok eserde İslamcı erkeklerin bakış açısını da görmemiz mümkündür. Örneğin Cafer Tayyar'ın 'Dokunmayın Bacıma' adlı kitabı, adıyla bile dönemin ruh halini yansıtır. Tayyar kitabında 'Bacı'yı şöyle tarif eder:

Şurası unutulmamalıdır ki, benim bacım, paha biçilmez değerdeki varlığını, şeytani gözlerin iğrenç bakışlarından korumak için giyindiği simsiyah çarşafıyla, imanla atan kalbiyle, irfanla çalışan aklıyla ve tavizsiz vakur karakteriyle eşsiz bir abidedir. Onun oturuşu miskin bir bekleyiş değil büyük bir istikbale hazırlanıştır. Geleceğin mücahid erlerine ana olma istikbaline. Kafirlerin daha büyük değerlerini elinden çekip almak için yem olarak önüne sürdükleri sahte hürriyetlere, haklara ihtiyacı yoktur. Çünkü o, hiçbir sistemin yapamayacağı kadar hür, hiçbir mükafatın edemeyeceği kadar mutludur. O benim bacımdır.⁷⁴

1980'lerin sonuna kadar kadın konusu "İslam'da kadın" olarak yer bulabilmiştir. Kadın gündelik hayattaki rollerinden arındırılarak İslam'ın kadına aslında ne çok "hak" verdiği ispat edilmeye çalışılmış ve bu "hakların" çocuğuna süt vermek, evinin işini yapmak zorunda olmamaya vardığını, kadından beklenin ise sadece iyi bir eş olması gerekliliği olduğunu görürüz.⁷⁵

Zira Tayyar da, kitabın başka bir yerinde kadının toplumdaki yerini tarif eder. Kadın toplumda ancak 'anne' olarak vardır. Kendisi toplumda bir başarısı ile adından söz ettirmez, ama adından söz ettirecek 'dahi' erkekleri yetiştirendir. Ayrıca İslamcıların Kemalistlere karşı kullandıkları 'Mustafa Kemal'in annesinin de başörtülü olduğu' klişesini tekrarlar:

Kadınımızın örtüsüne ve namusuna saldıran beyefendiler tarih boyunca yetişegelen bir çok dahinin, örtülü, çarşafli kadınların çocukları olduklarını, örtülü, çarşafli bacıları ve örtülü çarşafli hanımlarının yanında gelişimlerini sürdürdüklerini çok iyi bilirler. Ve yine çok iyi bilirler ki bu devletin kuruluşu çarşaf üzerinedir. Bu devletin kurucusu örtülü bir annenin evladıdır.⁷⁶

Sonrasında kadınların da iş ve eğitim hayatında olabileceklerini ancak bunun yalnızca kadınların olduğu bir yerde olursa 'olağan' kabul edilebileceğini ekler:

⁷⁴ Cafer Tayyar, *Dokunmayın Bacıma*, İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1987, s.13-14

⁷⁵ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.139

⁷⁶ Cafer Tayyar, *Dokunmayın Bacıma*, İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1987, s.20

Gerek iş, gerekse ilim alanında kadınların kendi aralarında gelişme sağlamaları mümkündür. Yalnız kadınların bulunduğu iş alanları ve yalnız kadınların öğrenim ve öğretim yaptığı okullar her zaman ve her yerde olağandır.⁷⁷

Bunu kabul etmemek ve aralarında mutlaka bir erkeğin olması gerektiğinde ısrar etmek kadınların tam bir insan olduklarını inkâr etmek manasına gelir ki bu İslam'dan önce cahiliye dönemi insanına has bir tavidir.⁷⁸

İslamcı kadınların bu bakış açısının getirdiği durumlar ve kendi konumları ile ilgili yaptığı sorgulamalar ve beraberindeki başörtüsü tartışmaları İslamcı kadın için birçok zor dönemci de beraberinde getirir. Fatma K. Barbarosoğlu, dışımızdaki hayatın her yönüyle değiştiğini ve İslami kesime getirilen her yasağın Müslümanların direncini pekiştirmekten ziyade modernleşmesini hızlandırıcı bir etki yaptığını söyler.⁷⁹ Ama bu etki yalnızca İslamcılarda değil, laikçi kesimin kadınlarında da farklı şekillerde tezahür eder. Laikçi kadınlar da bu dönemde kamusal ve siyasal alanda daha çok söz sahibi olmaya başlar. Murat Aksoy, başörtüsü tartışmalarının, İslami kesimdeki kızları ve kadınları hem sosyalleştirdiğini, hem de bu bağlamda modernleştirdiğini söyler.⁸⁰

“Siyasal bir simge” sayılan başörtüsünü örten kızlar, bu seçimleri modern dünyanın talepleriyle uzlaşmaz sayıldığı için, varlıklarına karanlık anlamlar yüklenen kuşkulu kimliklerdir. Günümüzdeki “süslü başörtülü kız” ise, Ahmet Sait Akçay’ın yorumuna göre, yıllarca çirkin mürteci karikatürlerine karşı bir tepki olarak gelişen hidayet romanlarının kapaklarındaki “hurilerin” bir tezahürüdür.⁸¹ Aslında başörtülüler bir anlamda ezber bozandılar, çünkü ne geleneksel ne de modern düşünüş kalıplarına tam olarak uyarlar. Bu kadınların, geleneği modern dünyanın yaşayan alanlarına

⁷⁷A.g.e, s.21

⁷⁸A.g.e, s.22

⁷⁹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.219

⁸⁰ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.280

⁸¹ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.91

taşımayı üstlenmiş özneler oldukları söylenebilir.⁸² Bu anlamda modern mahrem, temelde İslamcılık –aynı zamanda laiklik- tarafından “yasaklanmış”, pratikte ise Müslüman kadının modernlik ile olan karşılaşmasına işaret etmektedir.⁸³

Kamusal alandaki yasakların başörtülü kadınları siyasallaştırdığından bahsedebiliriz. Hiçbir makul gerekçeye dayalı olmayan yasaklar, son derece insani olan haklara yöneldiğinde bir siyasal bilincin oluşması kaçınılmazdır.⁸⁴

Resmi feminizm ya da devlet feminizmini benimseyen eğitilmiş kadınların, başörtülü öğrencilere “Ya benim istediğim gibi görünürsün ya da evine dönersin” dayatması; seksenli yıllarda başörtülü öğrencileri toplantı salonlarından kovan, onları “konuşma hakkına sahip olamayacak denli zavallı” olarak nitelendirerek, doksanlı yıllarda başörtülülere ikna odalarında “akıl ve bilimin yoluna” çağıran bilim kadınları ile devam etmiştir.⁸⁵

Cihan Aktaş, yasakların yol açtığı dışlanmalara karşı “asıl hatta öz oldukları” inancıyla başörtülülere Spivak’ın ‘tabi’sine benzetir. Bu benzerliğin özellikle, söylenecek sözlere sahipken ve konuşuyorken, duyulamama konumundaymış gibi olmasıyla bağlantılıdır. ‘Tabi’nin gösteren olarak hiçbir aşkar yeri olmadığından, ona hiçbir ifade konumu tayin edilemediğinden söz eder ve başörtülü öğrencilerin bir yerleri olmasına rağmen yokmuş gibi yapıldığını, bir seslerinin olmasına rağmen, duyulmuyormuş gibi davranıldığını söyler.⁸⁶

“Türbanlı” tabiri de kullanıldığı yere göre bazen hatta nerdeyse çoğu zaman bir “aşağılık” atfeder kadınlara. Mualla Gülnaz, bunun belli zamanlarda “saçı uzun aklı

⁸² A.g.e, s.265

⁸³ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.145

⁸⁴ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.110

⁸⁵ A.g.e, s.245

⁸⁶ A.g.e ,s.253

kısa” anlayışına yakın bir tonda anlamlar içerdiğini söyler.⁸⁷ Nilüfer Göle “türban” konusunun, “türbanlıların” çarşafli köylü kadınlar değil de üniversitede okumak isteyen kızlar olduğunda, gericilik suçlamasıyla kapatmanın zorluğundan bahseder ve talep edebilmenin kendisinin modern anlayışın bir parçası olduğunu söyler.⁸⁸ Göle, bunu ifade ederken aslında çarşafı, köylü kadınlarla özdeşleştirir. Ayrıca üniversite okumayı talep eden bir kişi de çarşafli olabilir ya da çarşaf giymek isteyebilir. Köylü kadınların çarşaf giyme ile özdeşleştirilmesi de –bazı yörelerde devam etse bile- bir nevi kalıpyargıdır.

“Müslüman kadının görünürlüğü” 1970’li yıllarda en önemli tartışma meselelerindendir, ancak özellikle 1990’ların başından sonra bu tartışma “*en sık şekliyle görünme*”ye çevrilmiştir.⁸⁹

Bunun yanı sıra, başörtülü genç kızların şehrin her yerinde olma istekleri, başörtüsünün toplumun alt tabakasına ait olduğu anlayışının karşısında bir nevi reaksiyoner bir tavidir. Bunun nedeni de Cumhuriyetin ilk yıllarından beri bu anlayışın oluşması için özellikle sarf edilen çabadır.⁹⁰

Özellikle 90’lı yılların başlarından itibaren ve Refah Partisi’nin artan oylarına paralel olarak, dindar insanlar ciddi anlamda hak ihlallerine maruz kalmış ama bundan en çok genç kadınlar etkilenmiştir. Kendilerini klişe yargılar içinde değerlendirilen gruplara karşı, o klişelere uymadıklarını ve bahsettikleri gruplara dahil olmadıklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Bu çaba da beraberinde; başörtülü ama özgür, başörtülü ama pervasız, başörtülü ama elinde sigara ile dolaşan anarşist bir tutumu doğurmuş ve bu çabayı ‘taltif’ için söylenen “A! sen ne kadar farklısın! Hiç öteki başörtülülere

⁸⁷ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.47

⁸⁸ Nilüfer Göle, *Melez Desenter*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.40

⁸⁹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.96

⁹⁰ A.g.e, s.97

benzemiyorsun.” yargısını getirmiştir.⁹¹ Bu diğerlerinden farklı olma mitini kabullenen başörtülüler daha da farklı olmak için çabalamaya devam ederek bu kısır döngüye hapsolmuşlardır. Elbette bu eleştiriyi yaparken dışlanan ve ötekileştirilen bir gruba mensubiyetin ve ‘kabul gören’ gruba dahil olma isteğinin dinamiklerini de göz ardı etmemek gerekir. Bu psikososyal bir olaydır, bu tezin iddialarından biri de yukarıda anlatılan durumun dinamiklerine hem sosyal hem de psikolojik açıdan bakmaktır.

Nilüfer Göle’ye göre, Müslüman kadın kimliğinin güçlenmesi, paradoksal olarak kadının bireyselliğini ve görünürlüğünü sınırlayan ama diğer yandan İslami siyaset dahilinde politize edilmesiyle olmuş, bu kadınlar bir yanda onlara “militan”, “misyoner” ve siyasi bir kimlik kazandıran İslam’la, diğer yanda da onlara “profesyonel”, “entelektüel” bir meşruiyet kazandıran laik eğitim yoluyla da güçlenmişlerdir.⁹² Göle, kadının siyasi harekete katılımının beklenmeyen sonuçlar doğurduğunu; kadınların gizliden gizliye bireyselleşmelerinin söz konusu olduğunu, bu bireyselleşmenin neticesinde anne ve eş olma önceliğini reddetmeyip, İslam ideolojisini eleştirmek durumunda kaldıklarını söyler. Ayrıca Müslüman erkeklerin “sahte korumacılıklarını” eleştiren örtülü kadınların “kişilik edinmek”, yani “kendilerine ait bir yaşama sahip olmak” haklarını talep ederek İslamcı cinsiyet ve kimlik tanımlarında da bir sarsıntıya neden olduklarını ifade eder.⁹³ Nilüfer Göle’nin kadınların gizliden gizliye bireyselleştikleri iddiası, içinde, Müslüman kadının yaptığı şeyleri “bilinçli” yaptığı konusunda bir şüpheyi barındırır. Bu kadınlar aslında İslam ideolojisini eleştirmekten ziyade, İslam’daki ataerkil yorumlamaları eleştirmiş ve karşı çıktıkları şey, erkeklerin İslam’ı bu şekilde yorumlayarak kendi “lehlerine” kullanma istekleri olmuştur.

⁹¹ A.g.e, s.155

⁹² Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.40

⁹³ A.g.e, s.41

Bu kadınların dönüşümleri sonucu, tesettürle eğlence, tesettürle şık kıyafet, tesettürle moda kavramları bir arada kullanılabilir hale gelmiştir. Taha Akyol bunun sonucunda tesettürlü kadını; “çatır çatır İngilizce konuşan, başı açık, biraz okumuş bir kadından daha modern, daha kişilikli, daha mücadeleci, daha feminist olabiliyorlar” şeklinde tanımlar.⁹⁴ Bu tanımlamalar aslında başörtülü kadına nasıl ‘üstten’ bakıldığını ifade eder. Bunu birçok sosyal bilimci, araştırmaları sırasında doğrudan olmasa da satır aralarında ifade edebilmektedir. Başörtülü kadının başı açık kadından daha az mücadeleci, daha az feminist, daha az kişilikli olduğu ön kabulüyle başlayan yazar, başı açık olup okumuş kadını, başörtülü olup da okumuş kadından daha üstün sayıyor. Çünkü “çatır çatır İngilizce” konuşan başörtülü kadın, ancak “başı açık, biraz okumuş” kadından daha üstün olabiliyor.

Yine bu minvalde Nilüfer Göle, başörtülü kadınları “pasif, eğitimsiz, kendini aile hayatına adanmış ve uysal olarak tarif edebileceğimiz geleneksel kadın imajıyla, ‘mahrem alan’a referansın dışında hiçbir ortak noktası bulunmayan, modernizmin yarattığı fırsatları ve kazanımları elde etmek konusunda ‘aktif’ ve ‘iddialı’ olan kadınlar...”⁹⁵ olarak tanımlar. Sosyal bilimciler tarafından keşfedilmeyi beklemiş bir araştırma nesnesi gibi görülür başörtülü kadınlar. Bu araştırmalar ‘ne yerler, ne içerler, nasıl yaşarlar’ merakının ötesinde, araştırmacıların kafalarındaki başörtülü kadının imajını kırar, başörtülü kadının nasıl değiştiğini, nasıl dönüştüğünü, ‘başı açık’ kadına ne kadar ‘benzediğini’ ifade ederler. Bunu ifade ederken de şaşkınlıklarını gizleyemezler.

Başörtülü kadınları değerlendirirken, kültürel terimleri de kullanmak yerinde olacaktır, çünkü örtünmeyi salt inançla ilişkilendirmek eksik olabilir. Başörtülü kadınlar kendi yaşam tarzlarına uygun, günlük yaşam pratiklerini modern kent

⁹⁴ Taha Akyol, *Modernleşme Sürecinde Türban*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008, s.21

⁹⁵ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.88

yaşamıyla entegre ederek kullanırlar. Bir hareket olarak tanımlanacaksa İslamcı kadın hareketi, dışlanmış ve marjinal bir grubu, kimliğin yeniden inşası sürecinde merkeze taşımaktadırlar.⁹⁶ Aslında başörtülü kadınlar, kendilerine yüklenen ve atfedilen “marjinal” tanımlamasına son yıllarda sıkça maruz kalmış ve sonuç olarak bu tanımlama kadınların bir kısmı tarafından içselleştirilerek, davranışlarına yansır olmuştur. Görüşme yapılan kadınlardan biri bu durumu şöyle ifade eder:

Zişan: Onlar bizi durdurup durdurup nutuk atıyorlardı, ‘Kızım millet plajlarda bikinili geziyor siz böyle, saçınızın teli gözüксе ne olur ki yani, niye bu konuda diretiyorsunuz, sizi yönlendiriyorlar.’(diye) O zaman ‘Ben bu kadar marjinal bir kişi miyim hakikaten?’ diye düşünmüştüm. Yani işte o zaman, devletin karşısında birisiymişim gibi hissettim kendimi. Biraz suçluluk duygusu hissederek hale gelmişim.

“Stereotip, zihinlerdeki ‘sabit’, ‘dar ufuklu’, ‘değişime dirençli’ ve ‘aşağılayıcı’ resimlerdir. Örtülü Müslüman kadın, bu açıdan tümüyle stereotipleştirilmiş ve damgalanmıştır.” Toplum, tek tip kalabalıklar şeklinde resmedilen ve tek bir erkeğin ardında sessizce yürümekte olan dört tane çarşafli kadın karikatürlerine alışkındır. Bu kadınlar edilgen, renksiz, ruhsuz ve sonuçta da kişiliksiz birer nesne gibi sunulur. Yani, Müslüman kadın seçim yapmaz, düşünmez, özgür olamaz ve dolayısıyla da özgürlük talep edemez.⁹⁷

Başörtüsünü ‘dışlama’ bağlamında analiz etmenin, yeni bir mağduriyet söylemi üretme anlamına gelmeyeceğini söyleyebiliriz. Çünkü her tür ‘dışlama’, peşi sıra çeşitli toplumsal hareketler içinde kendini ifade etmeyi ve haklarını talep eden toplumsal hareketleri ortaya çıkarmaktadır.⁹⁸

Laikçi kadın profili, 90’ların ikinci yarısından itibaren ağırlığını hissettirmeye başlamış ve laikçi kadınlar kendi kimliklerini, İslamcı kadınların kamusal alanda yer

⁹⁶ Kenan Çayır, “İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, (der. Nilüfer Göle), s.44

⁹⁷ Alev Erkilet, “‘Yoksun Bırakma’ ve ‘Dışlama’dan ‘Özgürleşim’ Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.73

⁹⁸ *A.g.e* içinde, s.74

almalarını engellemek noktasında gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu kadınlar “çağdaş kadın” klişesinin ötesine geçebilmiş bir söyleme sahip olmamakla birlikte, kendi kimliklerini, İslamcı/gerici kadın tiplemesinin değıllemesinden yola çıkarak tanımlamışlardır ve tanımlamaya devam etmektedirler.⁹⁹ Bunun yanı sıra, Laikçi kesim kendisini başörtüsü ile ifade eden “dindar kadın”ları, bazen fazla dindar bulduğu için, bazen başlarındaki örtüyle uyuşmayacak şekilde modern bulduğu için eleştirir.¹⁰⁰

1983 yılında, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) yasakları için bir grup tesettürlü kadın, dönemin başbakanı Bülent Ulusu’ya çıktığında Bülent Ulusu pencereye yaklaşarak eliyle sokağı işaret eder ve “Hani?” diye sorar. “Bana sokakta sizin gibi giyinen kadınlar gösterin!” Çeşitli üniversitelerin çeşitli bölümlerinden olan kadınlar çok şaşırır ve verebilecek cevap bulmakta zorlanırlar. Ülkesinde yaşayan kadınların “yüzde altmış beşi” başörtülü olan ve hep iddia edildiğı üzere büyük ihtimalle “babaannesi” başörtülü olan birinin, üstelik başbakan sıfatıyla konuşan birinin bunları söylemesi bir zihniyetin bakış açısını çok iyi özetler niteliktedir. “Doktor olacağız, eczacı olacağız, öğretmen olacağız diyorsunuz. Ben şimdiye kadar sizin gibi giyinen ne doktor ne eczacı ne öğretmen gördüm.” Başbakan, aslında okumuş ve kamusal alanda “görünür” olmaya çalışan kadınları “görmemiştir”. Bu olay seçkinci yaklaşımın resmi bir ağız tarafından itirafı niteliğindedir.¹⁰¹

⁹⁹ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2004, s.67

¹⁰⁰ A.g.e, s.41

¹⁰¹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.180

1.2. Başörtüsü: Kimlik mi, Kıyafet mi, “Siyasal Simge mi”, İnancın Gereği mi?

Başörtüsünün anlamını ve ifade ediliş farklılıklarını anlatmadan önce, başörtüsünün neden bu kadar tartışılır olduğunu ve neden sadece başını örtenlerin değil de birçok kişinin gündeminde olduğunu anlamaya çalışmalıyız. Başörtüsü neden ve ne zaman bir “mesele” ya da bir “sorun” haline gelmiştir? Benim cevabım başörtüsü yasakları olduğundan beri... Yasaklar algıyı ve tanımlamaları değiştirdiğinden beri... Ve elbette başörtülü kadınların hayatları bu yasakla beraber mahvedilmeye başlandığından beri... Başörtülüler başörtülü olduklarının farkına yasaklardan sonra varmışlardır. Bu büyük bir iddia, ancak bu farkındalığın birçok boyutu var. Bu farkındalık kazanılırken hangi bedeller ödenmiştir; bu farkındalık aslında zoraki bir kazanım mıdır yoksa bir bilinçlenme midir? Bu tartışmaları üçüncü bölüme bırakarak, bu bölümde başörtüsünün farklı tanımlama biçimlerinden ve bu farklılıkların nedenlerinden bahsetmeye çalışacağım.

Başörtülülerden bahsedilirken, genelde kadınlar yok sayılarak tanımlamalar yapılır. Çünkü başörtülüler tanımlama yapanların kafasında bir fotoğraf karesi ya da bir imajdan öteye gidemezler. Bu bölümün başlığı da başörtülü kadını yok sayan bir nitelikte gibi algılanabilir. Başörtüsünü tek başına tanımlamak yerine, onun bir kimlik mi, bir kıyafet mi vs olduğunu sorgularken yine onu takanla bağlantılandırarak anlatılacaktır.

Başörtülü kadınlar, okula gidemediklerinde çoğu zaman hayalleri değil hayatları da yıkılan; bir partinin potansiyel seçmeni olarak algılandıklarında bazen karşıt bazen de savrulan bir tavır geliştirmek zorunda hisseden; medyadaki tartışmalarda söylenen

her cümle kendisine en basitinden düşman bir bakış olarak dönen; canı yanan, ciğeri kavru lan, yani yaşayan insanlar.¹⁰²

İslam'ın de ğişmez bir öze sahip olduğunu varsayan yaklaşım, dini, tarihsel ve siyasal bağlamından koparıp çıkarır, dolayısıyla İslamcılık ve İslami örtünme bir “patoloji” ve “sapma” olarak görünür.¹⁰³

Şerif Mardin'in İdeoloji isimli eserinde ele anlattığı “işaret” ile “simge” arasındaki fark bu konuda yol gösterici olabilir:

“İşaret” nötr bir temsildir. Bir trafik işareti, mesela yolun kaygan olduğuna dair işaret, bizim karşımıza çıkacak olan durumla ilgili tehlikeyi haber veren bir “işaret”tir. Simgeler ise de ğer yüklüdür.[...] Ama her simge aynı zamanda bir işarettir.[...] Başörtüsü, normal şartlarda bir işarettir. Başörtülü birinin dindar bir insan olduğunu, inancının vecibelerini yerine getirme konusunda çok dikkatli olduğunu düşünürüz. Başörtüsü sadece yasaklayanlar için bir “simge”dir. Kullananlar içinse bir “işaret”tir.[...] Başörtüsünü bir “siyasal simge”ye dönüştürenler, başörtüsüne yasak getirenlerdir.¹⁰⁴

1.2.1. Kimlik

Başörtüsünün bir kimlik olduğu söylemi, başörtülülerin kendisi tarafından dillendirilen bir mevzudur. Kimlik söylemi kanaatimce yasaklardan sonra yapılan açıklamalarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu tanımlama, bunun bir kimlik olduğunu açıklama gere ği hissetmek ve karşı tarafı bu açıklamalarla bir nevi tatmin etme niyetini de barındırır. Çünkü “kimlik”, “korkulan bir simge”den daha kabul edilebilir bir tanımlamadır. Kimlik söyleminin nasıl üretildiğine geçmeden, bu kimlik oluşumunu sağlayan tesettür tanımlamalarına göz atmak faydalı olabilir.

¹⁰² Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.55

¹⁰³ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.22

¹⁰⁴ Mümtaz'er Türköne, “Bir İktidar Prati ği Olarak ‘Başörtüsü Yasa ğı’”, *Türkiye'nin Örtülü Gerçe ği* içinde, İstanbul: Hazar Derne ği, 2007, s.110

Tesettür, kadının cinsel bir nesne olarak algılanmasına izin vermemek kaydıyla, kamusal alanda insan kimliğini netleştirmek için ilişkilere girebileceğini anlatır.¹⁰⁵ Bir başka açıdan bakıldığında, başörtüsü dinsel ve geleneksel kültürün uzantısında, ilerlemenin karşısındadır ve geçmişe dönük değerlerin taşıyıcılığını yapmaktadır. Çağdaş giyim anlayışı da, Batılı modern değerlerin taşıyıcılığını yapar.¹⁰⁶ Bu perspektiften, başörtüsünün “çağdaş bir giysi” olmaması dolayısıyla yasaklanması gereken bir şey olduğu sıkça karşılaşılan bir iddiadır.

Örtünmenin İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren var olduğu düşünülürse, bunun aslında yeni bir yorum olmadığı, sadece belki kimlik vurgusunun kentlerde yaşayan ya da okumuş Müslümanlar tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Başörtüsü “nevzuhur” bir şey değil, fakat özellikle başörtülülere ilginç birer çalışma konusu olarak görenler ve kentlerde yaşayan “modern” başörtülü kadınların içinde yaşadıkları dinamikleri açıklamakta zorlanıp, bu konuyu yeni “keşfedilmiş” olarak görüp, bu yüzden de başörtülü kadınlara ve yaptıklarına ilginçlik atfedenler için anlaşılması zor bir konudur.

“Kapalı olmak”, “kapanmak” tanımlamaları başörtülüler için sıkça kullanılır, başörtülülerin kendileri tarafından da. Bunun yanı sıra, gazete yorumlarında başını örtmek sürekli “kapanmak” eylemi olarak gösterilmekte ve “hayata kapanmak” şeklinde izah edilmektedir. Daha kötüsü ise başörtülü “kapatılan” biri sayılır; kapatılanın kendi kararları ya da tercihleri söz konusu olamaz, dış etkiler karşısında güçsüzdür, hayatını kendisinden beklenildiği gibi sürdürür.¹⁰⁷ Cihan Aktaş bu yorumu, Derya Sazak’ın Milliyet’te yazdığı bir yazısına ithafen yapar. Derya Sazak adı geçen yazıyı şu cümlelerle bitirir. “Atatürk devrimleriyle geçen yüzyılda çağdaş

¹⁰⁵ Cihan Aktaş, *Bacı’dan Bayan’a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.ix

¹⁰⁶ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.167

¹⁰⁷ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.37

değerlere açılan Türk kadını AB yolunda 'kapanma' eğilimine girer mi?
Hiç sanmıyoruz.”¹⁰⁸

Danıştay’ın da başörtülü kadını ‘pasif’ kabul eden kararlarının birinde, “laik bir ülkede dinci akımların sembolü haline gelen türbanı yanlış mesajlara neden olabileceğini düşünmeksizin eşine kullandırarak” (T.C Danıştay Beşinci Daire, Esas:1999/4212, Karar:1999/4325) ifadesi yer almış, bu anlamda kadınların, aktif özneler olarak değil de “kocalarının” kararına göre giyinmek durumunda olan bağımlı varlıklar şeklinde algılandığını resmi bir ağızdan duymuş oluruz.¹⁰⁹

‘Başörtüsü bir kimliktir’ denildiğinde, ‘kim’ olduğumuza cevap verdiğini görürüz. Ki aslında başörtüsü bir kimlik değil, bir kimliği olanların kullandığı örtüdür.¹¹⁰ Oysa başörtülülerden bahsedilirken aynı sosyal kategori içinde değerlendirilen, adeta gizli bir gündem çerçevesinde birlikte hareket eden homojen bir grup gibi, bireysel farklılıkları reddeden kolektif kimlikler hayal edilmektedir. Hâlbuki bütün kolektif kimlikler gibi ‘homojen bir başörtülüler’ de gerçekçi değildir. Bu, kadınların tek bir neden, güdü veya etkiyle başlarını örttüklerini varsaymak olacaktır ki bu da hem sosyolojik olarak mümkün değildir, hem de insan hakları bakımından bu yargının bir anlamı yoktur. Bunun yanında başını örten milyonlarca kadının başörtülerini hangi gerekçeyle taktıklarını tespit etmek mümkün değildir.¹¹¹

¹⁰⁸ Derya Sazak, Modern Mahrem, *Milliyet*, 1 Haziran 2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/06/01/yazar/sazak.html>

¹⁰⁹ Alev Erkilet, “ ‘Yoksun Bırakma’ ve ‘Dışlama’ dan ‘Özgürleşim’ Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.73

¹¹⁰ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.62

¹¹¹ Bekir Berat Özipek, “İnsan Hakları İhlalleri Ekseninde Bir Örnek: Türkiye’de Başörtüsü Yasağı Sorunu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde, (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008,s.21

İnsanlar özel kişiler olarak değil de gruplarının temsilcileri olarak algılanır ve muamele gördükleri ölçüde ‘kimliksizleşirler’. Bireyleri grup üyeleri haline çeviren ve grup davranışının temelinde yatan bu kimliksizleştirme sürecidir.¹¹²

Kendilerine bir kimlik atfedilmesinden rahatsız olan ve dayatılan haliyle bir gruba mensup olmaktan rahatsız olanlar da vardır. Mesela, İslamcı kadınlarla yapılan mülakatların birinde, 20 yıl önce Karadeniz’in bir köyünden Ümraniye’ye yerleşen bir kadın, “Ben şehre geldiğimden beri uzun pardösü giyiyorum... Tesettür sadece birkaç yıldır ortalarda... Ondan önce, insanlar birinin kapalı olduğunu söylerlerdi... Önceden de Müslümandık. O zaman neredeydiler?” der. Mülakatı yapan Jenny B. White, bu kadının ömrü boyunca benimsediği kıyafet tarzının siyasallaşmasından ve buna bir değer yüklenmesinden çok rahatsız olduğunu söyler.¹¹³

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinden itibaren, tesettürlü kadınlar ‘görünmez’ hale getirilmiştir. Nilüfer Göle, 20’li yıllardaki, spor bayramına katılan şortlu kızların medeniyet dönüşümünü sergilemeleri gibi, 80’li yıllarda da ‘türbanlı’ kızların aynı medeniyetin reddini ifade ettiklerini; şort ve türbanın, Batıcı ideal ile İslamcı ideali dışa vurduğunu ve kadının bedeninin dün olduğu gibi bugün de sahnede olduğunu söyler.¹¹⁴ Buradaki şort ve türban karşılaştırması manidardır, çünkü başörtüsünün içinde barındırdığı birçok farklı anlam yok sayılır ve şort gibi bir kıyafet olarak algılanarak karşılaştırılır. Tabii ki şort, Türk modernleşmesinin “kutsal kıyafeti” olarak görülüyorsa bu karşılaştırma mantıklı olabilir. Son dönemlerde yapılan mini etek-başörtüsü karşılaştırması da benzer niteliktedir. Başörtüsünün hak bağlamında ele alınması dillendirildiğinde, aynı şekilde mini etek giymenin de bir hak olduğu

¹¹² Norbert Vanbeselaere, “Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyselci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına”, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi* içinde, (ed. Sibel A. Arkonaç), İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s.30

¹¹³ Jenny B. White, “İslamcılığın Açmazları”, *Kültür Fargmanları* içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.217

¹¹⁴ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.117

iddiası arkasından geliverir. Bu tarz söylemlerde, kategorileri ve işaret ettikleri değerler bakımından, farklı olan iki şeyi karşılaştırmanın anlamsızlığı daima göz ardı edilir.

Batılı kadın ve Doğulu kadın- ya da Müslüman kadın- dikotomisinde, normu oluşturan ayrıcalıklı ya da referans grup, yani Batılı kadın; diğer yanda ise “öteki”, yani “ezilmiş Müslüman” kadındır. Bu ilişkinin bir benzerine Türkiye’de de şahit oluyoruz, normu oluşturduğu iddiasındaki “modern” ya da “çağdaş” kadınlar, başörtülü kadınlara yol yordam öğretme, “sınırlarını ya da hadlerini bildirme” yetkisini kendilerinde görüyorlar.¹¹⁵

Nilüfer Göle, 80 sonrası İslami hareketlerin karşısında, laikliği en sistematik biçimde savunan Kemalist kadın derneklerinden bahseder ve İslamcılar, Kuran’a göre baş örtmenin her Müslüman kadının en doğal hakkı olduğunu savunurken, bunun laikliği tehlikeye düşürdüğüne inanan, Kemalist kadınlar olarak adlandırabilecek “ilerici” kesimde, “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği”, “Türk Kadın Hukukçular Derneği” ve “İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi” gibi çatılar altında toplanmalarına neden olduğunu söyler.¹¹⁶

Laikçi kesim tarafından yapılan “had bildirme operasyonlarının” ve yasakların, başörtüsünün bayraklaşmasına neden olduğu iddia edilebilir. Bunun yanı sıra, başörtüsünün bir “sorun”, bir “mağduriyet” olarak kodlanması, başörtülü genç kızların, yasak üzerinden bir kimlik kurgulamalarına neden olmuştur. Fatma K. Barbarosoğlu bu kurguyu “eylemsizlikten kariyer yapmak” şeklinde kavramsallaştırmıştır.¹¹⁷ Yani okumayı düşünmeyen ya da iş hayatında bir başarı kaydedemeyen kadınlar bunu başörtüsü yasaklarına bağlayarak kendileri ve çevrelerine yapacak “geçerli” açıklamalar bulabilmektedirler.

¹¹⁵ Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.149

¹¹⁶ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.116

¹¹⁷ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.15

Müslüman kadınların kendilerine belirli bir dinsel kimlik atfetmek için bedenlerini kullandıklarını; başörtüsü takmanın ise, geleneksel sembollerden yardım alarak modern hayata eklenme ve kendi rollerini dengeleme girişimi olduğunu söyleyebiliriz. “‘Geriye doğru yürümek’ suretiyle kadınlar aslında modernliğe doğru bir sıçrama gerçekleştirmektedirler.”¹¹⁸

İddia edildiği şekliyle örtünmenin, belli bir iktidarın yaptırımları ve ilkeleri doğrultusunda bedeni konumlandırma ve biçimlendirme pratiği olduğunu söylediğimizde, örtünmemenin de başka iktidar ilişkilerinin yaptırımları ve ilkeleri doğrultusunda bedenin konumlanması ve biçimlendirilmesi anlamına geldiğini kabul etmemiz gerekir. Çünkü bu minvalde bakılacak olursa, örtünmeyen beden, örtünen bedenden daha az işaretlenmiş ve kurulmuş değildir.¹¹⁹

1.2.2. Kıyafet

Başörtüsü, birçok yerde “İslamcıların üniforması”¹²⁰ olarak adlandırılır. Bu üniforma, kimi zaman kötü emellere hizmet eden bir kıyafet, kimi zamansa ‘İslam’ın sancağı ya da bayrağı’ olarak İslam’a hizmet eden bir değer olarak kabul edilir. Postmodern dönemde, çoğulculuk, kimliklerin ve kişilerin kendilerini nasıl rahat ifade edebilecekleri konuşulurken, tesettürlü kadınların üzerine yapılan tartışmalarda şekil empoze etmekten ileri gidilememiştir. Baş örtme biçimlerini çoğaltan ve yeni tarzlar oluşturan sebeplerden bir tanesi işte bu şekil üzerine yoğunlaşma ve empoze etme girişimleridir.¹²¹

Başörtülülerin ve baş örtme biçimlerinin dönüşümlerini anlatırken Cihan Aktaş şunları söyler:

¹¹⁸ Akt. Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.140

¹¹⁹ Ayşe Başbüyük, “Avrupa’nın ‘Örtülü Öteki’si ile Yeniden Karşılaşması”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.224

¹²⁰ A.g.e içinde , s.226

¹²¹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu , *Şov ve Mahrem*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2006, s.65

Bununla birlikte, kendini tanıma ve tanıtma çabası kolaylaşmıyor zorlaşıyordu; bir dönemde moda tarafından yönlendirilen sürüden farklılığın ve yükseklerde bir yere bağlılığın ifadesi olan başörtüsü, kitleye yayılırken yeni içerikler kazanmaktaydı. Şok haberlere konu olan şık ve markalı başörtüsü, yırtmaçlı etek üzerine başörtüsü, ağzı bozuk sunucuların programlarının konukları arasında el çırparak türküye ve şarkıya eşlik eden başörtüsü, varoşlara has sayılan hayat tarzının ikide bir de yoksullukla ilişkilendiren bir parçası olarak yarım yamalak ve ezik başörtüsü, dini hassasiyetleri ve simgeleri bir geçim kaynağı haline getiren kişi ve kurumların medyadaki teşhirinde işaretlenen lekeli başörtüsü, konfeksiyon atölyelerinin önce örtünmeyi değil kaybetmeyi amaçlayan forma tarzı sentetik kumaşlardan ürettiği, zaman içinde örtünmeyi değil de dikkat çekmeyi amaçlayan renk ve biçimlerle çoğalttığı giysilere ilave edilen başörtüsü, Fransız ya da İtalyan markalarının uyarlaması olarak bir sınıf atlama göstergesi şeklinde öne sürülen başörtüsü... Zararlı olmadığımıza inandırmalısınız, kahrkaha atabildiğinize, eğlenebildiğinize, güzellikleri görebildiğinize, hayattan zevk aldığınıza...¹²²

Başörtülü kadınlar birçok ikilem yaşamışlardır. Bir yandan seküler bir zihniyet taşımadığını ifade etme ihtiyacı duyarak başını örten kadın, bir yandan da başındaki örtünün geleneksel kodlarla değerlendirilmemesi için, modern kadının simgesi olan pantolon giymeyi tercih etmektedir.¹²³ Bu tespitin yanı sıra pantolon giymede, modaya uymak, özellikle şehir hayatında giyilen şeyin rahatlığının önemi gibi birçok sebep de sayılabilir.

“Tesettür modasının” bir nevi başlatıcısı olan Tekbir Giyimin sahibi Mustafa Karaduman şunları söyler:

Amacımız, sadece Türkiye’deki modayı etkilemek değil. Dünya modasına damga vurmak istedik. Türk halkının dünyaya yön verebileceğine de inanıyoruz. Eğer dünyadaki bütün halklar yaratıcıysa, biz de öyleyiz. Bütün Avrupa’ya yayılacağız. Dünyanın akışını değiştireceğiz. Mini etek dünyaya nasıl yayıldı? Aynı şekilde, tesettürü bütün dünyaya yayacağız.¹²⁴

Bu sözler bize tesettürün bir kıyafete indirgenildiğini kanıtlar. Karaduman, bir yandan ‘tebliğ’ mantığıyla tesettürü dünyaya yayma isteğinden bahsederken, paradoksal bir şekilde kapitalizme hizmet ettiğini göz ardı eder. Tesettürü moda üzerinden

¹²² Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.35-36

¹²³ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.117

¹²⁴ Yael Navaro-Yaşın, *Kimlik Piyasası- Metalar, İslamcılık, Laiklik, Kültür Fargmanları* içinde, ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.243

yaygınlaştırma fikri, zaten başlı başına kapitalist bir bakış açısını gösterir. Ayrıca tesettürü bir moda haline getirme söylemi Cihan Aktaş'ın yukarıda bahsettiği “başörtülü ama...” denilen kesimi doğuran anlayıştan ileri gelmektedir.

Taha Akyol da “modern tesettür defileleri” için, defile kavramının zaten modern bir kavram olduğunu; bu defilelerde kullanılan kıyafetlerin ve baş örtme biçimlerinin hepsinin ‘türban’ olduğunu, hiçbir firmanın köylü yemenisinden ya da İç Anadolu yemenisinden bir tesettür defilesi yapmadıklarını söyler.¹²⁵ Türkiyeli “aydınların” yemeni takıntılarını her fırsatta ve her zeminde duyabiliriz. Başını örten kadınların neden ‘anneleri ya da babaanneleri gibi’ yemeni takmadıklarını tekrarlar dururlar. Değişen dünyada hiç değişmemesi gerekenler sadece başörtülülerdir onlara göre. Değişiyorlarsa da, ya siyasi bir amaçla yapıyorlardır bunu ya da “onlar”a yaranmak içindir bütün bunlar. Başörtülüler modernleşemez, modernleşenlerin de hep gizli bir amaçları vardır. Bu eleştirilerin, başörtülülerin sekülerlerin giyim tarzlarına yaklaştıkça arttığını söyleyebiliriz.

Modern giyime yaklaştıkça baş bağlama biçimleri de farklılıklar gösterir. Baş bağlama biçimlerindeki artışın bir diğer nedeni de yasaklardır. Yasaklarla başa çıkmaya çalışan başörtülü kadınlar, kendilerine ‘taktikler’ ürettikçe, çeşitlilik artar.¹²⁶

1.2.3. “Siyasal Simge”

1980 sonrası tartışmalara bakıldığında, başörtüsü talebinin “siyasal bir simge” olarak algılanması hem başörtülülerini, hem de başörtüsü ekseninde gelişen söylemleri siyasal niteliğe büründürmüş, başörtülüler yapılan bir tanımlamayla bir anda “türbanlı”

¹²⁵ Taha Akyol, *Modernleşme Sürecinde Türban*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008, s.19

¹²⁶ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.81

olarak algılanmıştır. Onların bu şekilde lanse edilmeleri, rejimin, yani gücü elinde tutan söylemin bir tanımlamasıdır.¹²⁷

Toplumsallığın olduğu her yerde siyasallığın da olduğunu, dolayısıyla siyasal simgelerin olabileceğini düşündüğümüzde, siyasal simgelerden bu kadar korkulması anlamını kaybeder. Mesele hangi siyasal simgelerin makbul, hangilerinin olmadığıdır. Aslında, kadının nesneleştirilmesi sürecine bakıldığında ilk siyasallaştırılan şey başı açıklıktır. Bu yüzden sanki başı açıklık normal ve tarafsız olarak algılanması gereken; başı kapalılık ise anormal, patolojik, mutlaka taraflı ve hatta kötü niyetli olan bir şeymiş gibi algılanmaktadır.¹²⁸

Örneğin başörtüsünü bir kötü bir “simge” olarak gören Yekta Güngör Özden görüşünü şöyle ifade eder:

“Başörtüsü bir simgedir. Başörtüsü iyiye kullanılmamaktadır. İnanca dayalı masum bir örtü değildir... Cumhuriyet düzenine karşı oluşmanın bir görünümüdür.”¹²⁹

Bir başka örnekte Hıncal Uluç, bu meselenin bireysel olmamasından bahseder ve baş bağlama biçimlerinin benzerliğinden dem vurarak, bunun kesinlikle “siyasal” olduğu kanaatine varır ve bunun bir özgürlük meselesi olduğunu söyleyenleri “klişe” laflar etmekle suçlar:

“Mesele onların sandığı gibi bireysel olsa, hak vereceğim. Şimdi bakın. Baş bağlamanın bin şekli var. Televizyon görüntülerine dikkat edin. AKP'nin önde gelenlerinin eşleri ve kızlarının baş bağlama şekli aynı tornadan çıkmış gibi. Niye acaba? Mesele sadece inanç ya da bireysel keyif olsa, birisi başka türlü bağlamaz mı? Hepsi birbirisinin tıpkısının aynısı bu baş örtmenin inançsal değil, ‘siyasal’ olduğuna inancım sürüyor.”¹³⁰

¹²⁷ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.208

¹²⁸ Neslihan Akbulut ve diğerleri, *Henüz Özgür Olmadık*, İstanbul: Hayykitap, 2008, s.84

¹²⁹ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.194

¹³⁰ Hıncal Uluç, “İslam Leydileri”, *Sabah*, 20.08.2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/08/20/yaz02-10-122.html>

Üniversiteli ya da belli bir konuma sahip kadınların ‘türbanlarının’ siyasal simge olduğu gerekçesiyle inanç dışı olarak tasnif edilmesi ilginçtir. Oysa köylü kadınların başörtüleri bu statüye girmez. Burada aslında teoloji ve dinsel inanç tanımı yapılmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, ne özel alan ne de kamusal alan hiçbir zaman tamamen simgelerden arındırılmış olarak düşünülemez.¹³¹ Özgürleştikçe uzaklaşılacağı varsayılan din, tahsil seviyesi arttıkça kişinin hayatını belirleyen temel düzlem olarak ortaya çıkmakta, rejim de , “tehdit olarak algıladığı” “türbanlı kızlara” karşı reflekslerini devamlı hale getirmektedir.¹³² Hıncal Uluç ve daha birçoklarının verdiği tepkide bu zihniyetin bir sonucudur.

Hayrettin Karaman ise “siyasal simge” söylemlerine karşı şunları söyler:

“Evet. Öyleyse bu siyasidir. Biz de şimdi çıkıp, hayır efendim siyasi değildir demeyelim. Evet, bu siyasidir. Ama parti siyaseti değil, İslamlaşma siyasetidir. Evet, ben bu siyaseti benimsiyorum. Senin ne hakkın var dini yaşayışı engellemeye; bana başka bir siyaseti dayatmaya?”¹³³

“Örtünme siyasi anlamların ifadesine yardımcı olan çok yönlü bir semboldür” der Nilüfer Göle. Bundan dolayı da çağdaş İslamcı hareketlerin anlamının, ancak Batı modernliğiyle (kadınların bedenleri ve sesleriyle biçimlenerek anamlanan bir ilişki olan) kurulacak sorunlu ilişkiler aracılığıyla kavranabileceğini savunduğunu söyler.¹³⁴

Meyda Yeğenoğlu, örtüyü açıklarken, Lacan’ın bir düğüm noktası (point de caption) ifadesini kullanır ve örtünün modern söylemin yoğunlaşma noktası olarak işlev gördüğünü söyler. Yeğenoğlu’na göre, kadınların örtüsünün açılması pek çok konuyu

¹³¹ Cihan Aktaş, “Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.107

¹³² Fatma Karabıyık Barbarosoğlu , *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.42

¹³³ Hayrettin Karaman, *Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Engeller*, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995, s.34

¹³⁴ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.16

aynı anda işaret edebilecek kullanışlı bir araç halini almıştır; örneğin geri kalmış Osmanlı kimliğine karşı modern Türk kimliğinin inşası, Türkiye'nin medenileştirilmesi ve modernleştirilmesi ve İslam'ın inanç ve ibadet konularıyla sınırlandırılması... Bu dönem süresince örtü, Müslümanlığın gericiliğine ait çağrışımlar taşıdı ve hakiki Türk kadının hiçbir zaman örtülü olmadığı iddia edildi.¹³⁵ Türkiye dışında örneğin Tunus'ta, 1981 yılında, 108 sayılı kanun maddesi olarak bilinen yeni bir yasa ile başörtüsü 'bölücü giysi' diye anılmış ve Tunus okullarında, üniversitelerde ve iş yerlerinde yasaklanmıştır.¹³⁶ Bu kez tanımlama "siyasal simge" yerine "bölücü giysi"dir. Aslında Türkiye'de de benzer bir durum 28 Şubat sürecinden sonra yaşanmış ve "irtica tehditi", "terör tehditi"nden daha üst sıraya çıkarılmıştır. Bu mesele, insan hakları çerçevesinde değerlendirildiğinde, siyasi olsa bile baş örtmek, bireysel bir tercih olarak değerlendirilmeli ve yasal olarak da bir sorun olarak görülemeyeceği vurgulanmalıdır. Diğer türlü, başörtülü milyonlarca kadın, kolektif olarak cezalandırılmaya tabi tutulur ve zaten tutulmuştur da.¹³⁷

1.2.4. İnancın Gereği

Müslümanlar için tesettür, Kuran-ı Kerim'de hem kadınlar hem de erkekler için var olan bir farzdır ve ayetlerle sabittir. Nur Suresi 30. Ayette "İnanan erkeklere söyle, gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler ve iffetlerini korusunlar; temiz ve erdemli kalmaları bakımından en uygun davranış tarzı budur. [Ve] Şüphesiz Allah onların (iyi ya da kötü) işledikleri her şeyden haberdardır."¹³⁸ buyrulurken, 31.

Ayette ise kadınlara hitaben "İnanan kadınlara söyle, onlar da gözlerini bakılması

¹³⁵ Akt. Ayşe Başbüyük, "Avrupa'nın 'Örtülü Öteki'si ile Yeniden Karşılaşması", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.216

¹³⁶ Yusra Khreegi Gannuşi, "Tunus ve Avrupa'da Başörtüsü Yasağı", *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.245

¹³⁷ Fatma Benli, "Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye'de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.179

¹³⁸ Nur Suresi 24/30, Muhammed Esed, Kur'an Mesajı Meal-, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.712

yasak olandan çevirsinler; iffetlerini korusunlar; [örfen] görünmesinde sakınca olmayan yerleri dışında, cazibe ve güzelliklerini açığa vurmasınlar; ve bunun için başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar.”¹³⁹ denmiştir. Ahzab Suresi 59. Ayette de “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve [öteki] bütün mümin kadınlara [toplum içine çıktıklarında] dış kıyafetlerini üzerlerine almalarını söyle: bu, onların [temiz kadınlar olarak] tanınmalarını ve rahatsız edilmemelerini temin eder. Ama [unutma ki] Allah, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!”¹⁴⁰ buyrulur. Bu ayetler üzerinden birçok tartışma yapılmıştır, ancak burada teolojik tartışmalara girilmeyecek yalnızca kadınların başlarını örtmekteki en önemli gerekçeleri olan “inancımın gereği” söylemi anlaşılmalı çalışılacaktır.

Salim Ögüt, başörtüsünü, saçlarını, başlarını, boyun ve gerdanlarını iyice örtecek şekilde yakalarının üzerine salmalarının, İslam dininin; Kitap, Sünnet ve İslam alimlerinin ittifakı ile sabit olan kesin emri olduğunu vurgular. Müslümanların bu emirlere uymalarının dini bir vecibe olduğunu söyler.¹⁴¹

İslamcı kadınların, başörtüsünü erkekleri memnun etmek için taktığı tezi gerçekçi değildir, çünkü yapılmış birçok çalışmada, “Allah rızasını kazanmak için örtünme” vurgusu yapmışlardır. Benim yaptığım grup çalışmalarında da birçok katılımcı tarafından bu vurgulanmıştır. Burada niyet atfeden bir yaklaşıma kıyasla, asıl kale alınması gereken aktörün, yani başörtülü kadının söyledikleridir.

“Tesettür, kutsal olanın beden üzerine koyduğu ilkelerin tezahürüdür. Bu ilkeler, vücudun gösterilmesi serbest olan ve gösterilmemesi gereken yerleri belirlemiştir.”

¹⁴² Bir başka tanımlamayla, mümin kadınların kendi bedenleri üzerinden dünya ve ahiret tasavvurunu görünür kılmalarıdır, çünkü İslamiyet’te, kişinin dini kimliğinin

¹³⁹ A.g.e, s.712

¹⁴⁰ Ahzab 33/59, A.g.e, s.865

¹⁴¹ Salim Ögüt, “Din İlminden Din Bilimine Kadının Örtünmesinin Dini Boyutu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.114

¹⁴² Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2006, s.120

ilk bakışta fark edilmesine büyük önem verilmiştir, örtünme de bu “tanınma” politikalarının bir sonucudur.¹⁴³

Başörtüsüyle ilgili muğlâklık ya da daha doğru bir tabirle zihni bulanıklık, ölçüleri belli ve kesin olarak emredilen “örtü”nün “başörtüsü” şeklinde ifade edilmesiyle ortaya çıkmış, çünkü örtünmede “başörtüsü” ve “vücut ölçüsü” diye bir ayrım, karşı olanların işini kolaylaştıracak sanılmış, ancak bazen “vücut örtüsü” olarak giyilen bazı kıyafetler modern giyimle de örtüşebilmiştir.¹⁴⁴

Hüseyin Hatemi'nin “İlahi Hikmette Kadın” adlı eserinin son cümleleri şöyledir: “Kanaatimce kadının başını örtmemesi ruhsatı olmasına rağmen örtmesine de, bu ruhsattan yararlanıp açmasına da, kendinden başka kimse karar vermemelidir. Demokratik hukuk devletinin gereği budur.”¹⁴⁵

Hüseyin Hatemi, dinde örtmeme gibi bir ruhsat olduğunu “teolojik bir referansla” sunmuş, sonrasında demokratik hukuk devletinin gereğinin de bu olduğunu söyleyerek seküler bir dille referansının yönünü değiştirmiştir.

1.2.5. “Başörtüsü”- “Türban”: Karşıt Görüşler

Başörtüsüyle ilgili şu ana kadar birçok kişi fikir beyan etmiştir, bu konu bundan sonra da birçok kişinin gündeminde olacaktır şüphesiz. Ancak bu beyanatların çoğunda başörtülü kadınlar tahkir edilmiş, yok sayılmış, işi “bir tek Müslüman siz misiniz?” noktasına vardiyanlar olmuştur. Bu konuda tartışma nesnesi yapılan şey “başörtüsü-türban” karşıtlığı üzerinden devam etmektedir. “laiklik karşıtı bir simge olup olmadığı” tartışılan ‘türban’ bizatihi iktidar blokunun dışı bakan yüzü olarak

¹⁴³ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.56

¹⁴⁴ Salim Ögüt, “Din İlminden Din Bilimine Kadının Örtünmesinin Dini Boyutu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.119

¹⁴⁵ *A.g.e*, s.127

otoriter laikçilik anlayışının ‘simge’si olarak adlandırılabilir.”¹⁴⁶ Bu minvalde birkaç örnek vermek gerekirse;

Türkiye’de Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığı yapmış biri “Otuz yıl önce türban sorunu yoktu, o zaman Müslüman değil miydik?” diye sorar.¹⁴⁷

Fikri Sağlar 1987’de Zaman gazetesinde çıkan bir haberde “Biz başörtüsüne değil, türbana karşıyız” der. Aslında “başörtüsü karşıtlarında” o zamandan bu zamana söylemlerin nerdeyse hiç değişmediğini söyleyebiliriz.¹⁴⁸

Etiketleme ve bir grubu işaret etme, başörtülü kadınlar tarafından ısrarla vurgulanmasına rağmen, farklı kökenler ve içeriklerle hayata geçirilen ayrımcı hegemonyanın, “başörtüsü” yerine “türban” nitelemesinde direktmesiyle başlar. “Türbanlı” olarak nitelenen kadınlar, yaşadıkları coğrafyada yüzyıllardır başını örtten kadınlardan ayrılmaya ve özel bir grup olarak etiketlenmeye çalışılırlar. Ayrıca bu kadınlar, sadece bir tek özelliklerinden yani “başörtüsü” kullanmaktan hareketle homojenleştirilmekte ve başını özel bir biçimde bağlayarak örtünmesi özelliğinden hareketle ise tektipleştirilmektedir.¹⁴⁹

Hazar Grubu’nun başörtülü kadınlarla yaptığı bir çalışmada, kadınların yüzde 79.4’ü başlarını örttükları nesneyi “başörtüsü” olarak tanımlamışlardır. “Türban” kavramını kullananların oranı da yüzde 6’dır.¹⁵⁰

Mine Kırıkkanat bir yazısında İranlı kadınlar için, “baştan aşağı karalara bürünmüş ve hamamböcekleri kadar özgür, zavallı ve budala” şeklinde ırkçı ifadeler kullanmıştır.¹⁵¹ Müslüman kadına yönelik sempatinin, sanki ancak onun kendisini

¹⁴⁶ Ferhat Kentel, “Yeni Bir Laiklik, Yeni Bir Modernite”, *Türkiye’nin Örtülü Gerçeği* içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.63

¹⁴⁷ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.109

¹⁴⁸ *Zaman*, 26.10.1987

¹⁴⁹ Melek Göregenli, “Bir Ayrımcılık Alanı olarak Başörtüsü”, *Türkiye’nin Örtülü Gerçeği* içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, 71

¹⁵⁰ *A.g.e.*, s.21

¹⁵¹ Akt. Cihan Aktaş, *Bacı’dan Bayan’a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.44

kurtarılmayı bekleyen bir ‘tutsak’ ya da aşağılık bir hayat sürdürmekte olan bir ‘zavallı’ olduğunu onaylamasıyla mümkün olabilir. Başörtülüler, tanımlanmakta zorluk çekilmesi açısından kuşku uyandıracak sıfatlarla tanımlanmışlardır: *Kara Fatma, Kara Karga, Ninja, Sıkmabaş, Yasakbaş...*¹⁵²

Sosyal psikolog Birgit Rommelspacher de, ezilmiş, hapsedilen, “zorla” örtülen Doğulu kadın portresinin, Batılı kadın için, kendi toplumunda kadın olarak yaşadığı sorunlar konusunda “rahatlaması” ve “kendini iyi hissetmesi” için psikolojik bir araç işlevi gördüğünden bahseder.¹⁵³

Örneğin Fransa’da yasakla ilgili yapılan popüler bir açıklamada; yasağın, fakir, bastırılmış Müslüman kadınların yararına olduğu söylenir. Bu, Müslüman kadınların kendi özgür tercihlerini yapma noktasında akıllarını kullanmada yetersiz oldukları ön kabulüne dayanmakta ve adeta büyüklük taslamaktadır. Buna rağmen başını örten çoğu kadın bunu kendi istekleriyle yaptıklarını dile getirirler, Fransız Hükümeti ise ısrarcıdır: “Siz bastırılmışsınız, ama bunu bilmiyorsunuz!”¹⁵⁴ Bazı Avrupalı feminisler, Müslüman kadının yalnızca (zorla da olsa) örtüsü açılarak özgürleştirilebileceğinde ısrar ederler. Bu ısrar, Batılı kadının kendi kültüründe yaşadığı sorunları öteki kadına aktarır. Kendi içindeki ötekini temsil ettiği için, örtünün altında bağımsız biri olduğu düşüncesini kabul etmekte zorlanır.¹⁵⁵ Türkiye’de de farklı bir anlayış olduğunu söylemek çok zordur.

Elisabeth Özdalga, örtünmeyi bir alışkanlık ve güçlü görünmenin bir simgesi olarak tanımlar. Bunun, insanları farklı sınıflara ayırma amacına hizmet ettiğini, dindarların

¹⁵² Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.35, vurgular yazara ait

¹⁵³ Akt. Ayşe Başbüyük, “Avrupa’nın ‘Örtülü Öteki’si ile Yeniden Karşılaşması”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.217

¹⁵⁴ Yusra Khreegi Gannuşi, “Tunus ve Avrupa’da Başörtüsü Yasağı”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.250

¹⁵⁵ Ayşe Başbüyük, “Avrupa’nın ‘Örtülü Öteki’si ile Yeniden Karşılaşması”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.223

dindar olmayanlara, başını örtmeyenlerin ise örtenlere karşı olduğunu ve bir kez başını örten kadının fikrini kolay kolay değiştiremeyeceğinden ve eğer değiştirirlerse başörtülü kadınların küçümseyen bakışlarına maruz kalabileceklerinden bahseder. Bu nedenle, bir defa başörtüsü takıldığında özgürlüğe gem vurulduğunu ve başörtülü diğer inananlarla yakın dostluğun kapıları açılırken, başını örtmeyen gruplara karşı kapandığını söyler.¹⁵⁶ Özdalga bu yorumları hangi “sosyolojik gözlemlerine” dayanarak yapıyor bilinmez, çünkü bu kadar kesin ve net konuşup, genellemeler yapması çok ciddi bir iddia. Türkiye’de İslamcılık çalışan birçok sosyal bilimcinin ya da araştırmacının bu tarz genellemeler yaptığını, üstenci bir bakışa sahip olduklarını ve çoğunlukla İslamcılarını birdenbire ortaya çıkmış bir “vaka” olarak incelediklerini söylemek yanlış olmaz.

Türkiye’de “başörtüsünün İslam’daki yerini” araştırmak için, İslam teolojisi alanında bilgi sahibi olmaya da gerek yoktur. Örneğin, İsmet Bozbağ (iktisatçı, gazeteci, yakın tarih araştırmacısı), Başbakan Ecevit’in isteğiyle “başörtüsünün Kur’an’da yeri olup olmadığına” dair bir araştırma yapmış, bu araştırmanın sonucunda Bozbağ: “Araştırmayı yaptım ve Sayın Ecevit’e sundum. Çalışmayı inceledi ve sonra ‘Tıpkı benim düşündüğüm gibi.’ dedi. Ecevit, bunu kendisinin açıklayamayacağını, araştırmacının yayın yoluyla bunu açıklaması gerektiğini söyler. Salim Ögüt, Diyanet İşleri Başkanlığı ve yirminin üzerinde ilahiyat fakültesi varken hangi gerekçelerle salt dini olan bir konuyu bir iktisatçıya havale edildiğini sorar.¹⁵⁷ Merve Kavakçı’nın meclise girmesiyle birlikte kürsüye koşup “bu kadına haddini bildirin!” diyen Ecevit’in böyle bir araştırma yaptırması ve araştırmayı yaptırdığı kişinin nitelikleri de bir bakış açısı tarzını daha gösterir bize.

Ertuğrul Özkök bir yazısında şunları söyler:

¹⁵⁶ Elisabeth Özdalga, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.74-75

¹⁵⁷ Salim Ögüt, “Din İlminden Din Bilimine Kadının Örtünmesinin Dini Boyutu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.121

Gelin şunu açıkça tartışalım.
Acaba türbanı, klasik din simgesi halinden çıkaracak biçimler bulunamaz mı?
Ne bileyim, stilize edilmiş bir başörtüsü veya şapka...
Biliyorum, bazı fanatikler buna şiddetle itiraz edecek.
Ama amacımız ne?
Toplumda gereksiz kutuplaşmalara yol açan bir “**sembolü**” tartışma konusu olmaktan çıkarmak mı, yoksa birinin ötekini alt etmek için orasından burasından tutacağı güreş kispeti haline mi getirmek?
Birincisiyse, böyle iyi niyetli girişimleri desteklemek gerekir.¹⁵⁸

Ertuğrul Özkök bu “iyi niyetli” girişimlerini ve yorumlarını “istikrarlı” bir biçimde sürdürmüş ve başörtülü kadınların başlarını nasıl örteceği konusunda “fetva”larına devam etmiştir. Bu anlamda “erkeklerin dayatmasıyla” başını örten İslamcı kadını eleştiren zihniyetin, aynı şekilde bu kadınların başlarını nasıl örtmesi gerektiği konusunda ahkâm kesmeyi kendinde hak görmesi, pervasızlığın bir sonraki aşamasıdır. Özkök, verdiği bir röportajda “hayallerinin sınırsızlığını” yine dindar insanların üzerinden tanımlar:

Hayallerinizin sınırı hangi noktada?

Sınırı yok! Mini etekle beş vakit namaz kılınacağını, başörtüsüyle içki içilebileceğini düşünen ve buna cüret eden kadınların ülkesini düşünüyorum. Söyle var mı bunda, adaba aykırı, inanca ters düşen bir şey? Ben bunları hayal ediyorum. Umutla bekliyorum.¹⁵⁹

Başörtülü kadın, onlarca tanımlamanın altında ezilir ve tanımlamalar ne olursa olsun, şu an kadınların boğuştuğu tek gerçek: “sadece örtülü olanın örtüsünün açılabilir.”¹⁶⁰ olduğudur.

¹⁵⁸ Ertuğrul Özkök, “Emine Hanım’ın Pozu, Tayyip’in Gözlüğü”, *Hürriyet*, 28 Ocak 2003,

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/01/28/241252.asp>

¹⁵⁹ <http://www.haber5.com/ozkok-mini-etekle-namazturbanla-sarap-haberi-132535.aw> / 01.06.2011

¹⁶⁰ Ayşe Başıbüyük, “Avrupa’nın ‘Örtülü Öteki’si ile Yeniden Karşılaşması”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.221

1.3.Kamusal Alanın Muğlâklığı: İçerisi, Dışarısı ve Sınırlar

Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek* kitabında şöyle der: “ ‘Otlar’ genelde göze hoş gelir, güzel kokar ve huzur verirler; eğer ormanda ya da bir kırdan gezerken rastlarsak elbette, onlara vahşi hayatın hayranlık veren türleri olarak saygı duyarız.” Onların “hatası” kesin çizgileriyle çim alanı, çiçek tarhı, sebze bağı ve gül bahçesi olarak ayrılması gereken bir yerde davetsiz bitmeleridir.¹⁶¹ İşte tıpkı bunun gibi, kamusal alan, başörtülülerin bulunmamaları “gereken” bir yerdir. Onlar “laikçi-Kemalist” kesime göre evlerinde istedikleri gibi örtünebilirler. Orada “göze hoş gelseler de”, onlara “ait olmayan” kamusal alana girdikleri andan itibaren “davetsiz” misafir olarak görülebilirler.

Peki, hem yüksek öğretime dâhil olan hem de İslami ilkelerden ödün vermeyen “ne diplomalarından ne de türbanlarından”¹⁶² vazgeçmeyen İslamcı kadınlar, kamusal alanda olmalarını nasıl açıklamaktadırlar? Kamusal alanda görünürlükleri nasıl ve ne zaman oluşmuştur?

1.3.1. Kamusal Alanın Tanım-lar-ı

Kamusal alan, Etyen Mahçupyan’ın ifadesi ile “modernliğin mabedi”dir.¹⁶³ Bu tanımlamayla aslında kamusal alanın neden girilmemesi gereken bir yer olduğunu daha iyi anlamlandırabiliriz. Bir nevi “kutsal” kabul edilen bir yere, o mabedin kurallara uymayanlar giremez. Kamusal alan bir “aşma”ya tekabül eder ve bu aşma durumu da eskiyi ve onun aidiyet alanlarını, modern kapitalist ilişkilerin selameti

¹⁶¹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 68

¹⁶² Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınevi, 1991, s.133

¹⁶³ Akt. Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.238

doğrultusunda oluşturur. Bir başka deyişle, akıl Tanrı'nın yerini alır ve "rasyonel" düşünce ve çıkarlar ancak bu yolla öğrenilir hale gelir.¹⁶⁴

Kamusal alan, Hannah Arendt'in tanımıyla iki temel niteliğe sahiptir. Birincisi "Kamu alanında sayılan her şey herkes tarafından görülür, duyulur ve herkese açıktır."; ikincisi ise "Kamusal içinde bize ait olan dışında hepimiz için ortak bir dünya vardır." Özellikle ilk kriter Habermas tarafından da dile getirilmiştir.¹⁶⁵

Habermas devlet otoritesi ve kamusal alan ilişkisini şöyle açıklar:

Her ne kadar sözün gelişi olarak devlet otoritesi için kamusal alanın yürütücüsü deniyor olsa da, devlet aslında kamusal alanın bir parçası değildir. Kuşkusuz devlet otoritesi genellikle 'kamu' otoritesi olarak ele alınır; ama bu kabul, kamusal alanın özelliğinden, yani devletin tüm yurttaşların selametiyle ilgilenmesi görevinden türetilmiştir.¹⁶⁶

Kamusal alan, demokratik meşruluğun ideal ölçülerini bünyesinde taşımasının yanında, yine bir ideal olarak, toplumu oluşturan bireylerin ve grupların üstünde olan bir konuma sahip devletin, onlara 'egemen' konumunu törpülemeyi; bunun yanı sıra kamusal alandaki sorunlara dair mutabakatlarda devleti tabi kılmayı ve hatta daha da ileri giderek devletin olmadığı kendi kendini yöneten bir toplum idealini gerektirir.¹⁶⁷

Devlet otoritesinin yanı sıra toplum da üyelerine, "normalleşmelerini" sağlamaya ve kendiliğinden eylemlerde ya da sivriliklerde bulunmayacak biçimde davranmalarına yönelik birçok kural vazeder; üyelerinden belli bir davranış tarzı içinde olmalarını bekler.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Ferhat Kentel, "Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.31

¹⁶⁵ Jürgen Habermas, "Kamusal Alan", (ed. Meral Özbek), *Kamusal Alan* içinde, İstanbul: Hil Yayın, 2004, s.95-102

¹⁶⁶ Meral Özbek, "Giriş: Kamusal Alanın Sınırları", *A.g.e* içinde, s.33

¹⁶⁷ Levent Köker, "Demokratik Meşruluk, Kamusal Alan ve Çokkültürlülük Sorunu", *A.g.e* içinde, s.316

¹⁶⁸ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.81

Örneğin, Özdemir İnce, özel alanda ve “yakıştığı için takılan türban”ı dahi gerçekçi bulmayanlardandır:

“Türban bir fesadın (komplo, conspiracy) simgesidir. İsteyen ne yaparsa yapsın, CHP ne derse desin, bu saptamamdan bir milim geri adım atmam. İmam hatiplerle birlikte Türkiye’yi bölen paylardan biridir. Üç bilinenli denklemin bir bilineni! Türbancılar, kendilerine yakıştığı için taktıklarını söyleseler ağızımı açıp konuşmam. Bireysel tercihtir. Siyasal tercihin simgesi olarak sunsalar, o zaman tartışma başka boyut kazanır. Aslına bakarsanız, yakışma gerekçesini ileri sürseler de inandırıcı olmaz. Tek tip başlığın, kefen benzeri tek tip beden sargısının yakışması mı olur? Zevkler elbette tartışılmaz(!)...Daha iyi anlaşılması için yazıyorum: Türban, kahverengi faşist gömleği gibi, gamalı haç gibi bir simgedir. Daha önce de arz etmiş idim!¹⁶⁹

Özellikle, İnce’nin “türban”ı kahverengi faşist gömleğine benzettiği kısım başta olmak üzere köşe yazısının bu kısmı bile, İnce gibi düşünenerin çelişkileriyle ilgili fikir verir. İnce, başörtüsünün yakışsa bile takılamayacağı, hem böyle bir “sargı”nın, yakışmasının mümkün olamayacağı söylemlerinin faşistlikle ne kadar örtüştüğünün ironik bir örneğini sunmaktadır bize. 2010 yılında yazılmış bu yazı bazı zihniyet kalıplarının değişmediğini ve belki de hiç değişmeyeceğinin bir “semböl” olmuştur. Kıyafet tarzına, özellikle de kadın kıyafetlerine yapılan müdahaleleri tarih boyunca görmemiz mümkündür. Bu yasaklamalar, kimi zaman dine ve ahlaka aykırı buldukları için yasaklanırken, Türkiye’de “dini ya da siyasi sembol” oldukları için yasaklanmışlardır ve bundan en çok yine kadınlar etkilenmiştir. Kamusal alanda dinin etkisi azaldıkça, kimlikler de kıyafetler üzerinden tanımlanmaya başlamıştır.¹⁷⁰ Bunun bir sebebi, sekülerliğin üst dil olarak kabul edilmesi ve bu yüzden de kamusal

¹⁶⁹ Özdemir İnce, “Türban Fesadı”, *Hürriyet*, 12.10. 2010,

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/16017061.asp>

¹⁷⁰ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu , *Şov ve Mahrem*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2006, s.30

alandaki kendi özel ahlakı ve dini görüşünü yansıtmamasının yasaklanması; hak talebinde bulunulmasının da bir şekilde engellenmesidir.¹⁷¹

Özellikle AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi)'nin başörtüsü ile ilgili verdiği karar¹⁷² bu anlayışa referans olmuş, fakat bu yasağı AİHM için makul gösteren “homojen ve resmi bir kamusal alan” tanımının dünyanın hiçbir ülkesinde olmadığını ve bu anlamda da Türkiye'nin Fransa ile karşılaştırılmasının da mümkün olmadığını söylemek gerekir. Çünkü bu iki ülkedeki Müslüman nüfusu arasında ciddi bir uçurum vardır.¹⁷³ Bunun yanı sıra iki ülkenin laiklik ve kamusal alan tanımları da farklı anlamlar içermektedir.¹⁷⁴

Habermas'ın açıkladığı şekliyle kamusal alan, Batı Avrupa tarihinde, liberal burjuva sınıfının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ Nilüfer Göle, Türkiye'deki kamusal alanın oluşumunun burjuva sınıfı gibi belli bir toplum tabakası tarafından değil de, otoriter devlet eliyle yapıldığını ve ‘laik seçkinlerin’ kontrolüne bırakıldığını söyler. Bunun günlük yaşama akseden yüzü de kadın-erkek ilişkilerinin Batılılaşmış olmasıdır.¹⁷⁶ Dolayısıyla Türkiye'deki kamusal alanın 1920'ler Türkiye'sinde Batı modernliğine bağlı kalınarak inşa edildiğini ve modernleşme projesiyle özdeşleştiğini, bu anlamda da Batılılaşma sürecinde önemli bir role sahip olduğunu söylememiz mümkün.¹⁷⁷

¹⁷¹ Nazife Şişman, “Kamusal Alanda Başörtülüler”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.64

¹⁷² Fatma Benli, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı ve Leyla Şahin Kararı”, *A.g.e* içinde, s.136

¹⁷³ Cihan Aktaş, “Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü”, *A.g.e* içinde, s.109

¹⁷⁴ Bu tartışılır bir argüman elbette, bu anlamda iki ülkede yapılmış olan laiklik tartışmalarına ve laikliğin tarihçesine bakmak faydalı olacaktır. Ama bu tezin asıl konusu kamusal alan ve laiklik tartışmaları olmadığı için, bu konuya ayrıntılı yer verilmemiştir.

¹⁷⁵ Defne Suman, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, (der. Nilüfer Göle), İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 7

¹⁷⁶ *A.g.e*, s. 71

¹⁷⁷ Akt. Defne Suman, *A.g.e*, s. 70-71

Habermas'ın liberal burjuva kamusal alanı, tıpkı Cumhuriyet'in kurduğu kamusal alan gibi, dünyevi ve evrensel kavramlar üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla adı geçen kamusal alanlara girmek için, kişinin kendine has özelliklerini “yanına almayı” evrensel normlara göre hareket etmesi gerekmektedir. Yani kişilerin düşünceleri, inançları ve hareketlerini bir yana bırakmaları; bu alanı paylaşan diğer kişilere sanki toplumsal ve ekonomik anlamda eşit gibi davranmaları gerekmektedir. Nancy Fraser “sanki” sözcüğünü eleştirir ve “eşit gibi” davranmanın gerçek anlamda birbirleriyle eşit olmadıkları sonucuna varılmasına neden olduğunu söyler. Fraser'a göre gerçek anlamda bir demokrasi, Habermas'ın dediği şekliyle eşitsizliklerin bir kenara bırakılmasından ziyade, tamamen ortadan kaldırılması gerektiğidir.¹⁷⁸ Kamusal alana hazır bir birim olarak bakmak yerine, “bir dolu kamusal arasında kültürel ve ideolojik rekabetin yaşandığı, sürekli biçimlenen bir yapı” olarak bakmak yararlı olacaktır.¹⁷⁹ Yani kamusal alan yerine kamusal alanlardan söz etmenin önemli olduğunu ve kamusal alanı tekçi bir biçimde kavramsallaştırmanın ideolojik bir tutum olduğunu söylemek gerekir.¹⁸⁰

Seyla Benhabib, önceleri “özel”, “kamuyu ilgilendirmeyen” , “siyasi olmayan” diye nitelendirilen konuların, modern dünyada baskı karşıtı hareketler tarafından bir kamusal mesele, adalete muhtaç bir problem ya da söylemsel bir meşruiyet gerektiren bir iktidar alanı olarak tanımlandığını söyler.¹⁸¹ Kimlik tanımlamaları yapılırken “makbul” olan kimliğe atıfta bulunulmuş, dolayısıyla farklı kimlikten insanlar inşa edilen yeni kamusal alana girme fırsatı bulamamışlardır. Bu anlamda kamusal alanın kültürel çeşitliliğinin artması isteği, kamusal alandaki farklı kimliklerin birbirine “değmesi” sonucunda ve bu temasın sonucundaki çatışmanın

¹⁷⁸ A.g.e içinde, s. 72

¹⁷⁹ Akt. Uğur Kömeçoğlu, “Kutsal ile Kamusal”, A.g.e, s. 190

¹⁸⁰ Akt. Mücahit Bilici, “İslam'ın Bronzlaşan Yüzü”, A.g.e, s.230

¹⁸¹ A.g.e içinde, s.231

üzerine kurulmuş bir yaşam alanı mücadelesi de bu kimliklerin aktörleşmesine, yeni toplumsal tabakaların oluşmasına, tabakalaşmanın değişmesine yol açmıştır denilebilir.¹⁸²

1.3.2. Kamusal Alanda İslamcılar

Hannah Arendt, kamu sahnesinde yalnızca görülmeye ve işitmeye değer ve ilgili şeylere yer olduğunu, münasebetsiz olarak kabul edilenin de otomatikman özel bir mesele haline geldiğini söyler.¹⁸³ Türk modernleşmesinden sonra İslamcılar'ın yaşadığı şey tam da bu duruma tekabül eder. Bir yanda devlet tekeli altına alınmış bir “İslami anlayış” ve “münasebetsiz” sayıldığı için devletin görmezden geldiği İslamcılar... Bu durum sadece İslamcılar için değil, “makbul vatandaşlık” tanımına uymayan Kürtler, azınlık olarak kabul edilen gayrimüslimler¹⁸⁴ ve Aleviler için de geçerlidir. Bu gruplar tehlikeli bulunmuş, bu yüzden yok sayılmış, görmezden gelinmiş, korkutulmuş ve sindirilmiştir.

İslamcılık bu anlamda her ne kadar siyasal-kamusal alandan silinmeye çalışılsa da, İslamiyet'i bütün boyutlarıyla hayatın içine geri getirme çabası içinde olan bir harekettir.¹⁸⁵ Özellikle 70'li yıllardan itibaren devrimlerden etkilenen bir hareket olarak, düzeni değiştirme fikri ile, dünyayı yeniden kurmayı bir eylem olarak görerek ve bu eylem için ortaya konulan emeği önemseyen bir anlayışa sahip olarak yol almıştır.¹⁸⁶

Nilüfer Göle, 1990'lı yılların İslam'ın siyasallaşmasından çok, kamusallaşma dinamiklerinin belirginleştiği yıllar olduğunu söyler ve “İslam'ın yeni kamusal

¹⁸² Ali Bayramoğlu, *Türkiye'de İslami Hareket*, İstanbul: Patika Yayıncılık, 2001, s.36

¹⁸³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.94

¹⁸⁴ Gayrimüslimlerin azınlık olarak kabul edilmesi, aynı zamanda Türkiye'nin yüzde doksan dokuzunun Müslüman olduğu söylemine tekabül etmektedir.

¹⁸⁵ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 57

¹⁸⁶ A.g.e, s. xxi

yüzleri' bugüne kadar çehrelerini bilmediğimiz, yakından tanımadığımız kesimlerin, kişilerin ortaya çıkmasına, hayatımıza girmesine tanıklık etmektedir.”¹⁸⁷ der. Nilüfer Göle'nin etrafında bulunmayan İslamcılar'ın, belli bir zaman diliminde ortaya çıkmış olduğu söylemini üretmek, en başta üstten bir bakış açısına içkindir. İslamcılar birilerinin hayatlarına girmeye başlamamışlardır, sadece o birileri İslamcıların o hayatın içinde olduğu yeni fark etmişlerdir. Bu anlamda çelişkili bir bakış açısının da olduğu söylenebilir. Çünkü bir kesim İslamcılarını “nevzuhur” olarak tanımlarken, bir kısım için de “babaannelerinin örtüsüyle” varlığı devam eden İslamiyet, hayatlarının bütün alanlarına sirayet etmesinden çok, sadece “özel” alanlarda kaldığı için “güzel” ve tehlikesizdir. Bu anlayışın, Kürtlere “dağlı Türk” diyen anlayışla bu anlamda benzer olduğu iddia edilebilir.

Bu tartışmalar yapılırken, İslamcılar da hayat tarzı olarak ciddi dönüşümler yaşamışlardır. Hayatın bazı ayrıntılarını fazla abarttıklarını ve bunun da hayatlarını zorlaştırdığını düşünmeye başlamışlardır. Mesela, erkekler kravat takabileceklerini, futbol takımı tutabileceklerini, akademik çalışmalar yapabileceklerini, devlet memuru olabileceklerini; kadınlar ise parfüm ve takı kullanabileceklerini, topuklu ayakkabı giyebileceklerini, saçlarını boyayabileceklerini, uzun ve bol bir pardösüleri olmadan da tesettüre uygun giyinebileceklerini, tesettür mayosu ile denize girebileceklerini, bisiklet kullanabileceklerini “keşfetmişlerdir.”¹⁸⁸

Kendi değerleriyle hâkim kamunun değerlerinin birbirine benzemediğini savunan İslamcılar, özellikle 90 sonrası dönemde farklılığın olmadığına dair bir reddiyeyle bu anlayışı tersine çevirmiş oldular. Dolayısıyla 70'lerin İslami hayat tarzı da artık beklentilere cevap veremeyen ve demode bir hayat tarzına indirgendi.¹⁸⁹ Örneğin önceleri vakıf ve camilerde yapılan iftarlar ve düğünler, artık beş yıldızlı otellerde

¹⁸⁷ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.14

¹⁸⁸ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 20

¹⁸⁹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.130

yapılır olmuş ve İslami kesim gündem olarak takva tartışmalarından çok fetva tartışmalarına girmiştir.¹⁹⁰

Nilüfer Göle, İslam'ın kamusallaşması sürecinde yeni meşruiyet arayışlarının başladığını ve bununla da kalmayıp var olan kurumların ve kuralların sınırlarının zorlandığını ifade eder. Bu kurumlara örnek olarak, parlamento, üniversiteler ve medyanın yanı sıra konser salonları, kültür merkezleri gibi kentsel mekanları, hatta tatil mekanlarını gösterir ve bu alanlarda İslami kesimin görünürlük kazandığını söyler.¹⁹¹ Bu “kurtarılmış” alanlara İslamcıların ama özellikle başörtülülerin girmesi, bazı kesimlerde çoğu zaman hoşnutsuzluğa hatta saldırganlığa varacak tepkilere neden olur. Örneğin, Çeşme'de tesettürlü mayosuyla denize girmek isteyen bir öğretmen, kendini “asker karısı” olarak niteleyen bir kadının sözlü ve fiziksel şiddetine maruz kalır. “Örümcekler, utanmıyor musun denizi kirletmeye, Atatürk Cumhuriyetini kirletiyorsunuz!” sözleriyle beraber tartaklanan kadın, suç duyurusunda bulunmuştur.¹⁹² Bu kamusal alan tanımlamasının muğlaklığını ve gerektiğinde denizin de buna dahil edilebileceğinin göstergesi sayılabilir.

Bunun yanında, başörtülülerin kamusal alanda yaşadığı daralma, laiklik ve çağdaşlaşma adına yönelen baskılarla ve dışlamalarla sınırlı değildir. Kamusal alanda sıkıntı oldukları gerekçesiyle başörtülü kadınlar, dindar erkekler ve hatta bazen dindar kadınlar tarafından bir mesafe konularak uzaklaştırılmıştır. Buna, başörtülü kadınların kendi aralarında bile, yasakların neden olduğu yorgunluk ve yıpranma sonucunda “öteki başörtülülerden” farklı ve özel bir konumda olduğunu hissetme ve gösterme olarak rastlamak mümkündür. Bu, siyasal görüş ve cemaat aidiyetleri alanında belirgin bir hal alır ve özellikle dindar erkeklerin kamusal alandaki

¹⁹⁰ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu , *Şov ve Mahrem*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2006, s.60

¹⁹¹ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.14

¹⁹² *Yeni Şafak*, Tesettürlü Mayoyla Denize Girince Saldırıya Uğradı, 7 Mayıs 2010, <http://www.yenisafak.com.tr/Gundem/?t=07.08.2010&i=272275>

etkinliklerinde başörtülü olmayan kadınları tercih ettiklerini ve bu tercih edişin de dindar erkekler ve kadınlar arasında ciddi bir kopmaya, hatta kırılmaya doğru gittiğini söyleyebiliriz.¹⁹³ Görüşme yapılan kadınlardan bazıları da özellikle başörtüsü yasağından sonra bu durumu yaşadıklarını ifade etmişlerdir:

Rana: O yılları reddediyorum bir şekilde. Ben de bir süre başörtülülerden nefret ettim. Görmek istemiyorum çünkü, ben de başörtülüym ama onları görünce aklıma bütün o yaşadıklarım geliyor, bir aşağılık duygusu, ikinci sınıf vatandaş hissi, onu görünce belki daha çok aklıma geliyor.

Nisan: Şapka takmak beni hırçınlaştırdı aslında. Etrafıma karşı. Bir yandan da şu var, kapalı hep beraber gezen bir grup gördüğümde irite oluyorum, sevmiyorum ve arasına girmek istemiyorum.

1.3.3. Kamusal Alanda İslamcı Kadınlar

Seküler rejimde çeşitli suçlama ve baskılara fiili olarak uğrayan kesim başörtülülerdir. Bu anlamda varlıklarının bir dil oluşturması ve onunla konuşmaları söz konusudur. Seksenli yıllarda askeri darbe sonrası başörtüsü yasaklarıyla mücadele ederken, sesleri en çok duyulan kitlenin başörtülüler olduğu ve bu mücadelenin de diğer ezilenleri anlamak için bir yol olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o dönemle başlayan süreçte başörtülüler ezilmiş, aşağılanmış ve çoğu ortamdan mahrum bırakılmışlardır. Görüntüsü görünmezliğine neden olarak gösterilen başörtülüler, İslam'la ilgili tartışmalarda odak noktası haline getirilirken, bir yandan da yok sayılmayı ve hedef olarak seçilmeyi bir arada yaşamışlardır.¹⁹⁴

Aslında olumsuz bir imaja sahip olanlar sadece başörtülüler değildir. Dindar erkeler ve başını örtmeyen dindar kadınlar da bu olumsuz imaja sahiptiler ve bu imaja karşı da mükemmel bir prototiple karşı koymaya çalışmışlar, fakat bu mükemmel prototip de karşı tarafın istediği gibi olma konusunda “mükemmel” olduğu için çelişki

¹⁹³ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 251-252

¹⁹⁴ A.g.e, s. 144

yaşamışlardır. Laikçiler, dindar kadınların kamusal alanda görünmemelerini isterken, dindar kadınlar da nasıl ve ne şekilde olursa olsun kamusal alanda görünülmesi gerektiği gibi hatalı bir tavır sergilemişlerdir.¹⁹⁵ Bu durumda postmodern kimlikler oluşmakta ve bu kimliklerin geçiciliği; savunulmakta olan “başörtüsü” ile ilgili, “açılabilir”, “çözülebilir” olduğuna dair bir algı oluşmasına neden olabilmektedir.¹⁹⁶ Müslümanların düştükleri hata aslında, yasaklarla birlikte kamusal alana mükemmellik atfederek, ille de girilmesi gereken bir yer olarak bakmalarındadır. Daha önceleri çok kötü olarak tanımlanan kamusal alan hakkındaki bu keskin dönüş düşündürücüdür.¹⁹⁷

Kemalist kadınların kullandıkları “fırsat alanı”na giren başörtülü kadınlar, kadın erkek ilişkilerini değiştirmiş, bunu yaparken Kemalist feminizmden farklı olarak, özel alandaki cins ilişkilerini değiştirerek yapmak zorunda kalmışlardır.¹⁹⁸

Başörtülü kadınların bir “kamusal alan şizofrenisi”¹⁹⁹ yaşadıklarını söylemek mümkündür. Evlerinde farklı, kamusal alanda çok daha farklı olmaya çalışan başörtülü kadınlar, bölünmüş bir kendilikle kamusal alanda var olmaya çalışmaktadırlar. Bu şizofrenik hal, bütünlüklerini korumak adına kendi kamusalılıklarını oluşturmak için bir sebep haline gelmektedir. Bu anlamda Valery’nin ‘kendi kamusalılıklarını kendileri yaratırlar’ dediği öncü şairlere benzer bir şekilde, kendi kamusalılıklarını oluşturmak için mücadele etmektedirler.²⁰⁰ Cihan Aktaş’a göre, Müslüman kadınlar “modernizmin evsizliğinden” farklı olarak “hala evdedirler” ve bunu da tevhid’in kucaklayıcı gücü sayesinde başarmışlardır.²⁰¹

¹⁹⁵ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.142

¹⁹⁶ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.187

¹⁹⁷ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.29

¹⁹⁸ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.182

¹⁹⁹ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.102

²⁰⁰ Cihan Aktaş, “Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.113

²⁰¹ Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s.113

1.3.4. Kamusal Alanın Sınırları

Başörtüsü, Müslüman kadınların, sınırsız özgürlüğün bir göstergesi olan bedene sınır çizmesine ve seküler söylemin kurduğu kamusal alanın içinde dini bir alan oluşturmasına yardımcı olur. Bu sınırları çizerken de, diğer bazı sınırları ihlal ederek başörtüsünün sadece bir “baş örtüsü” olmadığını gösterir. “Başörtüsü, aynı zamanda kimliklerin belirlendiği ve sınırların çizildiği alanda bir anlam taşıyıcı ve sınırsız dünyanın yeni sınırı”dır.²⁰²

Hannah Arendt, “kamu alanında münasebetsiz sayılan şeyin öylesine olağandışı ve bulaştırıcı bir büyü olabilir ki, bütün bir insan topluluğu tam da bu nedenle temelinde var olan özel karakterlerini değiştirmeden onu bir yaşam tarzı olarak benimseyebilir.” der.²⁰³ Başörtülü kadınların, 1980’lerden sonra ciddi oranda arttığı iddiasıyla başörtüsü yasağı şiddetlenmiş ve bu yasakla birlikte kamusal alandan dışlanma, sistemli bir şekilde devreye girmiştir. Arendt’in bahsettiği “münasebetsiz” tanımı başörtülü kadınlara atfedilen bir şey gibi düşünülürse, başörtüsünün “olağandışı ve bulaştırıcı büyü”ye sahip olmasıyla bu artışın sağlandığı düşünülebilir. Son dönemlerde çıkan “başörtülü ama makyaj yapan”, “başörtülü ama pervasız” vs gibi cümlelerin kuruluş nedeni, başörtüsünü var olan özel karakterlerini değiştirmeden bir yaşam tarzı olarak benimseyenleri düşündürür.

“Habermas’ta ‘duvar’ gibi görünen sınırın gözenekli olduğunu ve böylece aslında toplumsal dönüştürme olanağını içeren bir ‘eşik’ yeri niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.”²⁰⁴ Bu eşik son dönemlerde aşılmış, muğlaklaşmış, hatta ortadan kalkmıştır. Bu eşik ortadan kalkmış olması hiçbir sorun olmadığına değil, sorunlar olmasına rağmen sınırların bulanıklaştığına işaret eder.

²⁰² Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.25

²⁰³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.95

²⁰⁴ Meral Özbek, “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”,(ed. Meral Özbek), *Kamusal Alan* içinde, İstanbul: Hil Yayın, 2004, s.85

Son dönemdeki tartışmalardan biri de kamu hizmeti alanlar ve verenler ayrımıdır. Merak Özbek bunun ‘makul’ bir gerekçelendirmeye dayandığını, ancak başka bir yönüyle kamu çalışanı olan kişinin, aslında aynı zamanda kamu hizmeti alan kişi de olduğunu söyler. Asıl meselenin, toplum-devlet ilişkisinin yanı sıra toplumdaki, ‘yasak- zorla bastırma- sorumsuzluk- saygısızlık’ kültürünün aşılması, kim olursa olsun, inanç, siyasi düşünce ve giyim kuşamına eşit saygı gösterilmesi olduğunun önemini vurgular.²⁰⁵

Örneğin, Fransa’daki başörtüsü sorunu ile Türkiye örneği karşılaştırıldığında, Fransa’da sorunun devlet liselerinde olduğunu ve üniversitelerin bu tartışmaların dışında kaldığını söyleyebiliriz. Gerçi son dönemlerdeki peçe yasağı ve bununla gelen tartışmalar Fransa’da da bu anlamda iyi bir gidişat olmadığını göstermektedir. Türkiye’deki laikçi kesim, Fransa’daki durumun “yasak” kısmını alarak üniversitelerdeki yasağı meşru göstermeye çalışır. Murat Aksoy, benzer bir tutumun İslamcılar için de geçerli olduğunu, üniversitelerdeki yasak olmayışı baz alarak sadece üniversitelerde değil, İmam-Hatip Liseleri’nde de özgürlük talebinde bulduklarını ve bu durumda da iki kesimin de, yasak ve özgürlüğü kendi alanlarını genişletmek için oportünist bir biçimde kullandıklarını söyler.²⁰⁶ Aksoy’un bu söylemine göre özgürlüğün de bir sınırı olmalıdır. Yani üniversitelerdeki yasağın kalkmasından daha çok talepte bulunan İslamcılar hadlerini bilmelidir, Aksoy’un gözden kaçırdığı şey, Fransa’da özel liselerde başörtüsü yasağının olmadığıdır. İmam-Hatip Liseleri devlet lisesidir. Ancak bu anlayış, baskın iktidarın kendi istediği şekilde özgürlük alanını çizebileceği anlayışına ve laikçilerin ‘hepimizin başını

²⁰⁵ Meral Özbek, ” Kamusal Alan Kavramının Kamusallaşması ve Kamu Otoritelerinin Kamusal-Özel Alan Söylemleri, *Kamusal Alan* içinde, (ed. Meral Özbek), İstanbul: Hil Yayın, 2004, s. 523-524

²⁰⁶ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.251

kapattıracaklar' korkusuyla yasakları meşru gösterme düşüncesine tekabül etmektedir.

Bu fikirlerin ilerlemiş boyutlarını laikçi feministlerde görmemiz mümkündür. Bu kadınlar, hegemonik kamunun en keskin yüzünü temsil eder ve kadın hakları söylemiyle, “kadınları özgürleştirme”yi amaç edinerek, kamusal alanda kendileri gibi düşünmeyen kadınlara karşı bir mücadele alanı oluştururlar. Dolayısıyla bu kadınlar, özellikle sosyal ve siyasal herhangi bir diyalog girişimine de tutucu/kayıtsız bir tavırla karşılık verirler.²⁰⁷ Bunun en iyi örneğini, Üniversiteli Kadınlar Derneği'nin toplantısında²⁰⁸ konuşmacı olan kadınların söylemlerinde görebiliriz. Konuşmacılardan bir tanesi “ ‘Türban’ için, o başa bağlanan, Kur’an’da adı geçmeyen baş sargısı için, beyaz çarşaf giyiyor ve ortaya çıkıyorlar, bu ne utanmazlıktır arkadaşlar” der. Laikçi kesimin başörtüsü yasağına karşı çıkmada kullandıkları argümanda, Kur’an’ı referans göstermeleri düşündürücüdür. Bu argümanı kullananlar, karşıdakini basiretsizlikle suçlar, çünkü ısrarla “olmayan” bir şeyde ısrarcı olmaktadır ve “aydınlanmamakta” ısrarcı oldukları için de aynı zamanda “utanmaz”dırlar. Konuşmanın devamında söylenen “O kafalarına saten pırıl pırıl başörtüleri takıp, başları dik bir şekilde yanımızdan geçişlerini hazmedemiyorum.” cümlesi de başörtüyü pırıl pırıl güzel bir şey olarak tanımlarken; aslında nesneye bir öfkenin olmadığı, onu takanın “kafasıyla” ilgili bir problem olduğu ve takmaları yetmiyormuş gibi “başları dik bir şekilde” olma aymazlığını göstermelerinin de, ayrıca bir problem olduğu ifade edilmektedir. Konuşmalar oy verilen partiyi sorgulamaya kadar gider ve konuşmayı yapan kadınlardan birinin, yanında çalışan temizlikçi kadına hangi partiye oy verdiğini sorarak “AKP’ye verdim abla” cevabını aldıktan sonra “neden AKP?” sorgulamasıyla devam eder. Ancak

²⁰⁷ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.130

²⁰⁸ Adı geçen video için <http://www.youtube.com/watch?v=hnqDtiKOZ0w>

sonrası daha anlamlıdır, çünkü bu kadınların bakış açısını çok iyi özetler. Temizlikçi kadın “Köprülerde yazıyor ya, şunu yaptık, bunu yaptık, istikrar var.” diye cevap verir, konuşmacı kadın da “İstikrar senin neyine Vesayet, istikrar senin neyine?” der. Bu minvalde “okumak senin neyine, çalışmak senin neyine, oy vermek senin neyine” bakış açısını da çok iyi özetlemiş olur. Rejimin bu kadınlara body-guardlık görevi verdiğini ve onların da başörtülü kadınları kamusal alana sokmamak adına bu görevi yapmakta olduklarını söyleyebiliriz.²⁰⁹

Bu kadınların yanında, İslamcılarının bir kısmı da başörtülü kadınları yok saymıştır. Büyükşehir Belediyesini 1994 yerel seçimlerinde kazanan Refah Partisi, belediyenin birçok yerinde başörtülü kadınları sekreter olarak veya başka alanlarda konumlandırmış, fakat etkili makamların hiçbirine başörtülü kadınlar getirilmemiştir. Bu hem tabanı memnun etmeye hem de “görüntüyü kurtarmaya” yönelik bir girişim olarak okunabilir.²¹⁰ Bu anlayış Milli Görüş geleneğinden kopan AKP’de de değişmemiş, şu ana kadar kurucu üyeleri arasında ve kadın kollarında görevli olan birçok başörtülü kadın olmasına rağmen, milletvekili aday olarak gösterilmemişlerdir. Tabanına “zamanı gelince, biraz sabredin” mesajı veren AKP de, bu çizgiden çıkamamıştır. Ancak 2011 seçimleri için “başörtülü aday yoksa oy da yok”²¹¹ adında bir kampanya başlatan bazı kadınlar, artık “sabretmek” istemediklerini göstermişlerdir. Bu kampanyanın bütün başörtülülerce ve özellikle Müslüman erkeklerce kabul edildiğini söyleyemeyiz elbette, ama bu kampanyanın bundan sonrası için bir adım olması nedeniyle önemi büyüktür.

Son yıllarda sıkça yapılan kamusal ve özel alan ayrımını sorgulayan yaklaşımlara bakıldığında, modern toplum için özelleş(tiril)miş bir din gerekliliği düşüncesine sahip olmanın, belli bir iktidar yapısını ön plana çıkaran ve belli bir siyasi seçkinler

²⁰⁹ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.176

²¹⁰ Metin Sever, *Türban ve Kariyer*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.14

²¹¹ <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/> 16.05.2011

grubunu da ahlaki eleştiriden ayıran bir ideoloji olduğunu söyleyebiliriz.²¹² Laikçi seçkinler grubu dindarlara nefes aldirmama konusunda “geçerli” hukuki ve siyasi söylemleri arkalarına alarak bunu kendilerine göre yorumlasalar da, doğru olduğu şüphesine zerre kadar kapılmadıklarını gösteriyorlar. Söylemleri de “onlar şeriatı getirmeden, biz kamusal alanımızı onlardan temizleyelim” noktasına kilitleniyor. Kamusal ve özel alanların değiştirileceği “korkusu” gittikçe yaygın bir hale geliyor ve kamusal ve özel alanlardan sabit durumlar olarak söz ediliyor.²¹³

1.3.5. Kamusal Alanın “Sahipleri”: Laikçiler

Sadece dindarlığın değil, sekülerliğin de görünür olduğu²¹⁴ noktasından hareketle, başı açık olmanın tek başına estetik değer olduğunu ve sırf modern kamusal alanın tek tipçi anlayışına uyduğu için de tartışma dışı bırakılabileceğine dair bir izlenime kapılmak mümkündür.²¹⁵

Kemalist modernleşmenin yaptıkları açısından bakıldığında kadın hakları söz konusu olduğunda, hukuki haklar ve insan haklarını güçlendirmekten daha önemli hale gelebildiğini söyleyebiliriz. Bu durum bize, günümüz Türkiye’inde insan haklarının zedelenmesi ve demokrasiye aykırı davranmaktan ziyade kadın haklarını çiğnemenin ve laikliği yok saymanın seçkin tabakayı ne kadar çok rahatsız ettiğiyle ilgili fikir verir²¹⁶ ve Türk modernleşmesinin kendini en çok kadınlar ve kadına “verdiği haklar” üzerinden meşru kıldığını da görmüş oluruz.

“Recep Tayyip Bey Başbakan olunca bence Emine Hanım kamu görevi üstlendiği zamanlarda başını açmalıdır. Kendisinden bunu rica ediyorum. Bunun dışındaki durumlarda isterse gene başını örtebilir. Böyle bir hareket Türkiye’yi de rahatlatır.

²¹² Akt. Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005, s.20

²¹³ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s.129

²¹⁴ Nazife Şişman, *Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.35

²¹⁵ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.123

²¹⁶ Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.118

Borsayı bile rahatlatır...”²¹⁷ Bu sözler emekli bir büyükelçi olan Yalım Eralp’a ait. Eralp, sırf ülkenin çıkarları için Emine Erdoğan’ın başını açmasını isteyebilir mesela, ama bunu isterken önce gerekli olduğu düşüncesiyle “açmalıdır” der, sonrasında ise rica eder, kamu görevi dışındaki zamanlarda da bir “lütuf” olarak başını örtebileceğini ekler. Yalım Eralp’ın bu isteği ironik olarak, AKP Denizli Belediye Başkanı’nın eşi tarafından ciddiye alınmış, 2004’teki 23 Nisan törenleri için başını açmış ve bunun için “Cumhuriyet kanunlarına göre hareket ettim, abartılacak bir durum yok”²¹⁸ diye açıklama yapmıştır.

Bunun yanı sıra başörtülü kadınlar, hayat tarzı olarak laikçilere yaklaştıkça rahatsızlık artar. Modacı Vural Gökçaylı bu kadınların modayı asla takip edemeyeceğini şu sözleriyle anlatır:

Ellerinde Channel çantalar, ayaklarında Gucci ayakkabılar, üzerlerinde marka pantolon ceketler, balarında ünlü markaların ipek eşarpları var. Daracık etekler giyiliyor, arkasında kocaman bir yırtmaç. Üzerlerinde daracık bir korsaj, başlarında eşarp. Bu dejenerasyon bence. Tabii bu kesim de kendilerince modayı takip ediyor ama bence çağdaş değiller. Modayı takip etmeleri zor ama takibe gayret ediyorlar.²¹⁹

Yukarda verilen bir çok örnekteki gibi, Çankaya Köşkü, üniversiteler, mahkemeler, düğünleri, müzeler dahil olmak üzere TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)’ne ya ait yerlerde, bir nevi “başörtülülerden arıtılmış kurtarılmış alanlar” oluşturulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.²²⁰ Kamusal alana çıkışın, eğitime, üretmeye ve çalışmaya bağlı olduğunu kabul edersek, o zaman kadınları eve, kadınlığa ve doğurganlığa

²¹⁷ Hürriyet, 23.12.2002, Akt. Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.153-154

²¹⁸ Hürriyet 23.04.2004, Akt. Barbarosoğlu, *A.g.e.*, s.154

²¹⁹ Milliyet 5.10.2003, Akt. Barbarosoğlu, *A.g.e.*, s.157

²²⁰ Fatma Benli, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı ve Leyla Şahin Kararı”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.136

mahkûm edenin Müslüman kitleler değil de, modernist seçkinlerin ta kendileri olduğu da kabul edilmek durumundadır.²²¹

1.3.6. Muğlâklık

Habermas'ın kamusal alan modeline göre sınırlar çok nettir. Fraser ise bu sınırların belirsizliğinden ve değişebilirliğinden bahseder. Fraser, kamusal ve özel arasında çizilen sınırların arkasındaki güç ilişkilerini inceler ve ona göre sınırlar Habermas'ın ifade ettiği şekliyle net ve kendinden çizilmiş değil, iktidar sahiplerince belirlenmiştir.²²² Bu sınırları bulandıran, muğlâklaştıran ve Türk modernleşme projesine yapılan görsel anlamdaki en önemli meydan okumanın, Müslüman kadınlar tarafından üniversitelere İslami kıyafetlerle girme talepleri olduğu söylenebilir. Laikçi seçkinler tarafından bu talep “kendilerine ait olan” kamusal alanın ihlali olarak algılanmıştır.²²³

Cihan Aktaş'a göre başörtülüler, alternatif kamusal alanlar, hayat tarzları ve üretim alanları konusunda önemli bir potansiyele sahiptirler. Hatta varlıklarıyla bile bir alternatif ortaya koymaktalar: “Modernliğin ve gelenekselliğin, Doğulu ve Batılı olmanın, eve ya da kamuya ait olmanın arasında değil de ötesinde, başka bir imkâna işaret ediyorlar. Yenilikçi, devrimci, protest, aydın ve barışçılar.”²²⁴

1.3.7. “İçerisi”-“Dışarı”

Michel de Certeau, stratejinin sürekli bir değişim halinde olduğunu söyler. Modernist söylemi içselleştiren, ehlileşmiş olanlar ve stratejiye yön verdiği

²²¹ Alev Erkilet, “‘Yoksun Bırakma’ ve ‘Dışlama’ dan ‘Özgürleşim’ Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.75

²²² Defne Suman, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, (der. Nilüfer Göle), İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 69

²²³ Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, *A.g.e.*, s.27

²²⁴ Cihan Aktaş, *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 255

iddiasında olanlar değil, bunun yanında Modernist söylemin görmediği ya da eğip bükme çalıştığı “adı olmayanlar” ya da “mağdurlar”dır.²²⁵

Batıcılar ve İslamcılar arasındaki temel çatışma, Batıcıların kadının peçesini kaldırıp, ev dışına çıkararak ve dolayısıyla özgürleşerek “medeniyet” kazandığı iddiası ile, İslamcılarının, İslami ahlaka uygun [...] “İçerisi/dışarısı, mahrem/namahrem alan arasındaki sınır çizgisini kadının gövdesi, kadının görünmezliğinin çizmekte olmasıydı. Hangi medeniyetin yörüngesine girileceğini, kadının mahrem ile namahrem daireleri arasındaki yeri belirlemekteydi.”²²⁶

Özellikle Fadime Şahin olayıyla birlikte mahrem olan “içerisi”, artık gözler önüne serilmiş ve “dışarısı” olarak saldırılara açık hale gelmiştir.

Hannah Arendt, “kişilerin sadece tek bir yanıyla görülmeye başlandığında ve kendisini sadece bir perspektiften sunmasına izin verildiğinde, ortak dünyanın sonu gelmiş demektir.” der.²²⁷

28 Şubat sürecinde tam da bu durum gerçekleşmiş, eskiden beri yalnızca başörtüleriyle anılan kadınlar, ciddi bir kırılma yaşayarak “içerisi” ve “dışarısını” sorgular hale getirmiştir. O dönemdeki algıya göre başını açanlar ya da peruk takanlar “içeriye girmiş”, başını açmayanlar ise “dışarıda” kalmıştır. Ama aslında böyle midir? İçeriye girenler gerçekten içeride hissetmişler midir kendilerini? Bu sorunun tek bir cevabı yok bana göre. İçeriye girmek de en az dışarıda kalmak kadar zordur başörtülü kadınlar için. İçeride uğradıkları tacizler, ‘sizi burada istemiyoruz’ sözleri ve bakışları, hakaretler, derslerde aşağılamalar ve bunun gibi daha birçok şey yaşamışlardır. Dolayısıyla hiçbir zaman içerideki “diğerleri” gibi olamamışlardır. Peki ya açmadan geri dönenler, okul hayallerini ardında bırakmak zorunda olanlar?

²²⁵ Ferhat Kentel, “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.40

²²⁶ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.66

²²⁷ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.103

Onlar yalnız hissetmişlerdir kendilerini. Hem Müslüman erkeklere, hem “direnmeyip” açarak girenlere, hem “sen gir günahı bizim boynumuza” , “başörtüsü teferruatı” diyenlere kızmış, kırılmış ve yalnızlaşmışlardır. “Dışarıda” kalarak kendi “içerileri”ne yönelen bu kadınlar için hayat, hiç de kolay olmamıştır. Bu durumda içeri veya dışarı olarak tanımlanan yerlerin aslında birer “zorunluluk alanı” olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bırakıp gidenler de kalıp devam edenler de “zorunluluk” olarak yapmışlardır seçimlerini. Bir zorunluluk alanıdır artık hem “içerisi” hem “dışarı”...

İKİNCİ BÖLÜM: İslamcılar İçin Bir Kırılma Noktası: 28 Şubat ve Yasaklar

28 Şubat post-modern darbesini ve Türkiye tarihindeki diğer darbeleri anlamak için, Carl Schmitt'in Siyasi İlahiyat'taki formülasyonuna başvurabiliriz. Bu formülasyon, Türkiye'de yerleşik vesayet sistemini bütün hakikatıyla görmemize yardımcı olabilir: "Egemen, olağanüstü hale karar verendir."²²⁸

Sadece Cumhuriyet dönemi sonrasında değil, Türkiye'de askerlerin kendilerini, ülkenin önde gelen modernleştiricileri arasında gördükleri ve 19. ve 20. yüzyıl başları tecrübelerinin, bu inanca geçerlilik kazandırdığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak da 1876 ve 1908'de silahlı kuvvetlerin oynadıkları rol buna örnek gösterilebilir.²²⁹

2.1. Milli Görüş Hareketi, RP, Erbakan

Bu bölümde, 28 Şubat sürecinde başrollerden birinde olan Necmettin Erbakan'ın yaptıklarını ve siyasi arka planını anlamak için, Milli Görüş hareketi ve Refah Partisi'ne bakılacaktır.

Milli Görüş Hareketi'nin fikri temelleri, 1967 yılında atıldı, 1969 genel seçimlerinde Necmettin Erbakan Konya'dan, bir grup arkadaşı da başka şehirlerden bağımsız aday oldu. Bu başlangıçtan kısa süre sonra Erbakan, kendilerinin "milli" diğer siyasi partilerin "gayri milli" tanımına dâhil olduğunu ifade etti, sonrasında bu söylem yerini "taklitçi" suçlamasına bıraktı.²³⁰

Milli Görüş Hareketi'nin başlangıçtaki ideolojisinin şekillenmesinde İskenderpaşa Dergâhı'nın Şeyhi Mehmet Zahid Kotku'nun rolünün büyük olduğu söylenmiştir.

²²⁸ Ahmet Çiğdem, *D'nin Halleri- Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.96

²²⁹ Akt. Özgür Gökmen, "28 Şubat: Bir 'Batılılaşma Restorasyon mu?'" , *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3 içinde, (ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, 2004, s.347

²³⁰ Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.544

Kotku'nun bu hareketi desteklemekteki ana amacı ise, İslam kimliğini ve o kimliğin yerleştirdiği ahlaki düzeyi korumaktı. Bu amacın temelinde yatan saik ise, Türk Halkı'nın demokratikleşmesi ve modernleşmesinin İslam'a rağmen değil İslam'la beraber mümkün olmasıydı.²³¹

Tanıl Bora, milliyetçilik ve dindarlığın kendi toplumsal ve öğretisel karakterlerinden soyundurularak Devlet'te erimelerinin, eklemlenme mertebelerinin esası olduğunu; dolayısıyla “dincilik”in değil de dindarlığın, resmi milli kimliğin mutlaka olması gereken bir şartı konumuna geldiğini söyler.²³²

Milli Görüş de, bir siyasi kimlik olarak hem yerliliği hem dinliliği ima etmektedir. Milli Görüş'ün iddiası, dış politikadan güncel gelişmelere, sanayileşmeden eğitime kadar her olaya dine dayalı ve “yerli” bir bakış açısı sağlamaktır.²³³

Milli Görüş Hareketi'ni bir “Erbakan hareketi” olarak tanımlamak ve Milli Görüş Hareketini benimseyenlere “Erbakancı” demek bir ölçüde yerindedir. Buna dayanarak Erbakan'ın sıkça tekrarladığı “diğer partilerin seçmenleri var, bizimse inananlarımız var” sözünün bir ölçüde bunu gösterdiğini ve doğru olduğunu söyleyebiliriz.²³⁴

Milli Görüş'ün ilk partisi olan Milli Selamet Partisi, sosyal sözleşmesini Milli Görüş olarak formüle etti. MSP, bunu da kültür, sanayileşme, sosyal adalet ve eğitim esaslarına göre tanımladı.²³⁵

Milli Görüş Hareketi uzun soluklu bir harekettir, bu uzun soluklu olma hali elbette Hareket için çalışan insanların yaptıkları çalışmaların bir sonucudur. Menderes Çınar, bu hareketi, “özellikle yükseliş yıllarında, sürekli koşan/koşabilen fakat hiçbir

²³¹ Hakan Yavuz, “Milli Görüş Hareketi: Muhafif ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.591

²³² Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s.127

²³³ Fehmi Çalmuk, “Necmettin Erbakan”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.554

²³⁴ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, *A.g.e içinde*, s.568

²³⁵ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.286

zaman durup nereye koşuyorum diye sormayan bir insana” benzetir. Bunun sebebini açıklarken; hareketin davası kişiselleşirse bir muğlâklık olacağıyla ve merkezin tabanından gece gündüz disiplinli ve fedakârca çalışmasını beklemesiyle açıklar. Yapılanların ne için yapıldığını Genel Merkez bildiği için de, kişi yalnızca “koşmakla” sorumludur.²³⁶

Milli Selamet kapatılmış, sonrasında Milli Nizam Partisi (MNP) kurulmuş ve o da kapatılınca Refah Partisi (RP) kurulmuştur. RP, 1980’lerdeki ürkek, çekingen, gücünden kuşkuludur; 1990’larda ise özellikle 1994 seçimlerinden sonra kendisinden emin, gücünün farkında, büyüyen bir toplumsal kesimi temsil iddiasında bir RP almıştır. Bu, partinin tarihinde bir dönüm noktasıdır.²³⁷

Refah Partisi, yoksulları, Kürtleri, dışlanmış diğer kesimleri, İslami söylemi temel alan bir kimlik etrafında toplamayı başarmıştır. Ancak Refah Partisi’nin yürüttüğü, gücünü toplumda ahlak ve yaşam biçimi temelinde meydana gelen bir çatışma, bir cepheleşmeden alan bir proje olmuştur.²³⁸

24 Aralık 1995 genel seçim sonuçları üzerine yapılan araştırma ve gözlemler, RP’nin büyük ölçüde dışlanmışlardan oy aldığını göstermekle birlikte, bu dışlanmışların önemli bir kısmının dindar kitlelerin dışlanmış kesimi ile taşra kesimi olduğu da iddia edilmektedir.²³⁹

Zira o dönemin bazı gazeteleri, 27 Mart 1994 yerel ve 24 Aralık 1995 genel seçimleri sonrasında sonuçları, “Seçimi Öteki Türkler Kazandı”, “Siyah Türkler Beyaz Türklere Karşı” ya da “Harbiye karşısında Fatih kazandı” gibi başlıklarla vermiştir. Türk tarihinde, yeni bir devlet-toplum ilişkileri arayışının ve ulusal kimliğin yeniden ifadesinin sonucunda ortaya çıkan bir psikolojik dönüm noktası olan bu seçimler,

²³⁶ Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005, s.90

²³⁷ Ali Bayramoğlu, *Türkiye’de İslami Hareket*, İstanbul: Patika Yayıncılık, 2001, s.55

²³⁸ A.g.e, s.68

²³⁹ A.g.e, s.76

Refah Partisi için zafer olarak nitelendirilebilir.²⁴⁰ Elbette Refah Partisi'nin zaferi İslamcılarının da zaferi olmuştur. Bu zaferde en büyük payı olanlar ise, kendilerini anlatmak ve oy istemek için kapı kapı gezen Refah Partili kadınlardır. Refah'ın gücü, bu harekete ciddi anlamda gönül vermiş ve yaptıkları işi de Allah rızası için yapan kadınların yaptıklarıyla artmıştır.

Refah Partisi koalisyon hükümeti, birçok gerilimle iş başına gelmiş ve 28 Şubat Süreci'ne giden yolda ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Refah Partisi, iktidarı döneminde yaratılan gerilimi azaltmak yerine artırmış, kutuplaştırıcı siyasal tarzı ile kendi meşruiyetini zayıflatmıştır. Bunun sonucunda da erken Cumhuriyet laikliğini yeniden diriltmeye ve bütün siyasal alanı yeniden şekillendirmeye çalışan 28 Şubat sürecinin meşrulaştırılmasına bizzat katkıda bulunmuştur.²⁴¹ Yani Refah Partisi uzaktan hızla üzerine gelen trenin ışığını fark etmiş, ancak trenin önünden zamanında çekilmediği için ezilmekten kurtulamamıştır.

Refah Partisi'nin iktidardan gönderilme sürecinde, bu operasyonu yöneten Ordu ve Milli Güvenlik Kurulu tarafından, "irticai" olmanın yanında bir "milli tehdit unsuru" olarak gösterildiğini söylemek mümkündür. Hâlbuki Türkiye'deki resmi veya geçerli milliyetçilik söylemiyle Refah Partisi arasında siyasal bir ihtilaf vardır.²⁴²

Ali Bayramoğlu, Refah Partisi'nin 28 Şubat sürecinde yıprandığı oranda meydana gelen gelişmelerden de beslendiğini, beceriksizliğini ve ilkesizliğini "mağduriyet" söylemiyle gizlediğini söyler.²⁴³

Menderes Çınar ise, bu anlamda gelenekselcilerin, 28 Şubat sürecinde Milli Görüş Hareketi'nin hiçbir hatası olmadığını düşündüklerini ve açıklamalarında ya Refah Partisi üzerine kurulmuş bir komplo olduğunu, ya da Milli iradenin üstünde bulunan

²⁴⁰ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, 289

²⁴¹ Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005, s.102

²⁴² Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009, s.132

²⁴³ Ali Bayramoğlu, *Türkiye'de İslami Hareket*, İstanbul: Patika Yayıncılık, 2001, s.97

iktidar odaklarının Refah Partisi'nin iktidarını istemediklerini ve sorunun ne olursa olsun, “onlar”dan kaynaklanmadığını düşündüklerini ifade eder.²⁴⁴

28 Şubat sonrasında Refah Partisi kapatılmış ve Parti'deki bölünmeler daha belirgin hale gelmiştir. Yenilikçiler ve Gelenekçiler olarak ikiye ayrılan Milli Görüş için, artık geri dönülmez bir noktaya gelinmiştir. Örneğin yapılan kongrelerin birinde Abdullah Gül'e, Gelenekçiler tarafından “devlet seninle gurur duyuyor” sloganının atılması, Yenilikçilerin aynı zamanda bölücü olarak görüldüğünü gösterir. Bu bağlamda bakılacak olursa, Yenilikçilerin, Hareketin geleneksel tarzını sorunsallaştırmaları ve sorgulamaları bile sonuçlarına bakılmaksızın kendi başına önemli bir durumdur.²⁴⁵

Milli Görüşçüler için, bu süreçten sonra bile değişmeyen tek doğrunun Erbakan'ın mutlak/matematiksel bir doğruluk atfettiği ‘Milli Görüş’ fikri olduğu söylenebilir. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlara bakarken; Milli Görüş şablonunu kullanmak, ‘biz değişmedik’ mesajı vermekle eşdeğer konuma gelmiştir.²⁴⁶ Fazilet Partisi dönemine kadar da, Milli Görüş Erbakan'ın şahsı olmuştur.²⁴⁷

1998 Mayıs'ına gelindiğinde Fazilet Partisi Başkanı Recai Kutan, Erbakan'ın sert İslamcılığını terk etmiş ve artık NATO'dan çıkmaktan, İslami bankacılığı yerleştirmekten bahsetmez olmuş, Atatürk'e saygılarını sunmak için Anıtkabir'e gitmiştir.²⁴⁸

Sonrasında Fazilet Partisi de bölünmüş ve Yenilikçiler kanadı yeni bir partide örgütlenmişlerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adındaki bu yeni parti ‘değiştik’ söylemiyle adeta Milli Görüş'ün kalıntılarını temizlemeye çalışmıştır.

²⁴⁴ Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005, s.91

²⁴⁵ A.g.e, s.91-92

²⁴⁶ A.g.e, s.105

²⁴⁷ A.g.e, s.101

²⁴⁸ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008 (çev. Sedat Cem Karadeli), s.210

Haldun Gülalp'ın, “popülist siyasal hareketler muhalefetleyen alt sınıflara dayanırlar, iktidara gelince ise üst sınıfların çıkarlarını korumaya çalışırlar” yorumu, aslında tam da İslamcıların Refah Partisi döneminden beri eleştirildiği noktaya temas etmektedir. Bu eleştiri, Refah partisinin bir “uzantısı” olmayı “reddeden” AKP için de güncelliğini sürdürmeye devam etmektedir. Refah Partisi'nin yerine geçen Fazilet Partisi'nin bölünmesi sonucunda ortaya çıkan iki siyasal partiden birisi olan Saadet Partisi'nin, “Milli Görüş” geleneğini sürdürmeye çalıştığını, eski tabanına da yeterince hitap edemediği için oylarını kaybetmiş olduğunu ve dolayısıyla küçüldüğünü; bölünmeden sonra yeni doğmuş olan AKP'nin ise, Refah Partisi'nden çok daha geniş bir kitlenin desteğini kazandığını görürüz. Seçimler dolayısıyla yapılan kamuoyu araştırmalarında AKP'nin kazandığı desteğin “İslamcılık” tan çok, sınıfsal bir nitelik taşıdığı ortaya çıkmaktadır.²⁴⁹ Zira AKP'nin 2011 Genel seçim sonuçlarından sonra üçüncü döneminde de tek başına iktidar olması Türkiye'deki çok geniş bir halk kitlesinin desteğini aldığını kanıtlar niteliktedir.

Hakan Yavuz'a göre, Milli Görüş Hareketi'nin partileri olan Milli Nizam'dan Milli Selamet'e, oradan Refah'a, Fazilet'e ve Saadet'e uzanan isim değişiklikleri, seküler Kemalist merkezle Türk-Müslüman taşra arasındaki güç mücadelesinin baskılarını ve aynı zamanda her bir dönem boyunca partinin ana siyasal platformunu yansıtmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁹ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.182

²⁵⁰ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.280

2.2. “1000 Yıl Sürecek” Bir Milat

Bu bölümde, 28 Şubat’ın mimarlarının tanımlamasıyla “1000 yıl sürecek” bir sürecin, birçok insanın hayatını etkilemesi anlamında nasıl bir ‘milat’ olduğundan bahsedilecektir. Bu süreç anlatılırken önce hem sürecin baş aktörleri olan komutanların, hem de başka kesimlerin 28 Şubat tanımlamalarına, gerekçelerine ve sürecin tarihçesine de ara ara değinilecektir.

28 Şubat kararlarının uygulayıcılarından biri olan Eski Deniz Kuvvetleri komutanı Salim Dervişoğlu, 13 Ocak 2001’de Ceviz Kabuğu adlı programda 28 Şubat’ı tanımlamıştır. Dervişoğlu da 28 Şubat’ı bir ‘milat’ olarak tanımlar:

“28 Şubat’ın tefsiri bence bazı haksızlıklarla karşı karşıya. Yani, ne post-modern bir darbedir, ne bir Sürecin başlangıcıdır, yani bir milattir. 28 Şubat, sadece bir güvenlik sorununun karşısındaki reaksiyondur; reaksiyon da yasal forumda yapılmıştır.”²⁵¹

Yine kendisi de bir komutan olan Nevzat Bölügiray’ın tanımlamasına göre “28 Şubat, T.C’nin temel niteliklerinin korunması amacı ile, Türk halkının çoğunluğu, demokratik kitle örgütleri, medya ve TSK arasında oluşan bir dayanışmanın ürünü; laik, demokratik rejime sahip çıkmayı hedefleyen demokratik bir girişimdir.”²⁵²

Buradaki “dayanışma” vurgusu önemlidir. Ancak bahsedilen dayanışma Türkiye halkının çoğunluğu değil, ‘endişeli laikçilerin’, askerinin, ve bir kısım medyanın dayanışmasıyla olmuştur.

Genelkurmay Genel Sekreteri olan Emekli Tümgeneral Erol Özkasnak ise, 28 Şubat’ın gerekçesini açıklarken ülkeyi ‘karanlığa düşmekten’ nasıl kurtardıklarını anlatır:

“Çankaya’da, Başbakanlık konutunda hiçbir zaman şeriat ve gerici zihniyetin liderleri takkeli kıyafetleri ve cübbeleriyle görüntüler vermemiş, televizyonlarda boy almamışlardır. Ve ülkenin televizyonlarında, ağızlarından adeta salya akan irticai,

²⁵¹ Hulki Cevizoğlu, *Generalinden 28 Şubat İtirafı- “Postmodern Darbe”*, İstanbul: Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001, s.17

²⁵² Nevzat Bölügiray, *28 Şubat Süreci I*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999, s.226

mürteci kesimin demeçleri, görüntüleri, hiçbir dönemde bu “28 Şubat Süreci” diye anılan dönemde olduğu gibi olmamıştır. O halde bu Süreç içerisinde rol alan insanların gayretleri ve çabaları, ülkemizi irticai bir karalık batağın içine düşmesini önlemek ve İran benzeri Molla Cumhuriyeti haline düşmesine mani olmak içindi.²⁵³

Komutanlar bütün darbelerde yaptıkları gibi “halkı kurtarmayı” kendilerine amaç edinmiş ve bu yolla halka yapılan bütün zulümleri de mubah görmüşlerdir.

Özkasnak sözlerini, post-modern darbe tanımlamasının doğruluğundan dem vurarak sürdürür:

“Bu sürece de çok güzel bir isim takmışlar; bunu kim koymuşsa gerçekten bir zeka ürünü, “post-modern darbe” demişler. Aslında “post-modern darbe” , bence buna yakıştırılan en iyi isim. Bu post-modern darbe, tereyağından kıl çeker gibi, eski darbelerle benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan, hiç kimseyi üzmeden, gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla Milli Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insandan ilgili bakanlara kadar hepsi de dahil edilerek, hatta halkımızın ortak edilerek sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, çok başarılı bir şekilde yürütülen bir Süreçtir.²⁵⁴

Bu sözlerle Özkasnak’ın, “hiç kimseyi üzmeden” yapıldığını iddia ettiği bu darbede Müslümanları “hiç kimse” olarak saydığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda darbenin “demokratik uygulamalarla” yapıldığını söyler Özkasnak. Hem ‘darbe’ sözünü kullanıp hem ‘demokratik’ olduğunu iddia etmesi ironiktir. Bu darbeye “halkın da ortak edildiği söyleminde ise, kastedilen halkın laikçi kesim olduğu söylenebilir. Bu süreçten “çok başarılı” diye bahseder. Müslümanları adeta tornadan geçirip, kamusal alandan tamamen “temizlemek” anlamında başarılı bir darbe olduğu söylenebilir.

28 Şubat’ın post-modern bir darbe olduğunu “itiraf eden” Erol Özkasnak, gelen eleştiriler üzerine ise bunun uygun bir zamanda gerekli bir müdahale olduğunu söyler:

28 Şubat, günün koşullarına uygun bir yöntemde gerçekleştirildi. O günün koşullarında 12 Mart ve 12 Eylül gibi klasik müdahale yapılamazdı. Cumhuriyet’in karşılaştığı tehlike, bir tek mermi atılmadan, demokratik mekanizmaların harekete

²⁵³ Hulki Cevizoğlu, *Generalinden 28 Şubat İtirafı- “Postmodern Darbe”*, İstanbul: Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001, s.56

²⁵⁴ A.g.e, s.56-57

geçirilmesiyle bertaraf edilmiştir. Silahsız kuvvetler kavramını kullanmamızın nedeni bu. Tıpkı 31 Mart Vak'ası gibi ülke, eşi görülmemiş planlı bir irticai kalkışmayla karşı karşıyaydı. Bu tespitten sonra demokratik mekanizmaların harekete geçirilmesi yoluyla tehlikenin bertaraf edilmesi kararlaştırıldı.²⁵⁵

“28 Şubat Süreci” öyle hafife alınacak, bir kenara atılacak bir Süreç değildir, Cumhuriyet tarihimizin en önemli dönemeçlerinden biridir. Bu kriz içerisinde –bir krizdir bu- görev alan bütün kuvvet komutanları, başta Genelkurmay Başkanı ve Orgeneral Çevik Bir olmak üzere, üzerine düşen tarihi görevi yerlerine getirmişlerdir.²⁵⁶

Cumhuriyet tarihinin dönemeçlerinden biri olarak sayılan 28 Şubat, komutanların üzerlerine düşen “tarihi görevi” yerine getirmeleriyle “hallolmuş”, bir nevi 31 Mart Olayı’dır komutanların gözünde. İrtica “usulünce” bastırılmış, “halk rahat bir nefes almıştır.”

TSK’nin bu süreci başlatmasının, aslında birçok “kötü” olayı engellediğinden de bahsedilir:

“Ayrıca TSK, bu süreci başlatmasaydı dahi, adeta ayağa kalkmış olan laik, demokratik örgütler ve halk yığınları, yakın gelecekte, aynı süreci başlatabilirlerdi; ancak çok kan ve gözyaşı dökülebilirdi. 28 Şubat süreci bunu da önlemiş oluyordu.”²⁵⁷

Bu süreçte TSK tarafından birçok kişiye ve “demokratik” kuruma brifingler verilmiş ve toplumun birçok kesimi “aydınlatılmaya” çalışılmıştır. İlk brifing, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e sunulmuş; sonra da basına, yargıya ve üniversite mensuplarına bu brifingler tekrarlanmıştır.²⁵⁸ TSK bu süreci başlatmış, basın ve üniversite

²⁵⁵ A.g.e, s.224-225

²⁵⁶ A.g.e, s.63

²⁵⁷ Nevzat Bölügiray, *28 Şubat Süreci I*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999, s.42

²⁵⁸ Hulki Cevizoğlu, *Generalinden 28 Şubat İtirafı- “Postmodern Darbe”*, İstanbul: Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001, s.244-245

mensupları da aldıkları brifinglerin “yardımıyla” bu sürecin yürütücüleri ve uygulayıcıları olmuşlardır.

Cengiz Çandar, Deniz Baykal’ın bile, 28 Şubat’ı “Askerin bir sivil toplum örgütü zarafetiyle gerçekleştirdiği” bir olay olarak selamladığını, Bülent Ecevit’ten Mesut Yılmaz’a kadar herkesin askerin arkasında mevzilendiğini, daha önceki iki darbenin hedefi olan Süleyman Demirel’in ise “10.Yıl Marş”larına “orkestra şefliği” yaptığını söyler.²⁵⁹

Nevzat Bölügiray, MGK’ın yayınladığı ve sürecin başlamasına neden olan bildiriye, “öneri paketi” der. Ancak bu “öneri paketi” dönemin başbakanı ve bakanlarına “bir şekilde” imzalatılmış ve yürürlüğe geçirilmiştir:

MGK’nın asker üyeleri, bu kez sorunun geçmişteki gibi sıradan bir bildiriyle geçirilemeyecek denli vahim olduğunu düşünmüş olabilirler. Bu düşünce ile kalıcı ve geniş bir öneri paketi getirerek, 28 Şubat Süreci’ni başlatmak zorunda kalmış olabilirler; çünkü sonuçta bu tehditle TSK savaşmak zorunda kalacağı için, bu, bir tarihi sorumluluk sorunu oluyordu ve TSK da bu sorumluluğu yüklenmekten kaçamazdı; kaçmadı da...²⁶⁰

Bu dönemdeki “Batı Çalışma Grubu” örgütlenmesi de bu sürecin kurumsallaştırıldığına bir göstergesi sayılabilir. Nevzat Bölügiray, bu grubun amacının irticayı ortadan kaldırmak değil, söz konusu tehditi saptamak ve alınması gereken önlemleri de yetkili makamlara “önermek” olduğunu söyler.²⁶¹ Batı Çalışma Grubu’na dahil olanların mensup oldukları gruplar hakkında bu güne kadar birçok şey söylenmiştir, fakat burada o tartışmalara girilmeyecektir, sadece bundan sonraki çalışmalarda bu konunun da gündeme getirilmesi amacıyla bir not düşülmesi amaçlanmıştır.²⁶²

²⁵⁹ Cengiz Çandar, “Postmodern darbe kendi evlatlarını yiyor”, *Yeni Şafak*, 16 Ocak 2001, <http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2001/Ocak/16/ccandar.html>

²⁶⁰ Nevzat Bölügiray, *28 Şubat Süreci 1*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999, s.22

²⁶¹ *A.g.e.*, s.150

²⁶² Batı Çalışma Grubu ve Sabetaycılık konusunda bağlantı kurularak yapılan tartışmalar ayrı bir çalışma konusu olarak incelenmeye değerdir.

28 Şubat sürecinin mimarı olan askeri-sivil çevrelerin, militan bir laiklik anlayışı benimsedikleri söylenebilir. Laiklik adına verilen bir mücadele olduğu iddiasıyla, aslında kamusal alanın homojen, tekçi ve tekelci bir kimliğin hâkimiyeti ve bu alanın içine “istenmeyen öğelerin sızmalarını” önlemek amaçlanmıştır. Anayasa Mahkemesi de bu militan laikçiliği benimsemiş ve laikliğin klasik tanımlaması olan din ve devlet işlerinin ayrılması olarak değil, dinin sosyal, ekonomik alanlardan tamamen arındırılması ve günün koşul ve gereklerine göre saptanması olarak da tanımlamıştır.²⁶³

Süreç işlerken mağduriyetler de artmaya devam etmiş, birçok İslamcı kadın ve erkek farklı alanlarda dışlanmalara ve yok sayılmalara maruz kalmışlardır. Ancak erkekler, bir zamanlar reddettikleri sistemin sunduğu ilişki kalıplarına daha kolay uyum sağlamayı başarmışlardır. Kadınlar kaybettikleri bir çok şeyin acısıyla, daha büyük bedeller ödemeye mahkûm olmuşlardır.²⁶⁴

28 Şubat sonrası İslamcıları, daha içe kapanık ve daha bireysel bir ruh hali sergilediler. Siyasal anlamda ise ortaya çıkan yeni bir aktör olarak AKP, eskiye dair söylemleri arkasına alarak “değiştik” mesajı ile politikalarını Avrupa Birliği’ne ve kalkınma hedeflerine çevirmiştir. Özgürlükler anlamında tabanına verdikleri vaatleri yerine getiremeyen AKP, önceliklerinin ‘başörtüsü’, dolayısıyla da özgürlükler meselesi olmadığını ifade etmiş, -tıpkı Kürt Açılımı’nda olduğu gibi sadece adı konulmuş-, yasaklarla mücadelede bir kereliğine denenip kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalındıktan sonra, bir sonraki seçim dönemine kadar çözüm rafa kaldırılmıştır.

Çözüm sürecine girilemedikçe umutlar da yavaş yavaş tükenmiş, İslamcı kadınlar yaşadıkları ağır travmanın yanı sıra oy verdikleri, bu sorunu çözeceğine inandıkları

²⁶³ Hakan Yavuz, “Milli Görüş Hareketi: Muhafız ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. s.601

²⁶⁴ Metin Sever, *Türban ve Kariyer*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.11

insanlara, çevrelerinde bu sorunu kendi sorunları olarak görmeyen İslamcı erkeklere karşı da ciddi bir güven kaybı yaşamışlardır.

Ruşen Çakır, İslamcı kadınların bu dönemde çok ciddi çatışmalar yaşadıklarını, yasağa karşı direnmeyi seçenlerin mesleklerini ve okullarını kaybederken, direnmeyip itaati seçenlerin de büyük bir burukluğun içine yuvarlandıklarını ve bazılarının fiziki ve ruhsal sağlıklarını yitirdiklerinden bahseder.²⁶⁵ Bu yorum başını açanları ‘itaat edenler’, açmayanları ise ‘direneler’ olarak kategorize ettiği için sorunludur. Zira bu tezde ve daha birçok çalışmada görüldüğü üzere, başını açıp içeri girenler de birçok şeye direnip mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Çakır, bir başka sorunlu tespitinde ise şunları söyler:

İslamcı kadınlar yenildi, çünkü kendilerine zulmettiklerini iddia ettikleri “laik” iktidara, yani sisteme karşı mücadele ederken, yine kendilerini ezen İslamcı erkeklere ses çıkarmadılar, hatta onlara, iktidarlarını daha da pekiştirmelerinde yardımcı oldular. Zaten iki iktidar arasında sıkışmış oldukları için başarılı olma şansları çok azdı. Bir iktidarı diğerine tercih ettikleri için bu azıcık şansı da teptiler. İslamcı kadınlar yenildi, çünkü İslamcılıklarını kadınlıklarının önüne geçirdiler.²⁶⁶

Bu yorumun sorunlu olmasının nedeni, İslamcı kadınların laik sisteme karşı yürüttükleri mücadelenin yanı sıra, özellikle 28 Şubat’tan sonra İslamcı erkeği de ciddi anlamda sorgulamalarının göz ardı edilmesindedir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, İslamcı kadınlar öncelikle ataerkil söylemi eleştirmiş, İslamcı erkekleri de bu ataerkil söylemin etkisi altında kalmakla ve yaşadıkları süreçte onları yalnız bırakmakla “suçlamıştır”.

Elbette bu süreçte zarar gören erkekleri de yok saymamak gerekir. Bu süreçte eşi başörtülü olduğu için veya “irticai fikirleri ya da faaliyetleri” nedeniyle işten atılan birçok erkeğin olduğu bilinmektedir. Yüksek Askeri Şura (YAS) kararlarıyla savunma hakkı verilmeden ordudan atılanların sayısı, bu dönemde astronomik bir

²⁶⁵ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.15

²⁶⁶ A.g.e, s.139

artış göstermiştir. Büyük medyanın ihlallere özellikle yer vermemesi ve İslami kesimin dışındaki basın bu konuya ilgi göstermemesi nedeniyle, bu süreçte yaşanan ihlallerin maddi ve psikolojik tahribatı ve doğurduğu trajik hadiseler genellikle bilinmemektedir.²⁶⁷

28 Şubat sürecinin bir başka yaptırımı olan, sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçiş de, kazanılmış hakları yok saymış ve meslek liseli birçok öğrencinin istedikleri bölüme girmelerini nerdeyse imkansız hale getirmiştir. Örneğin meslek lisesi çıkışlı biri Türkiye birincisi olsa dahi, Tıp Fakültesi'ni kazanamamıştır. Böylece “ötekilerin çocukları”nın en az üç kuşağı tasfiye edilmiş ve bu uygulamaya İmam-Hatiplilerle birlikte tüm meslek liselerinin öğrencileri de dahil edildiği için, uygulamadan zarar görenlerin sayısı ciddi anlamda artmıştır.²⁶⁸

Bugün için ihlallere uğrayanların sayısı ve ihlallerin niteliği ile ilgili sağlam veriler olmamakla birlikte bu tarz çalışmalarla bu ihlallerin etkileri kısmen de olsa gösterilmeye çalışılmaktadır.

²⁶⁷ Bekir Berat Özipek, “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.s.642

²⁶⁸ A.g.e, s.643

2.3. Görüntünün Tersine Dönmesi: “28 Şubat Operasyonu”

28 Şubat 1997’de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı, aslında önceden başlamış bir sürecin daha da şiddetlenmesine neden olmuş, “28 Şubat Operasyonunun” düğmesine basılmıştır.

28 Şubat post-modern darbesi öncesi Refah Parti’sinin genel seçimlerde aldığı başarı, hükümetin başına geçmesi, Erbakan’ın başbakan olması ve İslamcılarının hem siyasi hem de sosyal alanlardaki görünürlüklerin artması, İslamcılarının görüntülerinin olumluya çevrildiğini göstermektedir. Cumhuriyet kurulduğundan beri “cahil, köylü, aydınlatılması gereken” İslamcılar, artık ülkeyi yönetecek “seviyeye” kadar gelebilmişlerdi. Bu durum yıllar boyunca bu durumu değiştirmeye çalışan insanlar için adeta kaybedilmiş bir savaş gibiydi. Bu savaşın daha ciddi kayıplar vermeden lehine dönmesi için görüntüyü tersine çevirmek, İslamcılarının aslında nasıl da ‘art niyetli, ahlaksız ve ülkeyi karanlıklara götürmeyi kendine amaç edinmiş’ olduklarını göstermek ve ‘halkı aydınlatma’ görevini başarıyla yerine getirmek gerekiyordu. Bunun için medya, rektörler, yargı mensupları ve daha bir çok “üst düzey” insan da bu sürece dahil edilip, bir “operasyon” başlatıldı. Bu aslında ciddi anlamda bir operasyondur. Çünkü sokaklarda Aczmeni avına çıkılmış, televizyon kanalları tarikat şeyhlerinin genç kızları kandırıp, nasıl da ahlaksızlıklar yaptığını gösterir olmuştur. Ülkenin her yerinden farklı versiyonlarda yapılmış irtica haberleri gazetelerin manşetlerini ve haber bültenlerini süsler olmuştur. 28 Şubat’tan önce yazılmış bir senaryoyu herkes payına düşüğü kadarıyla ‘doğaçlama’ bir şekilde oynuyordu.

28 Şubat’ı anlatan kitabında bir General, sürecin nasıl geliştiğini ve öncesini anlatır:

Ülkede çeşitli kesimler büyük bir huzursuzluk içindeydiler. Şariatçılar huzursuzdu; ne zaman laik, demokratik Cumhuriyet’i yıkıp da yerine şariatçı bir yönetim kurulacak, bunun için daha ne kadar bekleyeceğiz, diye. Laik, demokratik kesim huzursuzdu; şariatçılar laik, demokratik düzeni yıkacaklar, bunları kim önleyecek,

diye. Askerler huzursuzdu; bu hükümetin irticacı önlemek için gerekli önlemleri almaya hiç niyeti yok. Meclis bunu neden önlemiyor, neden bizi önlem almak için zorluyorlar, diye.²⁶⁹

Bu ruh hali, 31 Mart Olayı'yla başlar ve sonrasında sürekli devam eder. 80'li yıllarda da birçok olay yaşanmış, yaşanan olaylar da 28 Şubat postmodern darbesinin gerekçelerini oluşturmuşlardır. Örneğin 11 Mart 1989 tarihli Hürriyet gazetesinde “Kara Cuma” manşetiyle verilen olaylar şu şekilde anlatılır:

“Anayasa Mahkemesi'nin üniversitelerde türbanın serbest bırakılmasına ilişkin yasa hükmünü iptal etmesinden sonra başlayan gösteri ve protestolar, dün adeta irticanın genel provası haline dönüştü. Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'da Cuma namazının ardından, türbanlı, çarşafli genç kız ve kadınlar, çember sakallı erkekler dini sloganlar atarak gerici gösteriler yaptılar. Planlı olduğu, tarikatlar tarafından desteklendiği polis tarafından bildirilen ve camilerden topluca çıkararak eylemi başlattıkları bildirilen binlerce kişinin yaptığı gösterilerin hemen hepsinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren hedef alınarak ‘Evren Rüştü elele’, ‘Evren istifa’, ‘Türbana uzanan eller kırılсын’, ‘Çarşaf çıkarılmaz’ şeklinde sloganlar atıldı.”²⁷⁰

Aynı gazetede 12 Nisan 1989 Çarşamba günü yine bir yürüyüş haberi vardır. Bu sefer manşet oldukça farklıdır:

“Kara Cuma'dan sonra BEYAZ SALI”

Haberin devamında da şöyle denir:

“Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere birçok ilimizde bir ay önce yaşanan, toplumu tedirgin eden Kara Cuma'dan sonra, Türk kadınlarının laikliğe sahip çıkmak amacıyla yaptıkları yürüyüş nedeniyle dün de ‘Beyaz Salı’ yaşandı... Seçkin bir kalabalık oluşturan yürüyüşçülerin, seviyeli ve bilinçli hareket ettikleri gözlemlendi.”²⁷¹

Aslında haber dili bile her şeyi özetler niteliktedir. Bir tarafta “seçkin bir topluluk olarak bilinçli bir şekilde eylem yapan Türk kadınları”, bir tarafta da sayıları binlerce olsa dahi topluma dâhil olamayacak derecede “cahil ve mürteci” insanlar...

²⁶⁹ Nevzat Bölügiray, *28 Şubat Süreci I*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999, s.24

²⁷⁰ Zekiye Oğuzhan, *Bir Başörtüsü Günlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, sf.131

²⁷¹ A.g.e, sf.132

Gellner'e göre, Kemalist mirasın bir yönü laik bir duruşa bağlı, bu mirasın dikkatli ve zaman zaman acımasız muhafızı olan askeri-siyasi bir elit, çoğulcu bir sivil toplumu kitlelere dayatmaktadır.²⁷² 28 Şubat'ta olan şey tam da budur.

ODTÜ'lü bir öğrenci tarafından, başörtüsü yasağı ile ilgili açılan bir davada, ODTÜ avukatlarının yaptığı savunma, dindar insanların nasıl bir bakış açısıyla değerlendirildiğini ortaya koyar niteliktedir:

Bir üniversite öğrencisi tarafından hala çarşaf, başörtüsü, türban konularında tartışma yapılması, Atatürk İlkelerinin türlü bahanelerle zedelenmesi, 20. asır Türkiye'si için üzüntü vericidir. Atatürk Türkiye'sinin seçkin bir üniversitesinde davacının katıldığı derslerin türban konusu ile aksatılması ise affedilemez bir haksızlıktır. Dini inançların kılık kıyafetle teşhis edilmesi, *içinde Allah sevgisi olan öğrencilerimizde tedirginlik ve hatta protestolara neden olmaktadır. Bir kısım erkek öğrenciler şaka yollu da olsa takke giymek suretiyle olayı protesto edeceklerini duyurmaktadırlar.* Bir öğrencinin derslere türban ile katılması mevzuat yönünden mümkün değildir.²⁷³

Bir kadının başörtülü olmasından dolayı, derslere hakkı olduğu halde alınması değil de, hocaların başörtülülerle ders yapmak istemediklerinden dolayı derslerin aksamış olmasının "haksızlık" olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Birinin inancı gereği yaptığı bir şey, aynı inanca sahip başka biri tarafından tedirginlik kaynağı olarak görülebilmektedir.

Aynı anlayış sonrasında da devam etmiş, başörtüsüne karşı şiddetli muhalefetiyle bilinen bir üniversite profesörü kadın, başörtüsüyle ilgili televizyondaki bir tartışma programında, 'Bunlar diğer kadınları günahkârlık hissine sokuyorlar. Onlara öylece baskı yapıyorlar' sözleri, Yasin Aktay'a göre tam da köyden şehre inişin belli bir aşamasının tipik bir psikolojisini ele vermektedir.²⁷⁴

Ferhat Kentel'e göre, yukarıdan aşağıya, radikal bir biçimde dayatılan modernleşmenin "olmayan ötekileri"nin kamusal alana çıkma gayretleri,

²⁷² Akt. Elisabeth Özdalga, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.87

²⁷³ Zekiye Oğuzhan, *Bir Başörtüsü Günlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, sf.73, vurgular yazara aittir.

²⁷⁴ Cihan Aktaş, "Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü", *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.95

ehlileştirilmiş bedenlerin varlığını derinden etkiler; onların kendilerini “ele geçirilemeyen” kadın bedeninin, doğunun, geleneğin çok yönlü saldırısı altında hissetmelerine neden olur.²⁷⁵

28 Şubat süreci İslamcılarını, en çok da başörtülülere etkilemiş, başörtüsü yasağı bütün üniversitelerde, kamu kuruluşlarında, askeri bölgelerde ve daha birçok alanda sistemli bir şekilde uygulamaya konmuştur. O dönemde memurların eşleri bile bu yasağın etki alanına girmiş, Cihan Aktaş’ın deyimiyle İslamcılık dalgası içinde ön plana çıkan kimi erkekler, başörtülü olmayan kadınlarla evlenmeyi tercih etmeye başlamış, bazen de başörtüsü açılmayan eş feda edilebilmiştir.²⁷⁶

28 Şubat’ta kılık kıyafetle ilgili alınan MGK kararı, o dönemdeki başörtüsü yasağının hem ateşleyicisi hem de gerekçesi olmuştur:

“...kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye’yi çağdışı bir görünüme yönlerecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz vermeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.”²⁷⁷

MGK kararlarının kılık kıyafete ilgili kararı hemen yürürlüğe girmiş, 13 Mart 1997 tarihinde üst düzey ordu mensupları tarafından, başörtülü öğrencilerin üniversiteye alınmaması yönünde rektörlere daha sonra da yargı mensuplarına brifing vermiştir. Ferhat Kentel bu konuda “koca koca akademisyenler, hakimler, gazeteciler ve daha bilimum meslek erbabı ‘tehlike’ hakkında Batı Çalışma Grubu’ndan ‘brifing’ aldılar, ‘ikna oldular’, ‘biat ettiler.’” der.²⁷⁸

²⁷⁵ Ferhat Kentel, “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.40

²⁷⁶ Cihan Aktaş, *Bacı’dan Bayan’a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.24

²⁷⁷ Abdullah Yıldız (haz.), *28 Şubat Belgeler*, İstanbul: Pınar Yayınları: 2000, s.97

²⁷⁸ Ferhat Kentel, *Ehlileşmemek Düzleşmemek Direnmek*, İstanbul: Hayykitap, 2008, s.140

Basına yansıdığı üzere askerler rektörlere, Türkiye’de irticai faaliyetlerin birinci tehdit olduğu ve üniversitelerin bu konuda üzerlerine düşen görevleri yerine getirmesi gerektiğini hatırlatmıştır.²⁷⁹

Bu brifinglerin metinlerinde 28 Şubat’ın gerekçeleri de yer almıştır:

Okullarda öğrencilerin irticanın simgesi haline dönüşen Türban ile bulunmalarının laiklik ilkesine aykırı olduğu Anayasa Mahkemesi kararlarıyla belgelenmesine rağmen, siyasal İslami kesim ve sempatanları kendilerine oy getirdiği inancıyla hemen her konuşmalarında okullarda ve hatta devlet dairelerinde başörtüsü ile öğrenim görme ve çalışmanın anayasal bir hak olduğunu ısrarla iddia ederek halkı kışkırtmışlar, eylemler düzenlemişler, hatta üniversitelerde rektörlerin başörtüye selam duracağını ileri sürebilmişlerdir.²⁸⁰

Sincan Belediye Başkanı İranlı diplomatların da desteğinde, Sincan’da düzenlediği Kudüs gecesinde salona İslami terörist örgüt liderlerinin büyük boy posterlerini asmış, aydın kesime şeriatı enjekte edebileceğini söylemiştir. Bu olaydan sonra Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi’nce tutuklanmasını müteakip, mahkeme kararını, protesto ettiği imajını yaratacak biçimde bir bakan tarafından bizzat ziyaret edilmiştir.²⁸¹

MGK’ca; alınan kararlar doğrultusunda görsel ve yazılı basındaki gelişmeler olayları tüm çıplaklığı ile ortaya koymasına rağmen, siyasal İslami kesim her alanda cephe oluşturarak bu kararları uygulamamak için dayanışma içine girmiştir.²⁸²

Gerçekleştirdikleri yoğun propaganda, faaliyetleri ile bir taraftan TSK’yi dine karşı göstermeye çalışmışlar, diğer yandan “TSK belli güçlerin değil, halkın ordusudur. “Ordu Peygamber Ocağıdır” gibi belli çevrelere sıcak mesajlar göndererek, Silahlı kuvvetlerin emir komuta yapısını yıpratmaya yönelik gayret içinde görünmüşlerdir.²⁸³

Siyasal İslam; taraftarlarının sahip oldukları 2 bin 500 dernek, 500 vakıf, binin üzerinde şirket, bin 200 yurt, 800’ün üzerinde özel okul ve dershaneler ile oldukça yüksek bir ekonomik güce kavuşmuş ve bu yöndeki çalışmalarına devam ettiği görülmüştür.²⁸⁴

²⁷⁹ Fatma Benli, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.150

²⁸⁰ Abdullah Yıldız (haz.), *28 Şubat Belgeler*, İstanbul: Pınar Yayınları: 2000, s.160

²⁸¹ A.g.e, s.160

²⁸² A.g.e, s.161

²⁸³ A.g.e, s.162

²⁸⁴ A.g.e, s.163

“MGK Genel Sekreterliği ve Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi” ile silahlı kuvvetler içinde ortaya çıkan “Batı Çalışma Grubu” adlı oluşum da bu anlamda önemlidir. Bu süreçte siyaset, laik-İslamcı karşıtlığı temelinde yeniden biçimlendirilmeye ve “silahsız kuvvetler”in laik cephecilik temelinde örgütlenmesine çalışır.²⁸⁵ Verilen brifinglerde Batı Çalışma Grubu tanımlanmıştır:

TSK İrticai faaliyetleri iç tehditte bölücü terör ile aynı seviyeye, yani birinci önceliğe yükseltilmiş ve bu duruma bağlı olarak, yeni bir teşkilatlanma içinde Batı Çalışma Grubu oluşturulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. İşte bu teşkilatın oluşturulması ile TSK tarafından siyasal İslam’ın ülke genelinde resmi çıkartılarak, irticai faaliyetlere ilişkin ülke boyutundaki genel görüntü, tüm yönleriyle yakinen takip ve kontrol altında izlenmektedir.²⁸⁶

Bunun yanı sıra Personel takibi için bir talimhane yayınlanmış ve bu talimhanede “Evli olanların eşleri ve kıyafetleri tespit edilecek, özellikle tesettürlü olanlar yakın takibe alınacak, tahsilleri, mezun oldukları okullar öğrenilecek.” ifadeleri yer almıştır.²⁸⁷ Bu da, sadece personelin değil, onların ailelerinin de baskı altına alındığının bir kanıtıdır. O dönemde ‘geniş bir istihbarat’ ağıyla, tek tek hangi kurumda kaç tane başörtülü çalıştığı ve ailesinde başörtülü olanların sayısı tespit edilmiştir. Çevik Bir imzalı bir belgede “Kılık kıyafet yasasına aykırı olarak İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nde 11 bayan öğretmenin türban ile derse girdikleri, Keskin Devlet Hastanesi’nde ve Sağlık Ocağı’nda 14 ebe ve hemşirenin türbanlı olarak çalıştıkları, bunlar için ilçe kaymakamı tarafından herhangi bir önlem alınmadığı tespit edilmiştir.²⁸⁸ ifadeleri yer alır.

²⁸⁵ Bekir Berat Özipek, “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.640

²⁸⁶ Abdullah Yıldız (haz.), *28 Şubat Belgeler*, İstanbul: Pınar Yayınları: 2000, s.172

²⁸⁷ A.g.e, s.178

²⁸⁸ A.g.e, s.180

Kılık-kıyafet ile ilgili yasaklamaların sonrasında birçok eylem yapılmış, örneğin 25 Şubat 1998’de, değişik üniversitelerden solcu, İslamcı, ülkücü, liberal demokrat binlerce öğrenci başörtüsü ve sakal yasağını protesto etmek amacıyla toplanmıştır.²⁸⁹ Ancak bu direnişlerin yaygın ve sürekli hale gelememesinin bir nedeni, büyük medya ve dönemin hükümeti tarafından, trafiğin akışına dahi engel olmayan barışçıl protesto eylemlerinin bile, “isyan provası” veya “kalkışma” olarak nitelendirilmeleridir. Bu eylemlerin amacına hizmet edememesi, dikkat çekmek istediği sorunun gündeme getirilememesi, tutuklamalarla ve ağır ceza talepleriyle açılan davalarla sonuçlanması sonucu, toplumda bu konuda bir isteksizlik doğmuştur.²⁹⁰

Bu dönemde görüntüyü tersine çeviren en önemli olaylardan biri, tesettürlü kadınların saygınlığının medyada art arda gösterilen kötü örnekler vasıtasıyla tüketilmesi olmuştur. Fadime Şahin olayına kadar kamusal alanda tesettürün irtica sembolü olarak görüldüğü çevrelerde bile, tesettürlü kadınların bir saygınlığı vardır. Ancak bu saygınlık, 28 Şubat süreciyle birlikte “onlar da her şeyi yapıyor” söylemiyle yok edilmiş ve bu söylem hala devam etmektedir.²⁹¹

Nilüfer Göle, Fadime Şahin’i tarif ederken bir üniversite öğrencisi olarak modern, eleştirel tartışma mantığına hâkim; dindar bir kişi olarak da İslami ahlaki söyleme aşına olduğunu ve insanların, onun utanmadan yaptığı itirafları, kendini ortaya koyuş tarzını, çekici görünüşünü ve özellikle gözyaşlarından öfke krizlerine varan tiyatrovare performansı ile hayrete düştüğünü söyler.²⁹²

²⁸⁹ Ayşe Saktanber, “Siz nasıl eğleniyorsanız biz de öyle ibadet ediyoruz”, *Kültür Fragmanları* içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.259

²⁹⁰ Bekir Berat Özipek, “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.646

²⁹¹ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, s.147

²⁹² Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2000, s.152

Bu süreçte bütün büyük medya organları vasıtasıyla birçok “haber programı” , “irtica tehlikesi” ne karşı yayın yaparken, başörtülü kadını Fadime Şahin’in kimliğinde “aldatılmış cahil ve dolayısıyla bu durumdan kurtarılması gereken aciz bir varlık”, kimi zaman da Merve Kavakçı’nın kimliğinde “rejimi yıkmaya kararlı sinsi bir düşman” olarak göstermiştir.²⁹³

28 Şubat Operasyonunun mimarlarından Orgeneral Çevik Bir, müdahalenin hemen sonrasında Washington Post muhabirine verdiği bir demeçte “irtica” tehdidinin PKK tehdidinden daha öncelikli bir sorun haline geldiğini ve bu müdahaleyi yapmaya adeta “mecbur” kaldıklarını söyler :

Biz Silahlı Kuvvetler olarak anti-laik akımları yok etmeye birinci öncelik veriyoruz. Bu akımlar orduya bile sızmaya çalışıyor. Laiklik karşıtı tehdit, 12 yıldır süren PKK tehdidinden daha ciddi duruma gelmiştir. MGK kararları üzerinde, MGK’nın bütün üyeleri görüş birliğine varmıştır. Bunlar mutlaka uygulanmalıdır. Aksi halde ülkenin geleceği çok olumsuz etkilenecektir. Askeri darbelerin olumsuz sonuçlar yarattığını biliyoruz. Demokratik kurumların baskısı ile MGK kararlarının uygulanacağına inanıyoruz.²⁹⁴

Ali Bayramoğlu, Çevik Bir’in “demokratik kurumların baskısı” olarak bahsettiği şeyi ve 28 Şubat’ı şu sözlerle anlatır:

Ne acıdır ki, 21. Yüzyıla, üç kala, bu muhtıra Türkiye’nin gündemine, başta, askerin önünü kesmek yerine onun aracısı olmayı tercih eden, MGK muhtirasından sonra “Derin bir nefes aldım” diyebilen Cumhurbaşkanı olmak üzere, kan kokusu almış kurtlar gibi ortalarda dolaşan muhalefet partilerinin ve objektif habercilikle darbe teşvikçiliği arasındaki sınır çizmesini bilmeyen “bir kısım medyanın” yardımlarıyla geldi.

Ne acıdır ki bu muhtıra gündeme, bilim adamlarının, kanaat önderlerinin, işadamlarının, sanatçıların alkışları arasında geldi. Askeri uyanık davrandığı için alkışlayanlar mı isterseniz, yoksa bu girişimin ne denli demokratik olduğunu haykıranlar mı?²⁹⁵

²⁹³ Bekir Berat Özüpek, “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.641

²⁹⁴ Hakan Akpınar, *28 Şubat: “Postmodern” Darbenin Öyküsü*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001, s.231

²⁹⁵ Ali Bayramoğlu, *Türkiye’de İslami Hareket*, İstanbul: Patika Yayıncılık, 2001, s.99

İslamcılar bu süreçten yara bere içinde çıkmış ve kendilerinin “öteki” olma konumundan kurtulmaları için, kendi içlerinde “başka ötekiler” oluşturmuşlardır. Bu süreçten sonra İslamcılar’da yoğun olarak görme-görünme çabası baş göstermiştir,. Örneğin “israf haramdır” anlayışı İslamcılar tarafından ‘Müslümanlar da zenginliğini göstermelidir’ anlayışıyla bertaraf edilmiştir.²⁹⁶ Bunun yanı sıra üniversitelere giren-girmeyenler, eylemlere destek olanlar-olmayanlar gibi birçok ayırım da bu dönemin eseridir.

²⁹⁶ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.221

2.4. İkna Odaları

“Oysa modernitenin gücü, karşısında savaşacak ordu bırakmamasında, savaşıma ve ordu olma potansiyeli taşıyanları “ikna” etmesinde ve içine almasında; insanlar nezdinde “zorunlu”, “normal” ve “iyi” olarak konumlanabilmesinde yatmaktadır ve bizzat insanların aktif olarak bu kabule katılmalarıyla sağlanmıştır.”²⁹⁷

İkna odaları ilk kez 28 Şubat sürecinde, o dönemde “rehberlik faaliyeti” olarak lanse edilmesine rağmen daha sonra mimarları tarafından da itiraf edildiği üzere başörtülü kadınların başlarını açmaları için Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Başkanı Türkan Saylan ve İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Nur Serter tarafından kurulmuştur. İkna odaları içlerinde öğretim üyeleri, iknayı kolaylaştırmak amacıyla görevlendirilmiş memur psikologlar ve bir kameraman olmak üzere “kurumsal” bir yapı arz eder. Fransa’da da, Milli Eğitim Bakanlığı’nda “scarf mediator” tanımlamasıyla tam zamanlı olarak çalışan ve görevi, sırf başörtülü kadınların başörtülerini çıkarmaları için ikna etmek olan biri vardır.²⁹⁸

Bunun yanı sıra birçok başörtülü kadına derin acıların ve travmaların miras kaldığı bir yer olma özelliğiyle, ikna odalarına girmenin anlamı farklıdır. İkna odaları, bu teze ve bazı çalışmalara²⁹⁹ kurumsal ve özel anlamıyla konu olmuştur.

İkna odalarında yaşananları ve hissedilenleri en iyi anlatacak olanlar o odaya girenler olacaktır. Bu yüzden bu bölümde en çok onların seslerine kulak verilecektir.

Bana yersiz şekilde başörtüsünü açmalısın, aksi halde... diye tehditler savuran ses, vücudumun her yerine öldürücü darbeler indiriyor, kemiklerim dağılıyordu sanki. İçimde tarifi imkansız bir bulantı oluşuyor, umutlarım, dünyaya dair bütün tasavvurlarım, bedenime tutunmuş, zamanla kaynamış bütün dileklerim, narkoz bile

²⁹⁷ Ferhat Kentel, “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.30

²⁹⁸ John R. Bowen, “Muslims and Citizens”, <http://bostonreview.net/BR29.1/bowen.html>

²⁹⁹ Bu konuda yazılmış çok fazla eser yoktur. Bunlardan Yıldız Ramazanoğlu’nun “İkna Odası” adlı romanı ve Gülşen Demirkol Özer’in “Bir Psikolojik İşkence Metodu Olarak İkna Odaları” adlı çalışması dikkat çekicidir.

kullanılmadan, benden kesiliyordu. İlk kez tattığım nefretin büyüklüğü karşısında başım dönüyor, midem bulanıyordu.³⁰⁰

Banu: İkna odasını kurdular işte, ikna odasının önünde bir tane kız vardı. O kız içeriye girdi. O sayın hanımefendi, ikna odasının olmadığını iddia eden hanımefendi öyle söylüyor ama biz bunları yaşadık. İşte orda bir tane ikna odası kurulmuş, bir tane kız oradan bayılarak çıktı. Ağlaya ağlaya çıktı ve bayılmıştı. Niye? Çünkü orda o kızı o kadar sıkıntıya düşürmüşler ki! Yani orda o kızın bayılması beni çok üzmüştü. Sen bir insanı ne hakla ve ne için böyle üzeceksin ki, o insan bayılıp kalacak. Ağlamaktan bayılıp kalacak. Sonuçta ölüm yok kalım yok. Sen o insanı o kadar çok üzüyorsun ki; bayılıp kalıyor ya üzüntüsünden. Bu nasıl bir şey? Ben anlayamamıştım. O zaman da anlayamamıştım. Hala da anlayamıyorum...

Seldanur: İşin acı tarafı hemcinslerimizin bizi anlamamakta ısrar etmesi.Örneğin Necla Arat[...] geldi işte ikna etmek için bizleri Oktay Ekşi ile birlikte.İkna etmek için uğraştılar uğraştılar edemediler. “Sen nereye gidiyorsun dördüncünün beşincisi olmaya mı?” [diye soruyorlardı].³⁰¹

İnancından dolayı başını açmayacağını söyleyenlere, olayın inanç boyutunu da anlatacak birilerinin olduğunu söyleyerek oraya yönlendirirler ikna odasındakiler. Yönlendirilen yere gittiklerinde ise İlahiyat’tan bir öğretim üyesi, Kuran-ı Kerim’de başörtüsünün olmadığını, bahsedilen ayetin ziynet ile alakalı olduğunu, dolayısıyla başörtünün gereksiz olduğunu söylemiştir.³⁰² Yani daha öncesinden her şey düşünülmüş, yapılacak itirazların içeriği önceden tespit edilmiş ve ona göre de “önlemler” alınmıştır.

Kadınların ikna odasına girmelerinden sonra “ikna olduklarını kanıtlamaları” için, o anda o odada başlarının açılması istenmiş ve kadınların başı açık görüntüleri kayıta gelenlere bir ekrandan izletilmiştir. Bu anlamda, yapılan işkencenin boyutu da daha net anlaşılabilir. Bu konuda görüşme yapılan bir kadın şunları ifade etmiştir:

Önce yumuşakça alıştırıyorlar; tahammül edemediklerinde gerçek yüzlerini gösteriyorlar. Üstelik ben baskıları lisede de yaşamıştım. Ama üniversite bu kadar

³⁰⁰ Yıldız Ramazanoğlu, *İkna Odası*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.35

³⁰¹ Dilek Cindioğlu, *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*, İstanbul: TESEV, 2010, s.42

³⁰² Gülşen Demirkol Özer, *Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.67

yıpratılacağımlı beklemiyordum. Hele ikna odasından dışarı çıktığımda, babam ‘ekranda seni g6rd6m’ dediğinde d6nyam yıkıldı. Baş6rt6l6 olduğum kısmı değil, sadece ağtığım kısmı g6stermişler.³⁰³

İkna odasını yaşayan kadınlar yaşadıklarının ağırlığını, v6cutlarındaki izlerde de taşımışlardır:

O d6nemden bug6ne kalan izler, şakaklarımda kapatamadığım beyazlamış sağlarımda gizli. Kendi kendime terapi yapıyorum ama bundan sonrası da beni 6rk6t6yor.³⁰⁴

İkna odalarındaki yıpratıcı s6reğ, insanların direncini bir s6re sonra kırar. Elbette direncin kırılmasının bir6ok y6n6 vardır:

Meydanlardaki cebre karşı, hiç beklenmeyen kızlar bile direndi. Fakat, ikna odalarında psikolojik yıpratmayla insanların diren6lerini kırdılar.³⁰⁵

Kayıt g6n6 olanlardan, yaşadığı şeylerden hiç s6z etmemişti. Bundan daha mahrem bir konu yoktu aralarında. 66nk6 can pazarıydı bu konular.Dokunulduğu an 6ld6r6c6 kanamalara sebep olabiliirdi.³⁰⁶

İkna odasında ‘‘ikna’’ eyleminin ger6ekleşmesi i6in her şey yapılır, olmayacak şeyler bile kendi aralarındaki m6zakereler sonucunda olabilir hale getirilir:

‘Siz yeter ki a6ın, size rekt6rl6kten ayda 50 milyon burs ayarlarız’ dediler. Arkadaşım o kadar acıklı konuşuyordu ki ben arada g6lmeye devam edip nasıl anlamadıklarına bakarken, ona babasının sağ olup olmadığını sordular. Sağ cevabını alınca birisi diğerine d6n6p : ‘O zaman 6l6 g6steririz. Bu konuyu T6rkan’la konuşalım’ dedi. A6mamaya kararlı olduğunuzda aynı anda 66 kişinin birden size s6ylediklerine ve sizi d6ř6rmek istedikleri duruma ancak orada olduğunuzda inanabilirsiniz.³⁰⁷

‘‘İkna odaları’’ 6zerine daha 6ok 6alışma yapılması gereken bir konu, ancak bu 6alışmadaki asıl konu daha genel olduğu i6in, bu b6l6m kısaca ge6ildi. Bundan sonra

³⁰³ G6lşen Demirkol 6zer, *Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.101

³⁰⁴ A.g.e, s.218

³⁰⁵ A.g.e, s.250

³⁰⁶ A.g.e, 2008, s.81

³⁰⁷ *Baş 6st6ne*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s.160

bu konu üzerine daha çok odaklanılmalı ve bu odaların kurucuları ve görevlileri (psikologlar vs.) en kısa zamanda yargılanmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Başörtüsü Yasağı ve Başörtülü Kadınların Yaşadıkları

3.1. Başörtüsü Yasağı

Bu bölümde, başörtüsü yasağının tarihçesinden, kadınların bu yasakla beraber neler yaşadıklarından ve yasağı yaşayan kadınlarla karşı karşıya kalan, yasağın görünen yüzü olan polisler ve güvenlik görevlilerinden bahsedilecektir. Bunun yanı sıra, başörtüsünün bu kadınlar için anlamı, yasaktan kadınlarla beraber ciddi anlamda etkilenen ailelerin yaşadıkları ve yasaksız bir hayatları olma ihtimalinde başörtülü kadınların neler hissedecekleri tartışılacaktır.

3.1.1.Yasağın Tarihçesi

Suç ve Ceza'da Raskolnikov şöyle der: "Kim daha yürekli davranırsa haklıdır, onlar olaya böyle bakıyorlar. İnsanların kutsal saydıkları şeyi kim küçümseyerek kovarsa onların yasa koyucusu o olur; herkesten yürekli davranan da herkesten haklıdır."³⁰⁸

Bu sözler başörtüsü yasağındaki durumu anlatır sanki, yasağın uygulayıcılarının keyfi tutumları, kutsal sayılan bir "şeyin" küçümsenip kovulması suretiyle onları, 'yasa koyucu' durumuna getirmiş ve bu yasakta güvenlik görevlisinden öğretim üyelerine ve rektörlere, kamu kuruluşlarında çalışan memurlardan müdürlerine kadar birçok kişi, bu konuda kendini "yasa koyucu" olarak addedebilmiştir. Ortada olmayan bir yasa vardır ve bu yasa alınmış mahkeme kararlarıyla pekiştirilir. Yasağın uygulayıcıları ise, 'Bu konuda yasa var, bizim kararımız değil' sözleriyle hem sorumluluğu kabul etmeyip hem de bu 'yasa'nın sınırlarını tamamen kendileri çizmiştir.

³⁰⁸ Akt. Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis Yayıncılık,2008, s. 36

Yasağın tarihi, 1960'lara dayanır, hatta 1950'lerden itibaren başörtüsü ve özellikle çarşaf ile mücadele ile ilgili somut birçok olay yaşanmıştır. Örneğin, Türk Kadınlar Birliği 1950'lerden sonra çarşaf ile mücadele konusunda birçok faaliyet yapmıştır. Bu faaliyetlerin başında, "manto bulamadıkları için çarşaf giyen kadınlara ucuz manto teminiyle çarşaf giyen kadınların sayısal artışının önlenmesi" vardır.³⁰⁹ Bu çalışmalar daha sonra da devam etmiş, Mustafa Kemal Derneği 24 Ağustos 1960'ta yaptığı toplantıda "kara çarşaf ile mücadele için" yeni bir program hazırlamış, bütün aydın kadınları, parası olmadığı için çarşaf giymek zorunda kalan kadınlara mantolarını vermeye davet etmiştir. Aynı dernek, 7 Eylül 1960'ta da çarşafı "bir Hıristiyan kıyafeti" olarak nitelmiş ve çarşaf ile mücadeleye imamların ve muhtarların da katılmasını istemiştir.³¹⁰

Başörtülü kadınların "görünmemesi" ve yok sayılması daha eskilere dayansa da, başörtüsü yasağı, ilk olarak 1968'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derslere alınmamasıyla görünür hale gelmiştir.

Yine 1968 yılında Malatya Kız Sanat Enstitüsü'nde, okula başörtülü giremeyen ama kapıya kadar başını örten 3 kız öğrencinin başörtüleri, okul müdürü tarafından zorla çantalarından alınmıştır.³¹¹ Mayıs 2011'de Balıkesir'de buna benzer bir olay yaşanmış, başörtülü bir lise öğrencisinin, öğretmeni tarafından başörtüsü açılmış ve kafası duvara vurularak darp edilmiştir. Öğretmen hakkında soruşturma açılmış, ancak henüz sonuçlanmamıştır.³¹² Aradan 43 yıl geçmesine rağmen, uygulamalardaki benzerlik dikkat çekicidir.

Olayların tekrür ettiği bir durum da, 19 Ekim 1996'da İstanbul Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'nda yaşanmıştır. Hemşirelik Bölümü'nde okuyan

³⁰⁹ Cumhuriyet, 27 Mart 1956, akt. Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık Kıyafet ve İktidar*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.280

³¹⁰ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1960, *a.g.e.*, s.292.

³¹¹ Akt.Cihan Aktaş, , *a.g.e.*, s.317

³¹² http://www.kadinnews.com/index.php?content_view=18923&ctgr_id=60

70 tesettürlü öğrenciden, 30'u başını açmadığı için topluca sınıfta bırakılmış, okul müdürü Demir Tiryaki, bıyıklı olan birinin tıraş olup başörtüsü takabileceğini, tesettürlü öğrencinin erkek mi yoksa kadın mı olduğunun anlaşılmasının güç olacağını söylemiştir.³¹³ 19 Ocak 2011'de Danıştay yine aynı gerekçeyle, ALES (Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı)'na başörtülü girme serbestisi getiren kararı durdurmuştur.³¹⁴

1973 yılında Ankara Barosu, kayıtlı avukatlarından Emine Aykenar'ı barodan ihraç etmiş ve bu ihraca gerekçe olarak da baro şu açıklamayı yapmıştır:

Başörtülü olarak duruşmaya çıkmak, bir bayan avukat için sakıncalı, mesleğin geleneklerine, meslek onuruna ve kurallarına tamamen aykırı bir davranıştır... Cumhuriyet Türkiye'sinin sağlam temellerinden başlıcası olan Türk adaletinde savunma görevini yüklenen Türk avukatının Cumhuriyetin, Türk devriminin ilkelerine uygun davranışı zorunludur. Başını açık çalışmak, resmi yerde üstelik resmi kılıkta iş işlemek, görev yapma sırasında başını açık bulunmak, ulaştığımız toplumsal düzeyin olağan sonucu gereklilik kazanmış bir saygı durumudur. Dinsel örtüyü uygar giysi ve mesleki kılıkla bağdaştırmak olanaksızdır. Mahalli bir örtü olsa bile resmi görev anlayışıyla bağdaşmaz... Yurdun ve sulhun geleceği ile ilgili önemli bir sorun vardır. Önü alınmazsa, benzerlerinin türeyip artması, meslek kurallarının, meslek disiplinlerinin, Baronun görev olanaklarının çiğnenmesi mümkündür. Ulusal açıdan olduğu gibi özellikle meslek açısından, örnek davranışlarla adalete saygı gereği yönünden konu önemlidir.³¹⁵

Görev başındayken başını açık bulunmanın ulaşılan düzeyin bir gerekliliği olduğu anlayışından ve bunun bir saygı göstergesi olduğundan bahsedildikten hemen sonra, başörtülüler adeta bir "virüs veya mikrop" gibi tanımlanmış ve önü alınmadığı takdirde "benzerlerinin türeyip artmasının" ne kadar tehlikeli olacağından dem vurulmuştur.

Yine 1984 yılında, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Nesrin Konuk, derslere başörtülü katıldığı için verilen 1 ay uzaklaştırma cezası sonucunda, İzmir 1. Nolu

³¹³ *Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu*, İstanbul: Mazlumder, 1998, s.161

³¹⁴ *Yeni Şafak*, "ALES'teki başörtüsü özgürlüğü durduruldu"
<http://www.yenisafak.com.tr/Gundem/?t=19.01.2011&i=298717> 10.05.2011

³¹⁵ *Milli Gazete*, 29 Mart 1973, akt. Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.151

İdare Mahkemesine dava açar ve dava reddedilir. Öğrenci bu kararı temyiz eder.

Danıştay 8. Dairesi temyizi inceler ve 13.12.1984 tarihinde –sonraki yıllarda

başörtüsü yasağına karşı Danıştay gerekçesi olarak kullanılacak- şu kararı verir:

Yeterli eğitim görmemiş kızlarımız, hiçbir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin, gelenek ve göreneklerin etkisi altında başlarını örtmektedirler. Ancak, bu konuda kendi toplumsal çevrelerinin baskısına ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf Laik Cumhuriyet İlkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir.

Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak, kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı yüksek öğretim düzeyinde eğitim gördüğüne göre bu ilkelerin cumhuriyetimizin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir...

Bu nedenle yüksek öğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi başörtüsünü çıkartmamakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okuldan uzaklaştırılmasında yasalara aykırılık olmadığından davanın reddine karar verildi.³¹⁶

Bu karardaki dil baştan sona sorunludur ve aslında yasakçıların dilini çok net yansıtmaktadır. Zira başörtüsünü yeterli eğitim görmeyen kızların taktığını ve de bu kızların hiçbir özel düşüncesi olmadığını belirtirken, aslında hukuk kullanılarak nasıl bir hiyerarşi kurulduğunu görebiliriz. Devamında başörtüsü “masum bir alışkanlık” olarak nitelenir, ama son zamanlarda bunun “yıkıcı bir simge” haline dönüştüğü ifade edilir ve nihayetinde okula gelirken “dahi” başörtüsünü çıkartmamakta “direnecek” kadar laik devlet kurallarını hiçe sayan kadınların, okullarından uzaklaştırılmayı “hak ettikleri” vurgulanır.

1984’te başörtüsü yerine “türban” ile üniversitelere girilebileceği yönünde bir karar alınmış fakat 1986’da yine YÖK’ün aldığı bir kararla bu uygulamadan vazgeçilmiştir. YÖK’ün aldığı kararda gerekçe olarak da kız öğrencilerin başlarını tamamen kapatan örtüyü “türban” olarak nitelemeleri ve bunda ısrarcı olmaları gösterilmiş, “Batılı anlamdaki ‘türbanın dahi’ suiistimal edildiği”, bunun yanı sıra bu

³¹⁶ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.169

kız öğrencilerin başlarını aynı renk ve biçimlerde örttükleri için, başörtülerinin bazı ideolojik akımların simgesi olabileceği şüphesi gösterilmiştir.³¹⁷ “Aynı şekilde örtme” meselesi, daha önce bahsi geçtiği üzere Hıncal Uluç tarafından da kullanılmış ve AKP milletvekillerinin eşlerini başlarını aynı şekilde örtmekle ve bu aynı şekilde örtmenin de “siyasal simge” şüphesini arttırdığıyla ilgili bir yazı yazmıştır.³¹⁸

1980’li yıllardan sonra başörtüsü yasağı üniversitelerde ve kamu kuruluşlarında uygulanmış, 90’lı yıllarda kısa bir serbesti gelmiş, ancak, çözüm için çeşitli adımlar atılmasına rağmen bu serbesti devam etmemiştir.

Bu arada medyaya da yansıyan birçok olay olmuş, örneğin 17 Mart 1994’te başörtülü öğrencilerin üniversitelerde sayılarının çoğalmasından dolayı, 380 kadın öğretim üyesi Başbakan Tansu Çiller’e bir mektup göndererek “Bu öğrencilerin öğretim özgürlüğünü engellediğini” belirtmişlerdir.³¹⁹ 16 Temmuz 1995’te Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Meslek Yüksekokulu’nda mezuniyet törenine başörtülü gelen öğrenciler, başka bir öğrencinin fiziki ve sözlü saldırısına uğramış, başlarındaki kepler zorla çıkartılmıştır. Bu saldırılar karşısında konuşmak isteyen öğrencinin ağzı, aynı öğrenci tarafından kapatılırken “Sus! Senin konuşmaya hakkın yok!” denmiştir.³²⁰ Başörtülülerin okula girmeye, mezun olmaya, hatta konuşmaya bile hakları yoktur.

Bu tür olaylar sıklaşır ve ardından 28 Şubat dönemi başlar. 28 Şubat’taki yasakların öncekilerden farkı, daha geniş kapsamlı ve daha çok kişiyi etkileyen nitelikte olmasıdır. Yasaklar artık sadece üniversitelerde ve kamu kuruluşlarında değildir, hastanelerde tedavi olmak isteyen hastalara bile uygulanacaktır.

³¹⁷ *A.g.e.*, ss.171-172

³¹⁸ Bknz “siyasal simge” bölümü, s.49

³¹⁹ *Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu*, İstanbul: Mazlumder,1998, s.131

³²⁰ *Baş üstüne*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s.43

Yasağın sistemli olarak uygulanmaya başlaması, İstanbul Üniversite'sinin öncülüğünde başlar. Bülent Berkarda döneminde de kısmi olarak başlayan yasak, başörtülü fotoğrafla kimlik verilmesine izin verilmemesiyle tırmanır, oturma eylemleri yapılır. Kemal Alemdaroğlu'nun 1997 Aralık'ta rektör olmasıyla yasak üniversitenin tamamına yayılır ve geri dönüşü olmayan bir yolda kararlı adımlar hızla atılmaya başlanır. Rektör olduktan sonra öğretim üyeleriyle yaptığı bir toplantıda Alemdaroğlu, "Bu dönemde ilmi çalışmalarını bir tarafa bırakın, Türkiye'nin en önemli sorunu olan başörtüsüyle uğraşın!"³²¹ derken aslında ne kadar "kararlı" olduğunu gösterecektir. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü "Başörtülü ve sakallı öğrenciler" hakkında 23.02.1998 tarihli bir genelge yayımlamıştır. Genelgede:

Üniversitemiz kampüslerinin veya binalarının giriş kapılarında gerekli denetimlerinin yapılarak, yeni düzenlemeye göre verilmiş öğrenci kimliği olmayan (yabancı uyruklu öğrenciler dahil) öğrencilerin içeri alınmaması gerekmektedir. (1997-1998 öğretim yılına dek başörtülü fotoğrafla öğrenci kimlik kartı düzenlenmektedir. 28 Şubat kararları sonrası bu uygulamadan vazgeçilerek başı açık fotoğraf vermeyen öğrencilere kimlik verilmemiştir.)

Anayasa, yasa, yönetmelikler, Danıştay ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Üniversite Yönetim Kurulu Kararları³²² doğrultusunda, (yabancı uyruklu öğrenciler dahil) kadın öğrencilerin başları bağlı olarak (başörtülü olarak), erkek öğrencilerin sakallı olarak ders, staj ve uygulamalara alınmaması gerekmektedir. Bu nedenle öğrencilere ait yoklama listelerine, başları bağlı veya sakallı öğrencilerin numara ve adı yazılmamalı, numaraları ve adları listede olmadığı halde dershaneye girip orada bulunmakta ısrar eden öğrenciler uyarılmalı ve dershaneden çıkmıyorsa, isim ve numaraları alınarak, dersin yapılmayacağı kendilerine bildirilmeli ve dershaneden çıkmamakta direniyorlarsa, öğretim üyesi tarafından tutanakla durum saptanarak, dersin engellendiği belirtilmeli ve ders yapılmayarak, durum öğrenciler hakkında cezai işlem yapılmak üzere ilgili Anabilim Dalı, Bölüm ve Dekanlığa/Müdürlüğe ivedi olarak bildirilmelidir.³²³

³²¹ *Baş üstüne*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s.45

³²² Buradaki vurgu önemlidir, çünkü bu yasağın keyfi olmadığını, birçok kurum ve yasanın desteğiyle uygulandığını; dolayısıyla itiraz edilecek bütün mercilerin yasağı meşru gördüklerini ifade etmektedir.

³²³ Fatma Benli, "Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye'de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.150-151

Bu genelgenin yayınlanma gerekçesi olarak Kemal Alemdaroğlu, Hukuk Fakültesi'ndeki vize baskınını gösterir, kimliklerin verilmesi konusunda genelgenin öncesinden de yayınlandığını ama takibinin iyi yapılmadığını söyler. Sınavı basanların da öğrenci olmadıklarını, anayasal düzeni yıkmak ve ülke bütünlüğünü bozmak isteyen güçlerin oyunu olduğunu iddia eder.³²⁴ Hâlbuki bu çalışmada görüşme yapılan kişiler arasında o dönem Hukuk Fakültesi'nde okuyan kadınlar da vardı ve öğrenciler olarak “sınav baskınını” nasıl yaptıklarını şöyle anlattılar:

Vizeleri bastık dediğim bize kapılar kapatıldı. Ben o gün çok üzülüğümü hatırlıyorum mesela. Kapılar kapandı o gün, içerde vizeler var ama. Fakültenin vizeleri başlamıştı. Görevliler bizi tutuyor, biz ellerinden bir şekilde kurtulduk, koşa koşa içeri girdik ve sınıfta konuşmalar yapıldı. O zaman tabii solcu öğrenciler de bizle beraber. 30 bin kişiyle Çapa'ya yürünen 3 günden bahsediyorum ben şu anda. O zaman sınıflara girip dedik ki ‘Arkadaşlar biz şu ana sınava giremiyoruz, eğer siz de giremezseniz fakülte bunu mecburen iptal edecek.’ Yani sınav bastık dediğim bu. Ve sınıftakilerin büyük bir çoğunluğu çıkınca kalan azınlık da çıkmak zorunda kaldı. (Rümeysa, 19 Şubat 2011, Akder toplantı salonu)

Bu genelgeyle ilgili öğretim üyelerinin nasıl tepki verdiği sorusuna Alemdaroğlu, “İki bine yakın öğretim üyesinin hemen hepsinden telefonla ya da bizzat gelerek sürekli destek alıyorum. Hatta birçoğu da ağlayarak boynuma sarılıyor” der.³²⁵

Bu genelgeden sonra İstanbul Üniversitesi solcu, sağcı, İslamcı öğrencilerin beraber yaptığı eylemlere sahne olmuş ve 28 Şubat 1998’de yasağın alanı daraltılarak sadece başörtüsü yasağına dönüştürülmüş, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ile sınırlandırılmış,

³²⁴ Yeni Yüzyıl Gazetesi, Neşe Düzel Röportajı, 09.03.1998, akt. *Baş'üstüne*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s.47

³²⁵ Akt. *Baş'üstüne*, s.50, Alemdaroğlu üniversiteden kendi fikrinde olmayan birçok akademisyeni çeşitli sebeplerle uzaklaştırmıştır. Kalanlar da önceki söylemlerini tamamen değiştirmişlerdir. Örneğin, Prof. Dr. Tahir Hayırsız genelgeden önce “ Ben insanların kafasının içiyle uğraşırım, dışıyla uğraşmam” derken, genelgeden sonra “Bu başörtülüler doktor olamazlar. Bunlar Atatürk üniversitelerinde okuyamazlar” der. Prof. Dr. Baria Öztaş “Bir uçurumun kenarında olsam bana bir başörtülü elini uzatsa ölmeyi tercih ederim.” der. Prof. Dr. Betigül Öngen dışarıdaki emniyet görevlilerine “Bunlar öğrenci değildir; ben simitçinin yoklamasını almam, lütfen bunları dışarı atın” der. Bunlar gibi söylemler o dönemde ve sonrasında üniversitelerdeki birçok akademisyenden duyulacaktır...

2 Mart'tan itibaren de yasağa direnenler yalnızca Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde okuyan başörtülü öğrenciler olmuştur.³²⁶

Yasak İstanbul Üniversite'sinden sonra bütün üniversitelere yayılır ve YÖK, sayısı binleri bulan öğrenci ve öğretim üyesine soruşturma açarak birçoğunu okullardan uzaklaştırır.³²⁷

Başörtüsü yasağına ciddi tepkiler verilir, bunlardan biri 11 Ekim 1998'de yapılan, "İnanca Saygı, Düşünceye Özgürlük İçin Elele Zinciri"dir. Türkiye'nin birçok ilinde aynı anda yapılan bu eylem, 5 milyona yakın insanın katılımıyla Türkiye tarihinin en geniş katılımlı eylemi olarak gerçekleşecektir.³²⁸

1998-1999 öğretim yılının kayıt döneminde, başörtülü öğrencilerin başlarını açarak okula girmelerini sağlamak için "ikna odaları" kurulur ve Nur Serter kayıtlar sona erdiğinde, ikna odalarına alınan öğrencilerin yüzde 85'ini "ikna ettiklerini" ve kimsenin zorla başını açmadığını açıklar.³²⁹

Yasak üniversitelerle sınırlı kalmayacak, İmam-Hatip Liseleri'nde de uygulanmaya başlanacaktır. Hem öğretmen hem öğrenciler okula alınmayacak ve birçok öğrenci bu dönemde ya okulu bırakacak ya da eylemlere katılacaktır.³³⁰

Bu dönemde yargılanan birçok kişi olmuştur. Mahkemelerce verilen kararların gerekçeleri düşündürücüdür. Bu mahkemelerden birinde ceza alan Nurcihan Saatçioğlu 'özgür bir okul, özgür bir ülke diyerek halkı özgürlüğe kışkırttığı için şu cezayı almıştır' denerek 1 yıl 8 ay cezaya çarptırılmıştır.³³¹

Bazı üniversite hastanelerinde tedavi olan başörtülü kadınlar da, aynı uygulamanın muhatabı olmuşlardır. Medine Bircan adlı 71 yaşında böbrek yetmezliği olan kanser

³²⁶ A.g.e, s. 71

³²⁷ A.g.e, s. 82

³²⁸ A.g.e, s.137

³²⁹ A.g.e, s.157, İkna odalarından 2. Bölümde ayrıntılı olarak bahsedildiği için burada sadece yapılan bir uygulama olarak kısaca değinilmiştir.

³³⁰ A.g.e, s.176

³³¹ Nurcihan Saatçioğlu, "Yasağa Maruz Kalanların Dilinden Yasak Uygulamaları", *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.203

hastası bir kadından, yeni tedavisi ve sağlık karnesi için başı açık fotoğraf istenmiştir.³³² Hasta, fotoğrafının değiştirildiği sağlık karnesinin çıktığı gün vefat etmiştir. Televizyona yansıyan görüntüler üzerine oluşan kamuoyu baskısı nedeniyle genelgenin o bölümü, ‘sadece çalışanlar ve üniversite mensupları’ olarak değiştirilmiştir.³³³

Bunun tek örnek olmadığı yapılan görüşmelerde doğrulanmış ve katılımcılardan biri annesinin de aynı durumu yaşadığını şu sözlerle anlatmıştır.

Bu süre zarfında annemin rahatsızlığı dolayısıyla Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde raporlar oluşturmamız, hocalarla sürekli görüşmemiz, heyetten imza almamız gerekiyordu ve ben sürekli koşturma halindeyim. Annemin doktoru da profesör ve bölüm başkanıydı. Sürekli ondan imza almam gerekiyordu ama o da yerinde durmuyordu, rektörlük binasına gitmem gerekiyordu. Sonra rektörlük binasına alınmamaya başladık annemle birlikte. Annem de çarşaf kullanıyordu. Ben dedim ki, ‘Ben girmek istiyorum’. Çünkü bir an önce imza almamız, bir an önce bu ilacı Türkiye’ye getirtmemiz lazım. Türkiye’de bulunmayan bir ilaçtı. ‘Giremezsiniz!’ dediler. Yani o ilaç için ben daha pragmatist bir yol bulmaya çalıştım, çünkü annemin o ilaca ihtiyacı vardı. Kapıdaki güvenliğe dedim ki, ‘Bu hoca şu salonda şu anda sempozyuma başlayacak, bu imzayı alıp gelmeniz lazım asistanı alabilirsiniz demişti, ama bana siz izin vermiyorsunuz’. O gün o imzayı alamadık ve biz annemle yağmurda bekledik. (Kevser, 12 Mart, Akder toplantı salonu)

İstanbul Üniversitesi, panel yönetmek üzere yurtdışından davet ettiği bir öğretim görevlisini, başörtülü olduğu için kampüsten içeri almamış, gerekçe olarak da ertesi gün “Biz onu erkek zannediyorduk, böyle bir şey olacağı aklımıza gelmedi” açıklaması yapmıştır.³³⁴

2005 yılında kıyafet serbestisinin uygulandığı dönemin kayıtlardan tamamen çıkartılabilmesi için İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, eski öğrenci yıllıklarını

³³² *Yeni Şafak*, “71 yaşındaki hastaya ‘başını aç’ işkencesi”, 21 Haziran 2002

<http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2002/Haziran/21/g2.html>

³³³ Fatma Benli, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.141

³³⁴ *Milliyet*, 16.10.2003, akt. Fatma Benli, *a.g.e* içinde, s.141

toplatarak, başörtülü öğrenci fotoğraflarını yıllıktan çıkarmıştır.³³⁵ Bu olay adeta başörtülülere “tarihten silmek isteği”nin bir göstergesidir.

YÖK eski başkanı Prof. Dr. Erdoğan Teziç verdiği bir röportajda hem bir kamusal alan tarifi yapar, hem de başörtülülerin nerde açıp nerde kapayabileceği konusunda şu cümlelerle kendince “izin” verir:

Yolda yürüyorsunuz. Tesettürlü bir kadınsınız. Polis sizi tanımakta güçlük çekiyorum dediği zaman yüzünüzü açmak zorundasınız. Sizi tanımakta güçlük çekiyorum dediği anda orası kamusallaşır.

Eviniz olsa bile mi? “Evet” der Teziç ve ekler:

Ama polis teşekkür ederim deyip gittikten sonra yine özel alan olur.

Ya anaokulunda görev yapan öğretmen? Danıştay, neden sokakta taktığı türbana karışıyor?

Laik demokratik cumhuriyette kamusal hizmet bir kişinin tarafsız kimliğini yansıtır. Dini ve siyasi sembol taşımamasını engeller.

Özel hayatında da mı? “Evet” der Teziç ve şöyle devam eder:

Bir yargıç kürsüde başı açık olup, pazara türbanlı gidemez. Bu benim inanç alanım, özgür alanım diyemez. Anayasa Mahkemesi başkanımızı pazarda türbanlı görmek devleti sarsar. Bir öğretmen de okulda başı açık, pazara çıkınca türbanlı olamaz.

Aynı röportajın devamında Teziç, başörtüsü takanları “kadınlığından utanan” diye tanımlayarak şunları söyler:

“Çocuk, kadınlığından utanarak türban takan öğretmenini görüp, acaba annem ayıp mı yapıyor, diye sormaya başlar.”³³⁶

Yasak başka birçok alana da sıçrar, yani yasağın yayılma etkisi oldukça hızlıdır. Örneğin, Neşe Gündoğar, 17.02.2007 tarihinde Motorlu Taşıt Sürücü Adayları Sınavına girmek istemiş, ancak “Başörtünüzü açmakla namusunuzu mu kaybedersiniz?” ifadeleriyle polis eşliğinde sınav salonundan çıkartılan bir ev kadınıdır. Hatice Ünsal, engelli çocuğuna nezaret ederken okul gezisinde özel bir

³³⁵ Zaman, 05.12.2005, akt. Fatma Benli, *a.g.e* içinde, s.140

³³⁶ *Hürriyet*, “Kürsüde aç pazarda tak kabul edilemez”, 10.02.2008, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=3914337>

fabrikaya alınmayan bir annedir. Ahmet Aydın bir otelde rezervasyon yaptıran, ücretini ödeyen, ancak eşi örtülü olduğu için otelin “örtülü kadınlara hizmet vermeme prensibi nedeniyle” geri çevrilen bir müşteridir.³³⁷

2008 yılında AKP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’nin de kısmi³³⁸ desteğini alarak üniversitelerde kıyafet serbestisi getirmek için bir düzenleme yapmaya çalışmış, ancak kapatma davasıyla sonuçlanan bir sürece girmiştir. Anayasa Mahkemesi yapılan düzenlemeyi iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi gerekçesini şöyle açıklamıştır:

Yapılan düzenlemede yer alan ‘kamu hizmetinden yararlanılmasında’ ölçütün, hem hizmet alan hem de hizmet veren konumundaki kimseler için bir belirsizliğe neden olacağına ortada olduğuna dikkat çekilen kararda, şu ifadeler yer verildi: ‘Örneğin; üniversitelerdeki araştırma görevlileri öğrenim vererek kamu hizmeti sunduklarında getirilen kıyafet serbestisinin kapsamı dışında kalırken, yüksek lisans bağlamında öğrenim gören yani kamu hizmetinden yararlanan kimlikleri ile, getirilen kıyafet serbestliğinden kanun önünde eşitlik ilkesi çerçevesinde yararlanmak konumunda olacaktır. [...] Çünkü bu amaç, önemsiz kıyafet farklılıklarının, kamu düzenini bozmasını önlemek, halkın huzur ve sükûnunu korumaktır.’³³⁹

Anayasa Mahkemesi, başörtüsü takmaya “önemsiz bir kıyafet farklılığı” diyerek bunun sadece bir kıyafet, hem de önemsiz bir kıyafet farklılığı olduğu konusundaki bakış açısını da alenen göstermiş olacaktır.

Bu duruma medya da destek vermiş ve o dönemdeki meşhur başlıklar atılmıştır: “411 el kaosa kalktı.”³⁴⁰, “Anayasa değişikliği kansız olmaz”³⁴¹

³³⁷ Haberler sırayla Vakit, 20.02.2007, .Zaman, 28.02.2008, .Zaman, 03.06.2008 alınmıştır. akt. Fatma Benli, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.145

³³⁸ MHP, üniversitelerde başörtüsü serbestisini desteklemiş ancak kamu kurumlarında serbesti olmasını desteklemeyeceğini açıklamıştır.

³³⁹ <http://www.resmi-gazete.org/sayi/3099/anayasa-mahkemesinin-e-200816-k-2008116-sayili-karari-5735-sayili-turkiye-cumhuriyeti-anayasasinin-bazi-maddelerinde-degisiklik-yapilmasina-dair-kanun-ile-ilgili.html/> 10.05.2011

³⁴⁰ *Hürriyet*, 10.02.2008

³⁴¹ *Akşam*, 11.02.2008

Bu bölümde görüldüğü üzere, başörtüsü yasağı birçok alanda kendini göstermiştir. Mazlumder tarafından yapılan bir ankette başörtüsü yasağı ile nerede karşılaştıkları sorusuna kadınların yüzde 50.5'i üniversitede, yüzde 1.8'i iş yerinde, yüzde 35.7'si ortaöğretimde, yüzde 12'si diğer yerlerde, diye cevap vermişlerdir.³⁴²

Başörtüsü yasağıyla ilgili sadece sınırlı sayıda örnek verilebilmiştir. Yasak, hayatın birçok alanında halen devam etmektedir, özel sektörde çalışan kadınların yaşadığı ve daha birçok alanda yaşanan ayrımcılıktan bahsedilememiştir.³⁴³

³⁴² *Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu*, İstanbul: Mazlumder, 1998, s.376

³⁴³ Bu konuda Dilek Cindioğlu tarafından hazırlanmış "*Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*" raporu yol gösterici olabilir. Dilek Cindioğlu bu raporda, başörtülü kadınların (1) işe alınırken, (2) ücret politikalarında, (3) çalışma hayatı sırasında ve (4) işten uzaklaştırılırken çalıştıkları kurumun siyasi yapısından bağımsız olarak, türlü ayrımcılıklara uğramakta olduklarını ifade eder.

3.1.2. Yasak Deneyimleri

“Bu konuda söylenecek çok şey var aslında, yaşadıklarımız çok kötüydü! Eve gelen disiplin cezalarının ibrazlarını koleksiyon yaptım.”³⁴⁴

Bu bölümün amacı, başörtüsü yasağını deneyimleyen kadınların yasağı ne şekilde yaşadıklarını anlatmaktır. Bunu yaparken hem yapılan görüşmelerden hem de çeşitli kitaplarda yer alan deneyim ve şahitliklerden örnekler sunulacaktır. Bu deneyimlerin içinde elbette hisler de yer alacaktır, ancak onlarla ilgili yorumlar yapılmayacak, ‘yasağın hissettirdikleri’ kısmında açıklanacaktır.

Başörtüsünden dolayı her yerde kolayca “teşhis” edilebilen³⁴⁵ başörtülü kadın, 28 Şubat sonrası en çok ötekileştirilen ve yara alan kesim olmuştur. Bu tezin konusundan dolayı aktarılan deneyimler de başörtülü kadınların deneyimleri olacaktır.

Başörtülü kadınlar yasak deneyimlerini anlatırken, bu konuda aslında ne kadar farklı alanlarda ayrımcılığa maruz kaldıklarını görebiliriz. Konuşulanlar onları girmek istedikleri yerlere almayanlarla ilgili değildir sadece, onlar gibi düşünenler tarafından da sıkça eleştirildiklerine; yaşadıklarının gündelik hayatta bazen evlilik kararlarında, bazen arkadaşlarına bakış açılarında, bazense aileleriyle yaşadıklarında nasıl farklı olduğunu gösteriyor bize.

Yasak öncesinde İslamcı erkekler, kendi aileleri ya da buldukları çevre tarafından da sıkça eleştiriye maruz kalanlar olmuştur:

Banu: Ben Batılı bir ailenin çocuğuyum, hiç de başörtülü olmayı düşünen bir insan değildim. Başörtülü olanlara lisedeyken küfredirdim. Üniversiteye geldiğimde de bu tutumum devam etti. Kesinlikle hakim olmak niyetiyle geldim, çünkü daha önce, ... Fakültesi’ni kazandım orayı bıraktım. Hakim olmak niyetiyle Hukuk Fakültesi’ni kazandım, tek tercihte bulundum, çılgınlar gibi ders çalıştım bu fakülteyi kazanmak

³⁴⁴ Ferzan, Bireysel Görüşme

³⁴⁵ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, sf 64

için. Yurtta kalıyordum ve şartlarım çok kötüydü. Hem ... Fakültesi'ni okudum hem de Hukuk Fakültesi'ni kazandım o sene. Bu dünyada isteyebileceğim başka bir şey kalmamıştı benim için. O kadar hırsla bu işe girişmişim, ama yolda yol kazası oldu, ki bu yol kazasının başıma gelmiş olmasından da defaatle Allah'a şükrediyorum. İşte bu olaydan çok az bir süre önce örtündüm, ama ben zaten aileme bu olayı açtığımda, herkes ayağa kalktı 'nasıl olur, olmaz bu iş, seni kim kandırıyor'. Biz zaten bu olayı çok yoğun bir şekilde yaşadık o dönem, ben allak bullak oldum ondan sonra, anneme evde örtüyü kabul ettirmeye çalışıyordum. Bir taraftan da kızlar aradılar, o zamanlar Berkarda çağırılmış, kimlik sorunu başlamış.

Rümeysa: Ya ben derslerde konuşuyordum, biri benim sesimi kesti ve sesimi kesen öğretmenler filan değil, Sühely Batum'un dersinde el kaldırıp konuştuğumu hatırlıyorum. Müslüman erkekler benim sesimi kesti. Nasıl kesti? 'Başörtülü kızlar derslerde konuşamaz' dediler ve bir süre sonra sizde öyle bir baskı oluşturuyor ki, ben 1. Sınıfta bitirdim konuşma olayını.

D.I: Uyardılar mı sizi?

Rümeysa: Tabi canım derste konuşmayın dediler.

Emine: İmanımız mı gitti konuştuk da...

Rümeysa: Hayır 'kadının sesi haramdır' meselesi, ama hepsi açık kızlarla evlendi o ayrı...

Rana: Ortaokulda başladım örtünmeye, aslında orda açmayı kabul etmişim, sonuçta biliyordum başörtülü giremeyeceğimi. O süreç öyle devam etti. Sonrasında tabii ki birkaç sene sonra ben bilinçlenmişim yaşıma küçük olmasına rağmen, dinde bunun yerini falan biliyordum, bana anlatılmıştı. Aslında ortaokula giderken ben çok hakarete maruz kalıyordum ...'de. Esnaf şey diyordu, 'boyuna bak başörtüsüne bak, küçücük'... Ben ortaokuldayken okula gidip gelirken en işlek caddesinden geçiyordum ...'in ve sürekli aşağılamalara maruz kalıyordum, ama şimdi dönüp baktığımda ne kadar güçlüymüşüm ki hiç ağlamıyormuşum o zaman diyorum. 'Allah beni seviyor, sizi sevmiyor böyle söylediğiniz için, ben sizi umursamıyorum' diye düşünüyordum.

Yasak başladıktan sonra başörtülü kadınlara başlarını açmalarını için baskının yanı sıra, nasihat edenler de çoktur. Nasihat edenler ise bazen hocalarıdır, bazen aileleri, bazense hiç tanımadıkları yoldan geçen insanlar... Herkes onların hayatı üzerinde söz sahibi olma tasarrufuna sahip hisseder kendini:

Ferzan: Biz 3 kız kardeş aynı sene üniversitedeydik. Ablam ... Fakültesi'nde 2 sınıftaydı, diğer ablamla ben aynı sene kazandık. Onlarda daha erken başladı sorun. Yani gider gitmez ilk dönemde sorun yaşadılar. Okulu bırakıp eve dönmüşlerdi, ben

biraz daha geç bıraktım. Ailem destek verdi, biz onlar için önemliydik. Ama dışarıdaki akrabalar, tanıdıklar sürekli yorum yaptılar. “Bu sizin günahınız değil, açın günahları boyunlarına, siz okulunuzu okuyun” falan gibi birçok şey duyduk. Tek konu buydu etrafımızda konuşulan... İnsanların bu konu hakkında yorum yapmasından nefret ediyordum. Zaten ben kararımı vermişim, bana saygı duymak yerine saçma sapan çözüm önerileri sunuyorlardı kendilerince. O dönemin “Onlara mı bırakacaksınız meydanı” sözü en popüler sözüydü. Kime bırakıyoruz? Meydan? ... Saçma bunlar, bizim yaşadıklarımızdan çok başka şeyler...

Rana: Giriyordum ama içerde çok kötü şeyler yaşıyordum, bereyle girip beremi çıkardığım sıralarda. Mesela biz her ders dekan tarafından çağrılıyorduk. Çağırıyordu bizi dekan ‘Niye böyle yapıyorsunuz, bakın kötü olur, yazık değil mi size? Bak taa’den gelmişsin okumaya, babanız sizi okutuyor ne güzel. Güneydoğu’da kimse çocuğunu okutmuyor.’ diyordu.

Zişan: Onlar bizi durdurup durdurup nutuk atıyorlardı, işte ‘kızım millet plajlarda bikinili geziyor siz böyle, saçınızın teli gözüксе ne olur ki yani, niye bu konuda diretiyorsunuz, sizi yönlendiriyorlar’. Ben o zaman ‘Ben bu kadar marjinal bir kişi miyim hakikaten?’ diye düşünmüştüm. Yani işte o zaman böyle devletin karşısında birisiymişim gibi hissettim kendimi. Biraz suçluluk duygusu hisseder hale gelmişim.

Rana: Ondan sonrasında ben tek kişi kalmıştım. Her gün okulun kapısına geliyordum, bir şekilde reddediliyordum ve giremiyordum. Bekliyordum. Birkaç hafta böyle bekledim sadece, kapının önünde tek başıma. Şeyi hatırlıyorum, bölüm başkanımız gelmişti yanıma ‘bak işte sen tek kaldın, niye böyle yapıyorsun, neden direniyorsun?’ İşte ‘sen akılsız mısın?’ demeye getiriyordu. ‘Bak işte herkes girdi, aslında halloldu bir şekilde, sen de böyle denesene’ diyordu. Ama böyle hafif de alaycı bir tavır vardı adamın. Kapının önünde beklerken bana bunları söylemişti. Onun öncesinde aslında ben sürekli böyle girmeyi denediğim için, içerde başörtülü görüldüğüm için, bir keresinde kınama cezası aldım.

Yasak sonrasında en ciddi kırılmalardan biri de arkadaşlar arasında yaşanmıştır. Çünkü, yasaklardan önce arkadaşlarıyla hiçbir sorunu olmadığını söyleyen başörtülüler, yasak sonrasında arkadaşlarının ilgisizliği, onları yanlarında bulamayışları, bazense yasakçılarla aynı tavır göstermeleri sonucunda çok ciddi hayal kırıklıkları yaşamışlardır.

Rümeysa: O zaman mesela ben koridorlarda ‘Artık bu okula giremeyeceksiniz’ diyen pis pis suratıma gülen, yüzüme karşı bunu söyleyen insanları görünce, ilk kez nefreti o zaman hissetmişim. Ve ona daha çok üzüldüğümü hatırlıyorum, yani ben de öğrenciyim o da öğrenci ve benim okula girmemem onu mutlu ediyor. Bunu ilk duyduğumda, hiç öyle olduğunu düşünmemişim o güne kadar. Ondan sonra en çok üzüldüğüm şeylerden biri olmuştu, bir öğrencinin yüzüme karşı ‘Artık bu okula giremeyeceksiniz’ demesi.

Emine: Hastanenin içinde ben 4. Sınıftaydım zaten yasak başladığında, hocalarının bulunduğu katta bir amfi var, orda öğretim üyelerine muayene olmak için gelen hastalar da var. Halkın olduğu alanlarda bizim sınıflarımız, dersliklerimiz var. Biz ders başlamadan eğer güvenlik görevlisi yoksa giriyoruz, mesela oturuyoruz amfide kenarda bir yerde, bekliyoruz hoca gelsin. Hoca geliyor bakıyor başörtülü öğrenciler var işte, diyor ki ‘başörtülü arkadaşlarınız çıkmazsa ders yapmayacağım.’ bize uyarıda bulunuyor. Biz de diyoruz ki ‘Hocam biz dersi dinlemek istiyoruz başka bir amacımız yok’. Ondan sonra hoca dersi yapmıyor çıkıyor. Bir oldu, iki oldu, üç oldu dersler yapılmıyor, Tıp Fakültesi olduğumuz için dersler önemli. Dersi dinlemek çok önemli, devam mecburiyeti var gelmeyenler oluyor ama çoğunluk geliyor. İşte bir, iki, üç, dördüncüden sonra arkadaşlarımız bize cephe aldılar, ‘sizin yüzünüzden dersler yapılmıyor, bu sorunun çözülme yeri burası değil, dersten çıkın girmeyin’ demeye başladılar. Hatta bize fiili engellemelerde bile bulunanlar oldu yani. Böyle durumlar oldu.

Sessiz kalmaların yanı sıra bizzat dersten çıkarılmalarını da destekleyen “arkadaşları” da vardır:

Eylül: Biz kapıda kaldık ve sınıf arkadaşlarımız sanki başkalaştı. Onlar bize bakıp kendilerini görmüyorlardı, o kapıda kalan öğrencide... İşte onlar sanki, okulun asıl öğrencileri, biz de sallantıda dışarı atılmaya müsait öğrencileri. Ki biz hep okulun en iyi öğrencileriydik. Ben yasak başladığı sene mezuniyet törenine katılmıştım, bizden bir üst sınıfların mezuniyeti vardı. Psikoloji bölüm birincisi yok, Sosyoloji bölüm birincisi yok, Siyaset Bilimi bölüm birincisi yok. Mezuniyette bölüm birincileri ve ikincileri yoktu, çünkü hepsi başörtülüydü hepsi bizim arkadaşlarımızdı ve ben onlarla birlikte gitmişim mezuniyete, onları podyuma çıkarmadılar, kep giyemediler başörtülü oldukları için. Hep iyi öğrencilerdik. Hocalarımızın bizi feda etmeyeceğini düşünüyorduk, arkadaşlarımızın bizi yalnız bırakmayacağını düşünüyorduk, yalnızlık halini de insan ister istemez yaşıyor kapıda kalınca. O durum tabii İmam-hatipte yaşadığım şeylerin geri dönüşümünü sağladı, onu da tetikledi. Onun için ben üniversiteden mezun olduğumda, gerçekten çok depresif bir ruh halindeymişim, onu sonradan fark ettim. Ama Allah’a şükür mezun olduk yani. Biraz ben de buruk hatırlıyorum. Güzel hatırlamam gereken her şeyi buruk hatırlıyorum.(sessizlik)

Nisa: Ben bölüme girdikten sonra iki defa, şapkalı olduğum için dersten atıldım. Onda mesela kimse bir şey yapmadı, duymamış gibi davrandılar, hani yokmuşum gibi davrandılar. Sonradan ‘çok üzüldük’ diyen olmadı, arkadaşlarıma karşı duyduğum sevgiyi orada kaybetmişim. Yani orda beni öldürseler, ‘örtülü olduğum için hakkım’ demektir. Yani hiç üzülmедiler bile, hiç ‘ne oluyor orda’ demediler. Ve ben çıkmamaya çalışmışım, beni iki tane zebellah gibi adam çıkardı herkesin önünde, 50 kişilik sınıfta ama bir adam yoktu orda dur diyecek.

Cihan: Ama o şapka yasağı döneminde bir olay olmuştu, onu anlatayım. O beni çok etkileyen olaylardan biridir. Herhalde ömür boyu hafızamdan silinmez. Sosyoloji dersi alıyorduk, bir öğrenci başörtülü bir öğrenciye, kız eşarabın üstüne kondurmuştu şapkasını, zaten son dönemlerde öyle girenler vardı. İçinde eşarabın var, sadece

şapkayı sembolik bir şey olsun diye konduruyorsun kafana, kız derse girerken şapkasını çıkardı ve başörtülü kaldı. Sosyoloji bölümündeki o arkadaş gitti, güvenlikçiye şikayet etti ve ‘bunu dersten çıkaracaksınız’ dedi. Güvenlikçi geldi kızı ‘çıkacaksınız’ dedi, o da dedi ki ‘bu ne ya, çıkmıyorum ne demek’, o sırada bir tartışma oldu, arkasından hocamız sınıfa girdi, kendisi asistandı, tabi o zaman yarım saat filan konuştu, ben çok kısa anlatıyorum, ‘bir daha böyle bir şey yapan öğrenci, kalkıp benim elimi sıkmasın’ dedi, ‘ama buna maruz kalan öğrenci de, ben bir eksiklik yaşarken bana sahip çıksın.’ dedi.

Başlarını açmalarını birçok kişi talep eder kadınlardan. Devlet, aileleri, hocaları, güvenlik görevlileri... Ama bunlardan en “ilginç” sırf merak ettikleri için, bazense iddiaya girdikleri için başlarını açmalarını isteyenlerdir:

Nisan: Hiç unutamadığım hazırlıkta bir arkadaşım vardı, yanıma gelip ‘ya şapkanı çıkarsana Nisan, saçını çok merak ediyorum.’ dedi bana. Çocuk galiba biliyordu ne niyetle taktığımı, ama oradaki mide bulantısı baş dönmemi anlatamam, yani o sözü duyduğumdaki...

Gülsüm: Bana da peruk takarken birisi, bir arkadaşım gelmişti daha ortaokuldayım, ‘çok merak ediyorum saçını Gülsüm, açsana’ diye. Ben niye takıyorum onu, sen ne soruyorsun diye düşündüm, Nisan’ın hissettiklerini ben de hissetmişim.

Ferzan: Bizim sınıfta ve okulda destek verenler de vermeyenler de vardı. Okulumuz daha çok sol görüşlü öğrencilerin bulunduğu bir yerdi. Dini açıdan değil, ama hak ve özgürlükler açısından yanımızda oldular, destek verdiler. Ama öğrencilerden hiç kimse “Ben de başörtüsünün yasaklanması taraftarıyım” demedi. Ya destek verdiler, ya da hiç ilgilenmediler. Ama şok olduğum konuşmalara şahit oldum mesela; saçımız üzerine iddiaya girdiklerini duydum. “Şimdi yasak geldi, bunlar başlarını açacak, saçı şöyledir böyledir” diye... biz neler yaşıyoruz, onlar neler konuşuyor. Yani farkında bile değiller yaşananların. Benim için şaşırtıcıydı...

Başörtülü kadınlar kimi zaman da yok sayılırlar, Cihan Aktaş, bunu Spivak’ın ‘tabi’ siyle ³⁴⁶ açıklar. Aslında bir sesleri vardır ama duyulmaz, aslında varlardır ama görünmez oluverirler.

Rana: Bizimle ilgilenen asistan, 1. Sınıfta bizi yanına çağırdı, bundan sonra ‘başörtülü giremeyeceksiniz, bize böyle bir yazı geldi.’ (dedi). Biz de neden olduğunu falan sorduk, çok komik gerekçeler sıraladı. Mesela o zaman çok gülmüştüm, iyi hatırlıyorum. Gayrimüslimleri rencide etmemek içinmiş, hani üniversitede gayrimüslim öğrenciler varmış ve onların bir şekilde kendilerini kötü hissetmemeleri içinmiş. Ben çok şaşırmıştım bu gerekçeye, gerçek dışı bulmuştum o

³⁴⁶ Manasından anlaşıldığı kadarıyla ‘tabi’ burada çeviri farklılığından dolayı ‘madun’ ya da ‘subaltern’ manasında kullanılmıştır.

zaman, komik gelmişti, ama tavrı çok sevecendi, zaten insan olarak çok iyi bir insandı, genç bir kadındı. Yani iyi bir şekilde söyledi bize ama ‘sizin iyiliğiniz için olur böyle yapmasanız, direnmeseniz’ dedi. Sınıfta sanırım 4 ya da 5 tane başörtülü vardı. O zaman ... 1. sınıfta. Diğerleriyle çok fazla iletişim halinde değildim, zaten okula yeni başlamıştım. Ondan sonra şey oldu. Biz girmeye başladık aslında, güvenlik ilk günler bir şey demiyordu. Güvenlik ‘Girmeyin!’ diyordu, ama biz giriyorduk. Ama sınıfta şey oluyordu bu sefer. İmza kağıdı önümüze geliyordu, daha doğrusu gelmiyordu atlıyordu bizi, yok sayıyorlardı, aslında sınıfta vardık ama...

Yasaktan sonra okulu bırakan ama sonra ayla okula geri dönen bir kadın “sesinin duyulmaması” ile ilgili şunları söyler:

Emine: Sunum yapmamız gerekiyordu, vize notu olacak şekilde sunum yapıyorlar öğrenciler, hocalar bir konu belirliyor, bana da ‘karbonmonoksit zehirlenmesi’ çıktı, ben sunumu hazırladım benden önceki arkadaşlar sunum yaptı, sıra bana geldi, işte ben üstümde yarım pardösüm pantolonum, başımda da şapkayla, siyah şapkayla, açtım bilgisayarını sunumuma başlayacağım, ‘karbonmo...’ derken bir bayan bir erkek hoca var, ‘biz senin sunumunu dinleyemeyiz sen türbanlısın, kurallara aykırıydın’ diyerek ayağa kalktılar, ben de ‘hayır türban değil şapka bu’ dedim. ‘hayır, başında ne olduğunun önemi yok, sen türbanlısın, arkadaşlar sizi de dinlememeye davet ediyoruz, arkadaşınızı dinlemeyin’ (dediler). Ben böyle dondum kaldım ne yapacağımı bilemedim. Hocalar çıktı arkadaşlarla selamımız vardı, ben durumumu da anlatmıştım, konuştukça sohbet ettikçe anlatmıştım, ben bu şekilde ayla döndüm diye, onlar işte ‘Emine abla sen anlat, biz seni dinleyeceğiz’ dediler, neyse ben anlattım çok şükür, dilim dolaşarak böyle heyecanlı bir şekilde. Oturdum yerime ama gözlerimden yaşlar akıyor, ne yapacağımı şaşırdım, herkes geldi, beni teselli etmeye çalışıyorlar, (ağlıyor) Dedim ‘yapacak bir şey yok, biz bunu hep yaşıyoruz zaten...’

Rana: Hocalar dinlemediler yani...

Emine: Yok dinlemediler. O gün eve gittim Allah’ım ne kadar üzüldüm.(devam edemiyor, konuşması kesiliyor, ağlıyor)

Nisa: Yani hocalar mesela, tenezzül edip ‘başörtülüler’ demezdi yani ‘senin gibiler’ falan derdi.

Devlet, uzaklaştırdığı okulların parasını kadınlardan almaktan geri durmaz:

Ferzan: Gitmesem bile 2. sınıfın 2. döneminin kaydını da yaptırdım. Devletten harç kredisi ve öğrenim kredisi almıştım, beyaz eşyaya endeksliydi ve hala onu ödüyorum ben. Yani alınmadığım ve atıldığım bir okulun parasını ödüyorum hala...

Kadınlar çoğu zaman sırf başörtülü oldukları için hakarete uğrarlar. Bu da ırkçılığın bir türüdür aslında, ayrımcılığa uğrayan birçok grup gibi, sahip oldukları bir özellik, onların hakarete uğramasını “meşru kılar”.

Leyla: Ben de 6. Sınıfta başımı kapattım. Ailemin isteği ile. Ben pek gönüllü değildim. Sonrasında kabullendim, örttüm. Diğer arkadaşların da dediği gibi bir kimlik çatışması vardı. Ne kaplıydım ne açıktım. Hem kapalıydım hem açıktım, sonra 8. Sınıfta artık okulun içine de başörtülü girip tuvalette açmayı tercih etmişim. Bu böyle birkaç hafta devam etti, sonrasında müdür yardımcısı bu durumu fark edince okul çıkışında, bana sesini yükseltti olaylar çıktı falan filan. Bu korkunç bir şey. Birilerinin sana yaptığın bir şeyden dolayı başımı açman gerekiyor demesi. Bu gerçekten içimi çok acıtmıştı. Günlerce ağladığımı hatırlıyorum.

Cihan: Anadolu Lisesi’ne girerken, o zaman 5. sınıfta giriyorduk sınava. Sınıf öğretmenim şey demişti. ‘Senin gibi çocuğu nasıl İmam Hatip’e gönderirler?’ Böyle bir şeyle karşılaşmışım ve çok utanmışım. Zaten 19 kişilik bir sınıftaydım. Herkes iyi yerleri tercih ederken, İmam Hatip kötü bir yerdi, öyle lanse ediliyordu. Lise 1’de İmam Hatip’te de sorun yaşadım. Bizim sorun sınıfın içinde başladı aslında. Sınıfa girebiliyordun ama derslerde açmak zorundaydın. Bu tabii çok kabul edilemez bir şeydi. Zaten gençsiniz, bunları yaşayacak yaşlarda değilsiniz. Bir davayı savunacak yaşlarda değilsiniz. 15 yaşında falanım herhalde. Zannederim bizim o yaşlarda yaptığımız şey inatla başörtümüzü çıkarmamak, ama nedenini çok da bildiğimiz sanmıyorum. Ondan sonra biz direndik. 2002 -2001 yılları eğitim döneminde hocalar derse girerken bize aşırı hakaretler ederlerdi. Yani siz bir insana şekil veriyorsunuz ve ergenlik dönemindeki insanlar onlar ve her gün hakaret ediyorsunuz.

D.I: Ne diyorlardı?

Cihan: Küfür ediyorlardı. ‘Siz zaten hiç bir şeyi başaramazsınız.’ diyorlardı, küfür ettiklerini çok iyi hatırlıyorum, her sabah 1-2 saat hakaret yediğimizi hatırlıyorum. Ve siz kalkıp o yaşta, ‘ne diyorsun sen de kim oluyorsun’ diyemiyorsunuz. Ben bir kere böyle bir şeye yeltendim. Nerdeyse dayak yiyecektim, o raddeye geldim.

D.I: Ne hissettiriyordu size bu? Öğretmenlerinizin, size eğitim veren insanların hakaret etmesi, ne hissettiriyordu?

Cihan: Önceleri, bana böyle bir şey söyleyemez diyorsun, kızgınlık, öfke, hissediyorsun. Ama daha sonra benim açımdan hiçbir önemi kalmadı. Zaten, daha sonradan böyle bir yapıya giriyorsun. Yani, bende şöyle bir şey oldu. Bir zaman sonra insanlar ne yaparlarsa yapsınlar, önemli değil. Sen kendine öyle sıkı bir duvar örüyorsun ki, o duvarın içersine hiç kimsenin geçmesine izin vermiyorsun.

Eylül: Ben İmam Hatip Lisesi’nde idim ‘28 Şubat’ olduğunda. Yani zaten o yaşlar insanın her şeyi çok bireysel algılayabileceği yaşlar. Biz bugün diyoruz, ‘28 şubat oldu, darbe oldu’ diye. Bugün diyebiliyoruz onu, o zaman biz daha siyasetin ne olduğunu bilmeden, hakaretlerle kötü muamelelerle karşılaştık. Onu da hep bireysel

olarak aldık. Ben de bireysel bastırılmışlık süreçleri yaşadım. Hoca geliyor mesela, bizim İmam Hatip'te de baş açmaya izin vermiyorlardı, savunma yazdırıyorlardı. Ben hep hakaret gördüğümüzü hatırlıyorum, bayrak törenleri hep sorunlu oluyor. Herkes bir yandan protesto ediyor olayı, idareciler ellerinde sopayla bizi kovalıyor, onlar olmazsa polisler kapıda bekliyor. Ama hep böyle hakaret yiyorduk, ben de çok ezikmişim onu fark ettim sonradan. Protestolardan sonra idarelik olunca adam gelip yüzüne tükürüyor mesela. 'Sen ne yaptığını zannediyorsun' diye. Aynı adam 'başımızı açmayın' diyor, ama kimsenin de böyle öne geçip 'ben hakkımı savunuyorum' demesini de istemiyor. Sessiz olun, oturun, ben ne dersem onu yapın modunda oldukları için...

Diplomasının YÖK tarafından denkliği olmayan okulda okuyan kadınlar için kaygılar ve deneyimler de farklıdır. Okurlar, ama geçerli bir diplomaları olmadığı için hiçbir zaman üniversite mezunu statüsünde olmazlar. Aldıkları eğitimi beğenseler de mesleki bir getirirsinin olmadığını farkındadırlar. Bu, hem gündelik hayatta bu durumu açıklamanın zorluğunu, hem de sosyal hayatlarında, statü elde edememeyi de beraberinde getirmektedir. İş konusuna nerdeyse bütün başörtülü kadınlar sıkıntı yaşar ya daha düşük statülerde ya da daha düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda bırakılırlar.

Rümeysa: Başkaları her yere girebiliyorlar, bir de sen her yere giremiyorsun. 'Sen başörtülüsün her işi yapamıyorsun, bana muhtaçsın' anlayışı var...

D.I : Lütuf olarak mı görüyorlar?

Rümeysa: ben seni paspas gibi, istediğim gibi kullanma hakkına sahip oluyorum. bunlar çok acı, dediğim gibi sürecin ardından yaşananlar da çok acı, onların izleri de çok acı ...

D.I: Neden pişman oldunuz o okula gittiğiniz için?

Fahriye: İlim değil. İlim ayrı bir konu ondan hiçbir şikayetim yok da. Ne bileyim burası sonucunda hiçbir şey olmuyor. Benim ailem meslek sahibi olmamı istemiştir o yüzden. Bir de etraftaki akrabalarımın çoğu şeydir. Gelenekseldir bilgileri. Onlar da hala bu okulu bitirdikten sonra bir şey olacağını zannediyor.

Ayşe: Diplomamız sorun oluyor. Bir de bitirince ne yapacağımız. Bizi sürekli öldürüyor.

İş yaşamına girebilmek için de, iş yaşamında var olabilmek için de uğraşır kadınlar, ama orada da ayrımcılığa maruz kalırlar:

Feyza: Adliye stajını yaparken benim hakimim erkekti ve sıkıntı yaşamadım daha sonra kadın hakime takıldım ben, ama adliye stajımı bir tamamladım. En son ruhsat alıp baroya başvuruyorsunuz. Stajımı tamamladığıma dair onay aldım, daha sonra imzan eksik dediler, hakimin raporunu gördüm ben orda. Oraya ‘kılık ve kıyafet itibariyle avukatlık mesleğine uygun değildir.’ diye yazmış. Eğer başsavcı ya da savcılık bunu orda görse onay vermese, tamamen başa dönüyorsunuz. Bunun tezi de var. Her şey bir anda bitiyor. Staj eğitinin dersi var, ona da 3 kere gittim sonra ‘giremezsin, burası da kamusal alan’ dediler. ‘Girersem ne olur?’ dedim, ‘tutanak tutup stajınızı yaktırırız’ dediler. Orayı da bıraktık. Araştırdım, Türkiye’de nerde yapabiliriz en yakın ...’ydi. Kendimi bu ülkede dışlanmış, onuru zedelenmiş hissettiğim bir andı o an, staj dosyama İstanbul Barosu’ndan aldım İstiklal’den Tünel’e gittim (ağlıyor) İstanbul’dan ...’ya nakloldum, hiçbir sıkıntı yaşamadan aldım ruhsatımı. Hala İstiklal’de yürürken o an aklıma gelir. Dosyam koltuğum altında ...’ya (gitmek için) otogara gidişimi hatırlarım hep hafızamda. Bu çok kötü bir şey. Bu sistemin sizi tamamen yok saydığını, sizi gözden çıkardığını oradan anlıyorsunuz. Bu insan onurunu rencide eden bir şey.

Gülşah: Yarı avukatsınız, çalışma hayatında yarımlık var. 3 yıllık avukatım, altı ay öncesine kadar adliyeye girerken korkarak giriyorum. Birisi bir şey diyecek diye.

Feyza: Biz aidat ödüyoruz yıllık 800 TL. Baro bunu bize hizmet olarak sunmak zorunda. İstanbul Barosu bir afiş hazırladı. Ve tüm adliyelerin girişine astı. ‘Görürseniz hemen ihbar edin ve tutanak tutun’ diye.

Gülşah: Bir keresinde adliyede çalışırken, bir fotokopici geldi, ‘Afedersiniz, burada oturmayın, çıkabilir misiniz?’ dedi. ‘Neden çıkacağım?’ dedim. ‘Buranın sorumlu avukatı çıkmanızı istiyor.’ Dedi. Gelip kendisi de söylemiyor. Dedim ki ‘gelsin kendisi söylesin. Ben avukatım ve bunu söyleyen kişiden hiçbir eksikliğim yok. Çıkıyorum’ dedim. Oturdum oturdum oturdum, sonra işim bitti çıktım. Sonra ikinci bir avukat geldi, başka bir zaman. Dedi ki ‘bu şekilde giremiyorsunuz, bakın yazılar da yazıyor, AİHM kararları da var biliyorsunuz yapacak bir şey yok.’ ‘AİHM kararlarını oturup tartışalım’ dedim ‘ne kadar bağlayıcı’. Dedi ki ‘bırakın bunları bence siz devrim yapın.’ Barolarda hala asılı bu yazılar. ‘Avukatların kılık ve kıyafetlerine özen göstermesi ya da yönetmeliğe uygun olarak adliyede bulunmaları gerekir’ şeklinde. ‘İhbar ediniz’ bir kere yazıldı, sonra kaldırdılar. Disiplin cezası uyguluyor. Aidat ödediğimiz yer yapıyor bunu.

Kadınlar, İslami kesimi de çok ciddi bir şekilde eleştirirler. Bazen diğer kadınlar da eleştirilir, ama eleştirilenler genelde İslamcı erkeklerdir:

Leyla: Ya bir de bize farklı bir suçlamalar da bulundular. Bu da çok ilginç gelmişti bana. ‘Siz başınızı açmıyorsunuz, biz başımız açıyoruz, biz ahiretimizi feda ediyoruz, burada siz de bizim hakkımıza giriyorsunuz, siz de bir fedakarlıkta bulunmalısınız, sizin de bu yükü omuzlamanız gerekiyor.’ diye bir bakış açısı da vardı bana çok ilginç gelmişti.

Fahriye: Bence bu anlayış yanlış tamamen. Ahiretimi feda etmek gibi bir anlayış olamaz ki zaten. O zaman niye yaşıyoruz.

Leyla: Lise sonda dershaneye gittim bir yıl boyunca. Sonrasında bundan vicdani olarak çok büyük anlamda rahatsızlık duymaya başladım. Hani bunu yapamazdım diye düşündüm ve dershaneden kaydımı sildirdim. Okulda hocalarımız tarafından bize baskı uygulanıyordu. ‘Açacaksınız gireceksiniz, bunu yapmanız gerekiyor.’ diyorlardı. ‘Siz bu hizmetten sorumlusunuz. Sizin yükünüz bu’. Yani 16-17 yaşındaki gençlere bütün İslam’ın sorumluluğu yüklenmiş gibiydi.

Ayşe: Babamla buraya geldiğimde kayıt için, bir vakfı ziyarete gitmiştik. Dava insanları. İşte orda Tıp Fakültesi bitirmiş doktor bir amca vardı. Önce okulumu sordu, okulumu pek beğenmediğini ifade etti, hem yüz ifadesi hem sözleriyle. Sonra da bana ‘kitap okuyor musun?’ diye sordu. Ben de ‘evet okuyorum’ dedim. ‘En son ne zaman kitap bitirdin?’ dedi. Ben de ‘tam hatırlamıyorum’ dedim. Aslında çok da kitap okuyan bir insanımdır, o zaman aklıma gelmedi en son bitirdiğim kitabın ismi. O kadar küçümsedi ki beni, anlatamam. Sözleriyle, bakışlarıyla... Güldü falan bana. Babam da oradan, ‘aslında Ayşe çok kitap okur’ falan gibi bir şeyler söyledi ama ben orda koştum yani. Bir Müslüman adam bana bunu yapıyor ve sırf okuduğum okuldan dolayı, okuyamadığım okuldan dolayı yapıyor aslında. Bu beni üzmüştü yani, böyle bir olay olması.

İlknur: Evet ben de çok üzölmüşüm gerçekten. İlk geldiğimde dışlanmışlık, dışarı çıktığımda laf atıldığı zaman diyorum “Yarabbi ben nerde yaşıyorum, ben kendi ölkemdeyim.’da kendi bölgemdeyken bu kadar çok laf atılmıyordu, bu kadar ters ters bakılmıyordu, yani ne oluyor, nereye geldim ben. Öyle olmuştu (Türkiye’ye) döndüğümde. Ama sonra alışırırsun.

Başörtülü kadınlar, İslamcı erkeklere onlara yeterince destek vermedikleri için kızgındırlar:

Gölsüm: Ben şunu belirtmek istiyorum, müspet erkekler sanki öyle değilmiş gibi davranıyorlardı çok rahat bir şekilde. Başörtü takan kızlara destek olması gerekirken, kesinlikle çok gerekliydi ama hiçbir tanesi bunu yapmadı ve ben çok kızgınım bundan dolayı.

D.I: Mesela ne olabilirdi? Onlar da şapka takabilirdi belki?

Gölsüm: En azından gelip konuşmaları bile yeterli olurdu, ama haberimiz bile olmuyordu ne düşündüklerinden.

Süreyya: Babam beni anlayan tek kişi oldu. Benimle beraber ağladı, benimle beraber o acıyı çekti. Ve babam maddi durumu kötü işinde, Kıbrıs’a göndermek onun ciddi şekilde belini büktü ve ben burs da alamadım bir yerden. Ne devlet veriyordu ne de özelden kimse vermek istiyordu. Kıbrıs’a gidiyorsan, demek ki bir şekilde paran var ki gidiyorsun diye düşünüyorlar. Hatta burs için bir yere gittik, resmen

kovulduk babamla. O günü hiç unutmuyorum çok ağlamıştım. İnanılmaz acı bir şey ya, kuyumcuydu, güya öksüz öğrencilere burs veriyormuş. Biz de dedik ki şansımızı deneyelim. Çünkü hiçbir yerden bulamadık. Ve gerçekten ihtiyacımız vardı. Adam resmen kovdu bizi. Babam çok kötü oldu, ona çok üzülüm ben. Çok ağlamıştım, o adamı şimdi görmek isterim yani. Ben çok zorluklarla okudum. Ben üniversitede gördüm açlığı susuzluğu, hayatın zorluğunu, öyle aç kaldığımı susuz kaldığımı bilirim, babam benim için çok çile çekti. O yüzden babam hariç herkesten. İlahiyatçı abimden de dahil davacıym yani.

Başörtülü kadınların, evlilik tercihlerinde veya tercih edilmelerinde de ciddi anlamda sorunlar yaşanır. Bazı kadınlar, bu konuda kaygı duymakta ve özellikle meslek sahibi olmanın evlilikte önemli bir kriter olduğunu vurgulamaktadırlar:

Gülşen: Hatta görücü adayları bu okulun geçersiz olduğunu duyunca, 'bu geçersiz bir şey olamaz' diyorlardı. Böyle bir yaklaşım da oluyor.

Leyla: Diploması olmadığı için istemeyen ayrı bir kesim var. Ama aynı zamanda kadının çalışmasını isteyenler de var, çalışmasını ama mesleği olsun diyenler de var.

Fahriye: her halükarda biz... (gülüyorlar)

Cihan: Ben bu çalışmayı erkeklerle de yapmanı istiyorum. Çünkü ben de şöyle bir korku da vardı, başörtüsüyle evlenemeyeceğimi düşünüyordum. Çünkü insanlar seni istemiyorlar.

Gülşüm: Evet ya, sırf başörtülü olduğun için seninle görüşmeyi kabul etmeyen müspet erkekler var yani.

Süreyya: Okul ve sosyal hayatımda olumsuz etkileri olan bu sorunun, evlilik hayatında da ciddi engellemeleri söz konusu oldu, bunu da yaşayınca anladım ve çok hayretler içerisindeyim şu an. İşte görüşme talebinde bulunan birkaç aile ve kişi oldu, ve bunların hepsinin geri dönüş sebebi, KPSS(Kamu Personeli Seçme Sınavı)'ye girmeyip devlet işinde çalışmıyor olmam oldu. Bunlar Müslüman tipler. Gelen bayanlar oğulları için, dört dörtlük tesettürlü kız arayan tipler ama aradıkları kız çalışacak, devlet öyle istediği için açacak, yani devlet işinde memur olarak çalışacak yani çift maaş olacaklar ve görücü geliyor ve ilk sorduğu soru buydu. 'KPSS'ye girdin mi kızım', 'Hayır'. 'Niye girmedin?' 'İşte başörtüsü sorunu var.', 'Çalışmayacak mısın?', 'Evet işte özel çalışacağım, çalışırsam.', 'Olur mu böyle bu zamanda nasıl geçineceksiniz?' deyip sonrasında geri dönmeyen kişiler oldu. Sonrasında da hatta bir tanesi 'çalışmayan olmaz' diye bir açıklama yaptı, son görüştüğüm şahıs da, birebir konuştuğum, yine aynı şeyleri sordu, düşünmediğini de belirtti bir şekilde.

Yasağı 28 Şubat'tan yıllar sonra yaşayan kadınlar, gelecek hayalleri kurmadıklarını, bu hayallerin gerçekleşmeyeceğini bilerek, daha umutsuz olduklarını ifade

etmişlerdir. Onlar bir nevi ‘yasakla büyümüşler’, o olmadan bir hayatın nasıl olacağı konusunda çok fazla düşünememişlerdir. ‘Öğrenilmiş çaresizlik’ neredeyse kolektif bir bilinçaltı oluşumu gibi kuşaktan kuşağa aktarılır. Bunun için illaki şiddeti yaşamak gerekmez, model alma yoluyla şiddet ve işkence deneyimleri ve onlara ilişkin sosyal psikolojik bilişsel süreçlerin oluşumu, meşrulaştırma ve öğrenilmiş çaresizlik davranışını besler:³⁴⁷

Derya: Ben orta 2’de kendi isteğimle, ailemin de desteğiyle kapandım. Ortaokulda öyle geleceğe dair bir planım yoktu. İmam Hatip’e gidecektim, başka bir şey gözükmüyordu. Sonra gittim ve güzel gidiyordu her şey. Gelen asker baş açılmasını istedi. Açmayanların ise peruk takmasını. Herkes bu komuta uydu. O adamın dediğini aynı anda hepsi uyguladı. Sadece sınıfta ben vardım, hatta tüm sınıflar genelinde... ÖSS’ye de girmeyen ben vardım bir tek. Bu okulu duydum lisedeyken, tek hayalim burasıydı. Başka hiçbir yeri düşünmedim. Geleceğe dair başka hiçbir plan yapmadım. Lise bitince geldim direk buraya. Başka bir hayal kurma imkanı yoktu.

Bazıları ise, Fatma K. Barbarosoğlu’nun ifade ettiği şekliyle ‘eylemsizlikten kariyer yapmayı’ tercih edenleri görerek başörtülülere ciddi bir kızgınlık beslemişlerdir.

Gülşen: Ben 1.5 yıl önce örtündüm, başörtüsü mağduru değilim. Bizde kızlar okumaz fikriyle büyütüldüm ve bu yüzden engellendim. Kuzenlerim başörtülü oldukları için okuyamıyordu, benim başım açıktı. Buna rağmen okuyamıyordum, çok içime oturuyordu. Onlar da bilinçli değillerdi, ‘inşallah başörtüsü problemi çözülmez de biz de okumayız.’ diyorlardı. Çünkü okumak istemiyorlardı ama aileleri okumalarını istiyordu, eğer sorun çözülürse. Onlar da bunun altına sığınmışlardı. İlk başlarda onlardan nefret ettim. Yani başörtünün altına sığınanlardan. Aslında okumak istemiyorlar. “Ya biz okurduk ama” diyenler, herkesi demiyorum tabi. O yüzden açıp okumayanlara farklı bir kin besledim bir süre. Çünkü gördüğüm örnekler onlardı. Bilinçlileri görmedim ben.

Gülşen, yasaktan dolayı genelde başörtülüler tarafından tercih edilen bir okulda başörtüsüz olmaktan dolayı sıkıntı yaşar, kimi zamanda “başı açık” olduğu için baskı görür:

³⁴⁷ Melek Göregenli, *Şiddet , Kötü Muamele ve İşkenceye İlişkin Değerlendirmeler, Tutumlar ve Deneyimler*, İzmir: İzmir Barosu Yayınları, 2004, s.71

Birçok yeri kazandım ve gidemedim. Fakat bu okulda İslami eğitim verildiği için ailemi ikna etmem kolay oldu. Neyse sonra bu okula geldikten sonra, okulda bir açık kız vardı benim dışımda, sonra o bıraktı. Tek açık kız bendim. Çok zorluk çektim. Çok fazla eleştiri gördüm hocalarımdan olsun, öğrencilerden olsun. Herkes bana diyor ki, ‘Bak biz bu yüzden buradayız okuyamıyoruz, diploması geçmeyen bir üniversitedeyiz, ama senin bir şansın var sen niçin buradasın?’ Ben de bu durumu pek izah edemiyordum. Ondan sonra ben, bir dönem aslında çok fazla soğudum belki de nefret ettim başörtüsünden. Anne ve babamdan bir baskı görmedim örtmeme dair ama etrafımdan çok gördüm. Bu baskıyı gördükten sonra, hatta yolda yürürken karşıdan gelen çarşaflılara içimden, ‘başıma gelen her şey zaten sizin yüzünüzden oldu.’ diyordum. Buraya geldikten sonra çok değiştim, burada gerçekten gördüm başörtüsü mağdurlarını... Diyordum ki ya bu kadar zekiler ve bu kadar iyiler ve engellenmişler. Bu çok üzücü geldi bana. İlk defa üzüntüsünü hissettim. Dedim ki, bu tarafın da üzücü yanı varmış. Sonra kalbimin yavaş yavaş ısındığını hissettim başörtüsüne dair, yani benimkisi özel bir durum. Sonra bazen arkadaşlarım ya da etrafımdakiler için bu ülkede olduğumdan utandım, bu ülkeli olduğuma utandım, eski düşüncelerime utandım. Daha sonra işte başımı kapatma kararı aldım.

Yurtdışından üniversite eğitimi almak için gelen bir kadının deneyimleri diğerlerinden daha farklıdır. O sadece başörtülü olduğu için değil, Müslüman olduğu için de ötekileştirilmiştir.

İlknur: Başörtülüydüm ben de. 12 yaşında kapandım. Ya bir de orda yabancılar arasında yaşamak istemiyordum. Gerçekten. Çok zordu. İşte buraya gelmek istedim. O yüzden burada bir sorun yaşamadım.

D.I: Orda nasıl bakıyorlardı peki başörtüsüne?

İlknur: Orada tamamen farklı. Tek başörtüsü değil. Yani Müslüman olduğumuz için tamamen dışlanıyoruz. Okula gittiğim zaman, çok farklı şeyler söylüyorlardı. ‘İşte bunların üzerinde bomba var, şudur budur’ tarzında öyle şeyler söylüyorlar. Bazıları insan yerine koymuyordu. Tek başörtü sorunu değil. ... mesela ne yaşadık, işte 11 Eylül sonrası oldu. Derslerde filan ‘bunlar bir şey bilmez, işte bunlar Müslüman, bir şeyden anlamaz’ diye öyle şeyler oldu.

Ayşe: Genelde hep sokakta oluyordu benim karşılaştığım şeyler. Başı açık ya da başörtülü fark etmiyor. Başı açık ya da örtülü insanlardan tepkiler alıyordum. Söz olarak ya da dokunsal oluyordu, iteklemeler gibi şeyler de oluyordu. Aklıma somut örnekler gelmiyor şu an.

Başörtülüler farklı bir “tür” gibi algılanabilirler. Etraflarındaki insanlar için nasıl yaşadıkları ve günlük aktiviteleri merak konusu olabilir:

Ceyda: Bir de öğretmenler başlarımızı banyo da bile açmadığımızı sanıyorlar.

Ilknur: Ha evet siz nasıl yıkaniyorsunuz?

Ceyda: Uyumken nasıl uyuyorsunuz? diye soranlar...

Kadınlar bazen sınavlarda, bazen okulda, bazense başka ortamlarda uyarılırlar. Uyarılar hep aynı şekildedir aslında, çoğu zaman cümleler bile değişmez: ‘Böyle giremezsiniz!’

Kevser: Sonra oturdum. Ama biliyorum kaldırılacağım, bir öğretmen geldi. ‘Canım türbanını çıkarman gerekiyor’ dedi. Orada benimle birlikte aynı sınıfta 25 kişi vardı sınıfta. Dedim ki ‘ben bunu çıkaramam.’ Sonra oradan bir çocuk dedi ki ‘Hocam o türban değil ki, şapka takmış arkadaşımız.’ ‘Ya tamam şimdi bana kavramların çatışmasını yapmayın’ dedi. ‘Benim için çarşafı olsa da sorun değil ama arkadaşınızın sınavdan çıkması lazım.’ Ben de tir tir titremişim, ağlamaktan başım ağrıyor, mücadele etsem mi etmesem mi diye düşünüyorum. Kadının yüzüne bakıyorum, çok ezik bir hal var üzerimde çıkamam, ben bunu çıkartamam. Ben bunu çıkartmak yerine, sınavdan çıkacağım çünkü. (Odak Grup IV, 26 Şubat)

Zişan: ALES’e girme deneyimim olmuştu. Dördüncü sınıfta girmiştim işte. Bandana ile girsem en azından, böyle pantolon falan da giydim böyle bol bir şey açılmış gibi girerim dedim. Sınıf gözetmeni bir tane kadındı, kadınlar daha sert oluyor bu konuda işte geldi ‘bu şekilde olmaz’ filan dedi. ‘Niye?’ dedim. İşte ‘böyle giremezsiniz’ dedi. Ama formumu doldurmuşum, ben böyle mutlu mesut oh ne güzel ses çıkarmadılar gireceğim diye düşünüyordum. Ondan sonra ben ağlaya zırlaya çıktım yine sınavdan, o yoğun baskı altındayken direkt çöküyorum. Babam götürmüştü hatta beni. ‘Ben biraz bekleyeyim, bir yarım saat falan, hani belli olmaz sen çıkabilirsin’ demişti. Eve gelmiştik yine evde de o birkaç gün öyle geçmişti, yani o psikoloji içinde.

Kadınlar, başlarını açsalar da aynı muamelelere maruz kalabilirler:

Ferzan: Üniversite sınavına girmeye yıllar sonra tekrar karar verdiğimde saçımı tamamen kazıttım. Açamazdım... Peruk da takmak istemedim, ruhsal olarak kaldıramayacaktım peruk takmayı. Kendimi ve peruğu yan yana düşünemiyordum, bağdaştıramıyordum. Babam kazımişti hatta saçlarımı. Saçlarım uzunken birden bire kazıttım. Her hafta gidiyordum kuaföre biraz daha kısalttırıyordum. Değişik değişik modeller verdim, boyattım kazıttımdan önce... En son epeyce kısaldı ve babama kazıttım. Tamamen kel olmuştum. Yakışmıştı kellik bana.(gülüyor) Sınava girerken boynumu kapatmak için boğazlı bir bluz giydim, başıma da bandana taktım. Girdim sınıfa, sınav gözetmeni kadın baktı, karar veremiyorlar “Başörtüsü mü, yoksa öylesine mi takmış başına bandanayı?” diye kendi aralarında tartıştılar. Sonra gidip sınav başkanına söylemeye karar verdiler, en sonunda “Müfettiş gelirse başımız yanar” dediler. ‘Ben hastayım’ dedim. ‘Saçım yok, o yüzden çıkartamam bunu’ dedim. Kabul

etmediler. Sınıfın en arkasında köşede oturuyordum. Bu beni biraz rahatlattı. Kimsenin görmemesi... Sınav zili çaldı, bandanayı çıkarttım, ağlamaya başladım. Türkçeden başladım sınava, soruları okuyorum okuyorum hiçbir şey anlayamıyorum... Adapte olamadım. Ama sınavdan yine de iyi bir puan aldım. 336 puan aldım. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesine girebiliyordum rahatlıkla. Ama ...Üniversitesi'nde yasak uygulanmıyor diye sadece o üniversiteyi yazdım. Yani puanımın 32 puan altında bir üniversiteye yerleştim.

Bazen damgalanırlar, bir 'işaret'tir başörtülü ya da peruklu olmak, Nazi Almanya'sında olduğu gibi işaretlenirler:

Süreyya: Peruk takmak bile yasaktı. Rektör sürekli ortada gezerdi. Uzun giyinen ve peruk takanları tespit ederdi, hatta bir arkadaşın peruğunu çıkarttırmıştı. Ama ben hep ondan kaçtım, yani o okulda bir yıl boyunca hep kaçtım. Sınıftan hiç çıkmazdım ben. Bazı hocalar toleranslıydı sağ olsunlar. Ama en kötüsü sınav zamanlarında oluyordu. Otobüse de almıyorlardı mesela. Okulun servisi şehrin içine giriyordu ve öğrenci alınacak duraklardan bile almıyorlardı başörtülü öğrencileri. Her otobüste bir görevli oluyordu. Güvenlik görevlisi düşün, özellikle başörtülülere tespit ediyordu ve şoför yürümüyordu. Binerken açacaksın, otobüse bindiğin anda. Açmazsan yürümüyordu otobüs, 'in' diyorlardı. Bir sene böyle geçti.

Başörtülü kadınlar ayrımcılık yapılan gruplar içinde kabul edilmez kimi zaman, onlar 'bu meselenin halledildiğini' söyleyen İslamcılarla, 'bu ülkede başörtüsü sorunu yok' diyenler arasında seslerini duyurmaya çabalamaktadırlar:

Cihan: Bir gün bir derste ayrımcılıktan konuşuyoruz. Derste, hocamız Kürt ayrımcılığına yönelen bir hoca, 'Çocuklar Türkiye'de ayrımcılık oluyor mu?' dedi. Kızın bir tanesi kalktı dedi ki, 'hayır Hocam Türkiye'de hiç böyle bir şey yok', 'Nasıl olabilir ki?' dedim, biz kapalılar şapkalı oturuyoruz ilk seneden beri, şaşırdım, 'Hocam, arkadaş bizi görmüyor herhalde, başörtüyle giremiyoruz bu ayrımcılık değil de ne?' dedim. Hoca benim söylediklerimi o zaman kapattı, teğet geçti ve sınıfındaki Müslüman bir erkek yani dindar bir erkekle şunu tartışıyorlar, 'başörtülüler bu bölüme giremez, çünkü biz psikodinamik çalışıyoruz ve başörtülüler bu alana giremezler. Bunu bu kadar sembollerini belli olan bir insanın çalışabilmesi mümkün değil'. Karşısındaki dindar bir erkek, aradaki tezadı fark edebiliyor musunuz? Onun sembolü yok, adam namazını kılıyor, ben de kılıyorum. Yüksek lisans mülakatına girdiğimde de 'Yarın bir gün sana bir danışan geldiğinde ne yapacaksın? Seni başörtünden ötürü kabul etmezse, ne yapacaksın.' diye sordular bana. Ben de dedim ki, 'daha önceden böyle bir tecrübe yaşadınız mı?' 'Hayır yaşamadık, ama burası tecrübe yaşanacak bir yer değil. İnsanlarla çalışıyoruz.' dediler. Belki bana geldikten sonra düşüncesi değişecek ve belki bana hiç kimseye olmadığı kadar rahat anlatacak ve ben seansa girdikten sonra, başörtümü

hatırlamayacağım. Çünkü, ben artık onun dahilinde ama onsuza olabilmeyi, yaşayabilmeyi öğrenen bir insanım.’ Bu çok önemli bir şey.

Kadınlar direndikleri dönemde sürekli suçlu muamelesi de görmüşler ve gözaltına alınmaya varan birçok olay yaşamışlardır:

Hepimizi kollarımızdan tuttıkları gibi önce polis otolarına dolduruyorlardı ve kimimizi gözaltına, kimimizi Acıbadem’den Kartal’a, Pendik’e hatta Tuzla’ya kadar götürüp bırakıyorlardı.³⁴⁸

Elif: Mahkeme sürecinde 15 yaşımı doldurmamışım, herkes birlikte yargılanıyordu ben ayrı yargılanıyordum. En küçük benmişim aralarında. 15 yaşımı doldurmadığım için çocuk mahkemesine götürüldüm. Ben yalnızdım, ne yapacağım ne edeceğim onun telaşı vardı. Bir gün polis geliyor kapıya, evde kimseyi bulamıyor komşuya soruyor. Ne olmuş falan diyor komşu da. Ya ne yaptınız diye soruyor, mahkemeniz var falan diye. Mahallede de adın çıkıyor, sokakta da.

D.I: Hangi suçtan yargılanıyorsunuz peki o zaman?

Elif: İzinsiz gösteri yapmaktan.

Bir kadın yaşadıklarından sonra artık ait olmadığı okuluna kendinden bir iz bırakmak için duvarlara yazılar yazar:

Süreyya: Diğer üniversiteye geçiş yaptım. O olay da çok mucizevi oldu. Olmuyordu aslında ama mucizeydi benim için işte. O gün ağlayarak eve gelmişim ve ağlamışım, hatta arkadaşlarım da ağlamıştı, mutluluktan ağlamıştık. Kurtuluyorum diye. Okuldan öğrenciler falan gitti, ben kaldım kaydımı sildirip diğer tarafa geçeyim diye. Bundan da kimsenin haberi yok, okulda kimse yok ya artık, elime bir sürü duvara yazı yazmak için kalem aldım ve okulun girişine filan hep böyle ‘irtica’ cümleleri yazdım. ‘La ilahe illallah’ gibi..Kimse görmedi çünkü bomboştur okul. Duvarlara, her yere aklıma ne geldiyse. İşte ‘zalimler için yaşasın ...’

D.I: Ne hissettiniz onları yazarken?

Süreyya: Çok mutluydum ya. Kazanılmış bir dava gibi, çok mutluydum, ama sadece sen kurtuluyorsun, diğerleri...

³⁴⁸ Havva Can, “Yasağa Maruz Kalanların Dilinden Yasak Uygulamaları”, *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.198

3.1.3. Yasağın “Görünür” Uygulayıcıları: Polisler ve Güvenlik Görevlileri

“Alınmama döneminde polis geliyordu okulumuza. Hiç unutmuyorum, okula gittik bir sabah ‘terörle mücadele ekipleri’ vardı kapıda. Bunu çok yadırgamıştım, neden ‘terörle mücadele ekipleri?’”³⁴⁹

8 Temmuz 1998’de İ.Ü. Diş Hekimliği Fakültesi’nde sınav salonunun anahtarı polise teslim edilir, sınav saatleri de polis mesaisine göre yeniden düzenlenir.³⁵⁰

Yasak başladığı andan itibaren, “böyle giremezsiniz” diyenler, önce üniversite hocalarıydı. Hocalar öğrencilerle birebir muhatap oluyor, bazı hocalar da başörtülülerin derslerine girmelerinde bir sakınca görmüyordu. Bu tarz ikilikleri ortadan kaldırmak ve yasağın genele uygulanabilmesi için, başörtülülerin kapıdan içeri alınmamaları gerekiyordu. Bunun için de kullanılacak mekanizma hazır. Polisler ve güvenlik görevlileri... Aslında bu bölümde yalnızca onlardan bahsedilmeyecek. Bu bölümde polisler ve güvenlik görevlileri gibi görev yapmış, kendine bunu görev edinmiş üniversite öğretim üyelerinden de bahsedilecektir. Uyma davranışlarında, bireyler kimi zaman işten çıkarılmamak, terfilerine engel olunmaması ya da grup üyeleri tarafından sevmek için çoğunluğun fikirlerine uyabilir ve yanlış kararları eleştirmeden kabul edebilirler.³⁵¹ Bu olayın sosyal psikolojik alt yapısında da kişilerin kararlarını etkileyen farklı boyutlar vardır.

Başörtülü kadınlar, hem hocaları hem de güvenlik görevlileri tarafından gördükleri muameleye bir türlü anlam verememiş, “terörist” muamelesi görmekten rahatsız olduklarını sıklıkla dile getirmişlerdir:

Rana: Bizim sınıftan birkaç kişiydik. Bir kere oldu böyle bir şey Fen Edebiyat Fakültesi’nin önünde. Fen Edebiyat’tan 20-30 kişi bile etmeyecek kadar insan

³⁴⁹ Ferzan, Bireysel görüşme

³⁵⁰ *Baş üstüne*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s.112

³⁵¹ Nuray Sakallı, *Sosyal Etikler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.37

toplandı. O sırada jandarma geldi, çünkü bizim üniversite ilçeye bağlıydı şehrin içinde ama ... diye bir yere bağlı.

Rümeysa: Jandarma bölgesi mi?

Rana: Evet. ... ilçesine bağlı bu yüzden jandarma gelmişti çok şaşırmıştım ve korkmuştum bir de 'biz hani terörist miyiz, terör örgütüne bağlı insanlar değiliz neden jandarma geliyor bizimle ilgileniyor?' diye düşünmüştüm. Neyse o eylem oldu işte çok az kişiydik, desteği verenler de azdı.

Teker teker polis eşliğinde içeriye alındı sınıf arkadaşlarım. Ben bir suçlu gibi orada kalakaldım. Her şeyi anlıyorum da, polisin oradaki görevini anlamaktan acizim. Akl-ı selim sahibi bir kimse var mı bunu bana açıklayabilecek? Sınav salonlarının kapılarından polis tarafından sürüklenerek götürülen arkadaşlarım geldi aklıma sonra. Coplanan, dövülen, tartaklanan arkadaşlarım... Masumuz biz, terörist falan değiliz sesleri... Ama kimin umurunda bunlar? Bunlar olurken vicdan diye bir şey var mı acaba oralarda?³⁵²

Üniversiteye başörtüsü ile giren öğrenci, modernist stratejinin hakim olduğu sınırlar içindeki "modern" tanımına ve temsiline uymayan bir "ayrık otu" gibidir. Bu ayrık otunun temizlenmesi için disipline edici mekanizmalar devreye girer ve bu mekanizmaların yasakla ilgili kullandığı referans "yasal"dır. Bu referanslarla da dışlama, izole etme, örtülü ya da açık baskı ve şiddet gerçekleşebilir.³⁵³ Ancak Hannah Arendt'in "güç kullanıldığında, otorite başarısız kalmıştır artık" sözünü burada hatırlamak yerinde olacaktır. Yani otorite kendisini sağladığı rıza ölçüsünde mümkün kılabilir, rıza sağlamak için kullandığı güç aracılığıyla değil. Bu noktada otoritenin kendinde taşıdığı şeyi, mutlak olarak kabullenilecek bir şey olarak görmemek gerekir.³⁵⁴ Dolayısıyla başörtülü kadınları "içeri"den uzaklaştırmak için otoriterinin kullandığı güç, rıza sağlayamadığı için güç kullandığı ve insanları yok saydığı için geçerliliğini kaybetmiştir artık:

³⁵² Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, s.89

³⁵³ Ferhat Kentel, "Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü", *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü* içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008, s.44

³⁵⁴ Ahmet Çiğdem, *D'nin Halleri- Din, Darbe, Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.201

Banu: Bu koşturma olayı ve eylemler sırasında çok büyük nefret duymuştum. Çok büyük bir 6 Kasım eylemi yapılmıştı. Fatih'te panzerler üzerimize su sıkılmıştı üstümüz başımız ıslanmıştı, bu ilk eylemdi.

Bir polis amiri kaba ve korkunç bir eda verdiği sesiyle kalkmamız için bağırdı. Bu arada oturan bir arkadaşımızın sırtına da bir tekme attı. Bunun üzerine bir iki adım geri gidip yeniden oturduk. Bayan polisler etrafımızı çevirmişti. Aynı parmaklıklar arasında, bir hapisanede imişim gibi çevremi onların çizmeleri arasından görebiliyordum.³⁵⁵

Yıkıcı itaat etme konusuna ağırlık veren sosyal psikologlar (örneğin Milgram, 1963) itaat etmeyi, “doğru olmadığına inanıldığı halde otoriterin isteklerine, emirlerine uymada gönüllülük göstermek” olarak tanımlamışlardır.³⁵⁶ Polisler ve güvenlik görevlileri, otoriteye itaat etmiş ve gönüllü olarak bu işi yapmışlardır:

Rümeysa: Kadın polisler daha kötüydü her zaman için, beni bir tekmelemesi var Fen Edebiyat Fakültesi'nin önünde. Tuttu götürüyorlar bizi gözaltına alıyorlar, yattım aşağıya ben de, 'gitmiyorum' dedim. Ondan sonra böyle dürtüklüyor, 'bayılmadığımı biliyorum' diyor tekme atıyor bana. 'Öldüreceğini bilsem' dedim içimden, 'ben gözümü açıp da sana bakmayacağım.' Tekmeliyor beni. 'Kalk sana bir şey olmadığımı biliyorum' (diyor), 'kalk seni gözaltına alacağım, götüreceğim seni'. Kadınlar her zaman için erkeklerden daha kötü davrandı bize. Bir tek taş kaldırılıp atmadık hiç kimseye, ne polise ne başka kimseye... Dayak yediysek de taş atmadık. Bizi çok dövdüler, hiçbir karşı müdahalede bulunmadığımız halde bize o kadar sert davrandılar ki...

Elif: 15-16 yaşlarındayım, o zamanlar İmam Hatip'e gittim çok güzel arkadaş ortamım oldu, çok mutluyum ilk dönem. Daha sonra işte başörtüsü yasağı (başladı). Bir cuma bayrak töreninde 6-7 otobüs robokop, bir sürü polis okulun etrafında duruyorlar, bekliyorlar. Sanki hani kaçacağız, edeceğiz. İşte bayrak töreninde bütün ilçe protokolü orada. Milli Eğitim Müdürü, Emniyet Müdürü... Başımızı açmamızı istediler, biz 'hayır' dedik. O törenle başladı, ondan sonra da okula giremedik zaten.

Nur: Dışarı çıkıyoruz, adım atacağız, bir adım kalmış kapının dışı ile kapının içi (arasında) 'dur' dedi güvenlik, ben çıktım kurtardım kendimi, dışarıdayım artık kampüste karışamaz. Bir adım kalmış, arkadaşşıma 'çıkamazsınız' dedi. 'Çıkacam' dedi 'örttüm artık başımı ne yapacağım', 'hayır çıkamazsın' dedi. 'Bir adım var ve sen bana karışamazsın.' dedi arkadaşım. 'hayır çıkamayacaksın' dedi. 'Bak kamera var orda, kaydediyor' dedi. Biz hep oraya bakmışızdır ama o kamerayı görememiştir. O bir adım yüzünden, kızdık bir sürü laf ettik çıktık gittik sonunda ama o bir adım hakikaten enteresandı.

³⁵⁵ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.58

³⁵⁶ Nuray Sakallı, *Sosyal Etikler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.68

Bu uygulamalar kadınlarda “sürekli bir kaygı”ya neden olur. Artık polis ya da güvenlik görevlisi gördükleri her yerde, kaygı ve korku duymaya başlayacaklardır:

Emine: Ben polis görünce, telsiz sesi duyunca, hemen bir şey mi var diye tedirginlik hissediyorum. Nefret değil, korku değil, ama bir kaygı hissediyorsunuz gerçekten. Onu ben kendim yaşıyorum. Polisleri sokakta görünce bile, bir şey mi oldu, niye geldiler falan diye şöyle bir bakıyorum. İlla ki insan hatırlıyor. O telsiz sesi ve polisler... Bir de ben robokoplardan ve polis köpeklerinden çok etkilenmişim. Çapa’daki eylemlerde hep böyle dizilmiş o robokoplar ve polis köpekleri vardı.

Eylül: Ben hiç lafımı falan sakınmıyordum güvenliklere karşı ama, böyle kalp atışlarım hızlanıyordu yani. Şimdi de öyle oluyor, böyle hep yakalanmışlık hissi. Çünkü okulun içinde biz hep başörtülüydük, hep yakalanıyorduk. Basılma hissi var, o bende çok yaygın. Kalp atışlarım hızlanıyor. Çok fizyolojik de bir şey bıraktı bende yani.

Zişan: Geçenlerde ... Üniversitesi’ne gitmişim. Orda işte ilk güvenlikten girerken ben camı açtım. Adama izahat veriyorum, işte şu öğrenciyi ziyarete geldim, şöyle şöyle ziyaret kartı verin falan diye. Adam ‘tamam geçin’ diyor, ama ben böyle şaşkınlıkla bakıyorum. Ziyaretçiyse işte şöyle yapın böyle yapın diye bir şeyler demesini bekliyorum. Normal güvenlik gördüğümde sokaktan bir güvenlik, polis vesaire onlarda olmuyor ama üniversite kapısındaki güvenlikte, tabii ki öyle oluyor. İçeri girdiğimde de kendimi sanki bir dersaneye girmişim gibi hissettim yani kesinlikle orası üniversiteymiş gibi hissedemedim. Yani üniversite dediğin yere sorunla girersin, yani öyle pat diye elini kolunu sallayarak giremezsin, yok böyle bir lüksün nasıl oluyor falan diye...

Nisa: ... adında bir vakfa gidiyorum, dindar insanların gittiği bir yer. Orda bile güvenlik görevlilerinin yanından geçerken kalbim atar. Benim annem bu dönem tatilinde bir ameliyat oldu. Böyle özel bir hastane, hani hemşireler falan herkes çok iyi. Böyle içeri girerken güvenlik görevlisi mesela erken bir saatte ‘günaydın’ dedi, şaşırdım, bana niye iyi davrandı bu adam diye düşündüm. Cevap vermedim, gülümseyerek asansöre gittim.

Elif: Taksim’de gayet sıradan ama polisin olduğu bir gösteri vardı. Ve ben ciddi korkmuşum yanımdaki arkadaşım bana şey dedi dershaneden bir arkadaştı. ‘Ya sen niye böyle korktun’ dedi, tam da işte lise bitmiş, ondan sonraki yıl. ‘Niye bu kadar korktun niye bu kadar çekiniyorsun bir şey olmaz’ demişti. Ben de kendime şaşırmışım o zaman. Korkmuyorum, kızmıyorum desem de farazi konuşuyorum. Yaşayınca, yaşadıktan sonra gösterdiğim tepkim tamamen farklı olabiliyor.

Süreyya: Öfke, öfke oluyor ve otomatikman ben onlara karşı savunmaya geçiyorum, bir güvenlik görevlisi gördüğümde ben böyle kendimden emin bir hal takınıyorum, dik duruyorum bana bir şey söyleyecekse söyleyemesin istiyorum. Otomatikman yani.

D.I: Herhangi bir erkekte mi, sadece güvenlik görevlisi mi?

Süreyya: Güvenlik görevlisi... Neresi olursa olsun, böyle girdiğim alışveriş merkezi bile olsa... Hala oluyor mesela. Erkekse, özellikle bayanlarda olmuyor. Erkekse böyle bir dik durma, hele bir okulsu daha ciddi, geçen aylarda ALES'e girdim başörtüsü sorunu olmadan girdim ama buna rağmen bir savunma hali içerisindeydim.

Hissedilen kaygı, fiziksel olarak da beklenmeyen zamanlarda kendini gösterir:

Miraç: Üniversiteyi bitirdim, yüksek lisansı da bitirdim, tezimi de sundum, yüksek mühendis oldum ve bir daha üniversiteye adımımı atmadım. Bundan 4-5 sene önce, arkadaşım ... Üniversitesi'nde ...'de yüksek lisans yapıyordu. Çok güzel bir deney var dedi hiç kimse yoktur, hafta sonu muydu, okul açık mıydı gününü hatırlayamayacağım. Unutmuşum okullarda tesettürle ilgili problem olduğunu, çünkü ben yıllardır üniversiteye gitmemişim. Arabaya atladık gidiyoruz, tam üniversitenin kapısına geldik, güvenliği gördüm dank etti. 'giremem ben' dedim, panik oldum falan. Sonra adam, 'arkadaşınız kılık kıyafetini hallederse geçebilirsiniz' dedi. Ziyaretçi olarak gireceğim, kimliğimi gösteriyorum. Neyse girmemeye karar verdik, U dönüşü yapmak için kapıdan girdi, dönüp çıkışa gidecek dur dedim durdurdum arabayı ve okulun içinde kustum, içim dışıma çıktı. Güvenlik artık ne düşündü bilmiyorum, bilerek mi yaptı dedi acaba. Döndük geldik..'Niye gidiyorsun, kendini niye bu duruma düşürüyorsun' dedim sonradan...

Kadınlar yaşadıkları durumdan dolayı "beklenti anksiyetesi" yaşarlar, her an birileri onları durduracak gibidir ve bu durum onlarda ciddi bir kaygı durumu oluşturur.

Kevser: Bir kere bir engellenme hissi oluyor, o bir kesin. Bir yere girdiğim zaman özellikle bir kamu kuruluşuna girdiğimde Nüfus Müdürlüğü'ne bile olsa girdiğim zaman hep böyle polislerle göz göze gelme durumum var. Bir kaç kere jop yedim ama onların etkisiyle olan bir şey değil bu. Bir yerden bir şey gelecek ve 'hanımefendi bir dakika' yı sürekli hissedecekmişim gibi.

Kültürel farklılıklar ve kişinin daha önce deneyimlemiş olduğu farklı durumlar kaygının boyutunu ve hissedilme derecesini değiştirecektir:

Rana: Ben bu anlamda daha farklıyım, hem başörtülüym hem güneydoğuluyum, Gaziantep'e karayoluyla gittiğimizde, sürekli aramalar olurdu, jandarma ve polis görmenin anlamı farklı benim için...

Kimi zaman polise olan öfke büyüktür, çünkü onların bu işi severek yaptıkları ve bu işten keyif aldıkları düşünülür:

Artık onlarla yaşamaya alıştığım polisler yine anfi kapısının önündeydi. Görevleri benim içeriye girmemi engellemekti. Oysa orası benim sınıfımdı. İçeride umutlarım vardı, hayallerim, sevinçlerim, arkadaşlarım vardı. Yine hayallerimi bile almama izin vermeden kapattılar anfinin kapısını yüzüme. Benim okulumu nasıl da sahipleniyorlar? Yaptıkları işten zevk aldıkları gözlerinden okunuyor. Kapıyı kilitledikten sonra birer çay alıyor, yanına bir de keyif sigarası yakıp oturuyorlar.”³⁵⁷

Milgram’ın “Bir insan emir verildi diye diğer bir insana zarar verebilir mi, onların canını yakabilir mi?” sorusundan yola çıkarak “otoriteye itaat deneyini” hazırlamıştır.³⁵⁸, Milgram’ın deneyine katılanlar, yüksek voltajlı şokları verirken “Öğrenciye bir şey olursa sorumluluk kime ait?” diye sormuşlardır. Bu tür sorular sorulduğunda deneyci sorumluluğun kendisine ait olduğunu söylemiş, bu cevabı alan birçok denek, istenen şoku verme konusunda çok daha rahat davranmıştır ve istenen şoku vermiştir. Sorumluluğun başkasında olması, kişinin daha rahat hareket etmesine ve yaptıklarının sonucu ile pek ilgilenilmemesine neden olur.³⁵⁹ Eylemi gerçekleştirme sırasında sorumluluğun başkasına ait olduğunu bilerek daha rahat davranan kişi, kimi zaman yaptığı işten vicdanen rahatsız olmaya da başlar:

Banu: Bir kere de yine kapının önünde ama seneler sonra, ben hala gidip kapının önünde oturmaya devam eden tiplerdendim. Artık eylemler kalkmış, işe başlamışız başka hayatlarımız olmuş, ama ben çok uzun bir süre daha gittim o kapının önünde oturdum. Tek başıma. Geldi içerideki sivil polislerden biri dedi ki ‘ya bacım, çok üzgünüm kusura bakma’ dedi ve gözünden kocaman bir yaş aktı. Ki bu adam ülkücü bir tip, kocaman bir adam. Hani 45 yaşında bir adamın karşısında ağladığını görmek. Senin için üzülüyor. Yani senin için üzülüyor derken başörtülü insanlara karşı vicdanen hala daha rahat değil. Bu dediğim olay bizim girememizden 5-6 yıl sonra oldu. Bu adam hala vicdanen rahatsız.

Elif: Daha sonra elinde sopa olan polisle karşılaştım otobüste karşıma oturdu. Üzerinden 4 yıl falan geçmişti. ‘Siz hala yaşıyor musunuz, ben çok şaşırdım, o kadar bedduamız vardı üzerinizde nasıl yaşıyorsunuz’ dedim. O zaman çok kötü oldu ve dedi ki ‘ben nişanlıydım nişanımdan ayrıldım, annem kanser oldu. Beddualarınızın

³⁵⁷ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 17-18

³⁵⁸ Milgram’ın “Otorite’ye İtaat Deneyi” ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.cnr.berkeley.edu/ucce50/ag-labor/7article/article35.htm>

³⁵⁹ Nuray Sakallı, *Sosyal Etkiler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.79

hepsi tuttu' ve sen de kötü oluyorsun bunları duyunca. Ben diyorum ya bizi anlayamıyorlar diye, biz de onların yaşadığını anlayamıyoruz.

D.I: Ne hissettiniz o polisi gördüğünüz zaman?

Elif: Hiç kin falan değil, kızgınlık da değil. Güldüm onu da esprisine söyledim. Çok kızdığımдан ya da sinirlendiğimden değil. Ama öyle söyleyince çok üzıldüm. Beddua ettiğim falan da yoktu zaten. Belki kendilerini koruyabilirlerdi ama onlardan kaynaklanmadığını da biliyorum.

3.1.4. Başörtüsünün Anlamı

Başörtüsü yasağının etkilerini anlamamız için, başörtüsünün onu takanlar için ne ifade ettiğine de bakmamız gerek. Başörtüsünü çıkarmak ya da “açmak” neden bu kadar zor? Kadınlar başörtüsü için neden bu kadar mücadele ediyorlar? Onlar için başörtüsünü bu kadar anlamlı kılan şey ne? Bu bölümde yapılan görüşmelerde kadınlar için başörtüsünün ne ifade ettiği soruldu, anlamlandırılmaya çalışıldı. Özellikle yasaklardan sonra, kadınlar için başörtüsünün anlamının değiştiği ve daha ontolojik bir anlam kazandığı söylenebilir.

Üniversite üçüncü sınıfta örtünen Banu başörtüsünü “aşkı” olarak tanımlıyor. Banu, örtünmesinin hemen akabinde de yasakla karşılaşıyor:

Banu: O benim aşkım, ben başka bir şeye aşık değilim. Ben örtünmemden çok kısa bir süre önce artık başörtülü insanlara bakıp ben de ölmeden önce örtünür müyüm örtünebilecek miyim derdim, açlık, susuzluk veya uykusuzluk hiçbir şey hissetmemeye başlamıştım. Artık bu benim için kesinlikle giderilmesi gereken bir ihtiyaç halindeydi. Ölmeden önce örtünebilsem, ne mutlu bana diyordum, başka hiçbir şey istemiyorum. Ama tabii okulu da bitirmek istiyordum itiraf edeyim, böyle bir şey beklemiyordum. Başörtüsünün anlamı açısından ilk günden beri örtündüğüm günden beri örtümü öpmeden başıma almıyorum, benim için bu kadar kıymetli.

Bazı kadınlar başörtüsünü ‘kendilerini ifade ediş biçimi’ olarak anlamlandırıyorlar.

Bunun felsefi bir yönünün olduğunu, dindeki yerinin yanında, kendileri için de özel bir anlamı olduğundan bahsediyorlar:

Rümeysa: Yani bence bu benim kendimle alakalı. Ben Rümeysa olarak kendimi böyle görüyorum ve bunu böyle algılıyorum. Tesettür farz olmayabilir. Bugün ilahiyatçılar farz olmadığını tartışıyorlar; farz değil diye kabul edelim, diyelim ki gerçekten tesettür farz değil, bu sizi ilgilendirmiyor, ben böyle olmak istiyorum. Kesinlikle bu konuda şey değilim. Farzmış değilmiş, bunu tartışmıyorum artık. Din bir felsefedir ve ben bu felsefeyi böyle algıladım ve böyle yaşıyorum, böyle rahat ediyorum. Kendimi böyle anlamlandırıp ifade ediyorum. Canım dışarıda böyle dolanmak istiyor. Sen saçını düz yapıyorsun, öbürü kıvrıcık, ben de böyle. Artık böyle ama, ilk örtündüğümde İmam Hatipli olmamızın etkisiyle iffet olarak görürdüm, hani kendini ve vücudunu sana haram olan kimselere karşı daha iffetli, “iffetine bürün” gibi, sadece Rümeysa için bu böyle. Diğer insanlara bakınca iffetti ya da iffetsiz değil, bu benim için böyleydi.

Cihan: Benim için Müslüman bir kadın olduğunu göstermek, başka bir şey değil. Allah'a inanıyorsun ve sen o yaşam felsefesi içerisinde orda durduğun yeri belli etmeye çalışıyorsun. Aslında yaptığın şey bu. Bunu yaparsan bir şeyin daha iyi olacağına inanıyorsun bu benim atfettiğim şey.

Bazı kadınlar için ise başörtüsü, artık kendilerinden bir “parça” konumunda. Onunla özdeşleştiklerini ve ondan kopmanın zorluğunu da buna bağlıyorlar:

Rana: Ben başörtüsüyle birlikte büyüdüğüm için aslında hep benden bir şey zaten, ben artık onu vücudumun bir parçası olarak kabul ediyorum. Ya da hani nasıl ayakkabı giyip çıkıyorsam, başörtüsü de benim için böyle. Küçümsemek anlamında demiyorum. Ben zaten 10 yaşından beri bunu kullandığım için, ben kendimden bir parça olarak görüyorum başörtüsünü.

Başörtüsü benim bir parçam. Onu takmazsam kendimi çıplak hissedeceğimi biliyorum. Ve onu çıkardığım anda benden geriye bir enkazın kalacağını da biliyorum. Hiç günah işlemiyor değilim. Ama hiçbirisi başını açmak gibi değil, onların sürekliliği yok. Oysa başörtüsünü çıkardığımda bir his beni mahvedecektir: her sabah aynaya bakarken günahkâr bir yüze bakıyor olduğumu hissetmek.”³⁶⁰

Bunun yanında başörtüsünü bir “korunma aracı” olarak görenler de var, başörtüsü onları dışarıda rahatsız oldukları şeylerden koruyan bir şey olarak da görülebiliyor:

Ceyda: Ben de başörtüyü dış etkenlere karşı koruyan bir zırh, bir saklama kutusu gibi düşünüyorum. Başörtüsü, dediğim gibi 14 yaşından beri özelim oldu artık.

Nisa: Ayrıca bir ibadet olarak tabii ki örtüyorum, hani ben şey hissediyorum başörtüsünü taktığım zaman, korunmuş hissediyorum. Felak-Nas (Suresi) okumak gibi benim için, bir zırh...

Eylül: Benim için başörtüsü sosyal yaşamı sağlayan bir araç. Başörtülü olduğum anda kendimi tam korunaklı hissediyorum mesela. Gardımı alabiliyorum o zaman. Ama işte şapkalıyken çok basit hissediyordum kendimi, çok antisosyal.

Kimi zaman yasakla beraber kıymeti anlaşılan bir şey başörtüsü. Yasaktan sonra üzerinde düşünülüp, “neden örtüyorum?” sorusuyla daha da anlam kazanıyor bazı kadınlar için:

³⁶⁰ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.35

Elif: Yasakla ilk karşılaştığım o dönem doğru düzgün anlamda yeni kapanmıştım ve çok derinde, başörtüyü neden kullandığım konusunda derin bir bilgi yoktu, ama şey vardı: ‘Ben şimdi başımı açarsam benden sonrakiler de açmak zorunda kalacak, ben bireysel değilim.’ Bu mücadele ettiğim 1 yıl boyunca başörtüsünü neden taktığımı daha sorgular oldum, 1 yıl boyunca başıma neler geldiğini sorgular oldum. Başörtüsü beni koruyor.

Süreyya: Her şerde bir hayır varmış. Bu sorun ortaya çıkmadan önce ben lisedeyken, İmam Hatip’te okumama rağmen, İslam’da böyle bir ayetin olduğunun bilincinde değildim. Açıkçası bu sorun ortaya çıktıktan sonra araştırmaya başladım. Bir direniş ruhu oluştu. Yani daha çok bilinçlendim. Bir şeyleri kaybetmeden kıymeti anlaşılıyor ya, gerçekten böyle oldu bana, çok daha manidar oldu benim için. Yani acılar, bu yasaklamalar falan çok anlam kattı. Bir onur meselesi gibi. Kişiliğin bir parçası ve gerçekten de bir onur meselesi.

Kadınlar “asalet, farklılık” gibi sıfatlarla da ifade ediyorlar başörtüsünü, “kimlik” deme noktasında da çekinceli davranıyorlar, çünkü şu an bu kimliği tam anlamıyla ya da “hakkıyla” yansıtmayanlar olduğuna inanıyorlar. Özellikle yasaklardan sonra kötü olmasa da “zoraki” bir aidiyet hissi oluşturduğunu da ifade ediyorlar:

Derya: Başörtüsü benim için asaleti temsil etmiştir her zaman. Yani kendimi de daha asil hissettiğimi söyleyebilirim. (gülüşmeler) Kimlik diyeceğim ama bu zamanda başörtüsünün kimliği yansıttığına inanmıyorum. O kadar değişti ki bu “giyinik çıplaklar” diye tabir ettiğimiz sınıf tamamen ortalıkta. Bu yani, asalet benim için başörtüsü.

Gülşen: Başörtüsü benim için dini anlamda birçok şey, işte huzur, Allah’ın emri, falan filan ifade edebilir, ama benim için ayrımcılık yani. Farklılık ve ayrımcılık. Çünkü açık olduğum zaman, başörtülü olmadığım için ayrımcılık ve dışlanmışlığı da hissettim, bu yüzden benim için dışlanmışlık ve ayrımcılık da. Ama tabii dinin emri ve huzur...

Zişan: Başörtüsü en başta bana dindarlığımı hatırlatan bir şey diyebilirim. Yani sadece dışarıda değil, evde de başımı örttüğümde namaz kılmak için mesela ya da herhangi bir şey için, kendimi daha farklı hissediyorum açık halim ve kapalı halimde. Yani bir anda bir farklılık oluyor, değişiklik oluyor. Dışarıda da insanın kendini yansıtıyor, yansıtan bir şey. O yönden kendini biraz güvende hissediyorsun, aslında yani bazı şeyleri insanlara açıklamadan direkt seni tanımış oluyorlar. Özellikle yasaktan sonra, bir gruba aidiyet hissi oldu bende. Yani, sadece başörtülü kimliğim ön plana çıkmış oldu diyeyim. Bununla kendimi daha fazla tanımlar oldum. Grubun içinde olmak kötü bir şey değil, ama ben istemediğim halde ya da birçok insan istemediği halde, hep aynı yerden çevreye bakmak zorunda kalıyorlar. O kimlik üzerine illaki yapışmış oluyor.

Tanımlamaların çeşitliliği dikkat çekici. Çünkü başörtüsü yasaklarını savunanlar için başörtüsü tek bir şey ifade ediyor: “siyasal simge”. Hâlbuki kadınlar kimi zaman geleneksel, kimi zaman modernist bakış açılarıyla aslında kendileri için başörtüsünün farklı anlamlar içerdiğini kanıtlıyorlar. “Başörtülü kadınlar” diye homojen bir grup olmadığını, dini bir emir olarak yapılan bir şeyde bile, ne kadar farklı anlamlar olabileceğini de bu tanımlamalardan çıkarmak mümkün. Bu konuda katılımcılardan biri şaşkınlığını gizleyemiyor:

Fahriye: Aslında başörtüsünün hepimiz için ayrı şey ifade etmesine şaşırıyorum, çünkü genel bir şeydir bu, Müslüman’ın olması gereken kurallarından birisidir. Benim için ifade ettiği şey budur...

Bunun yanı sıra daha önce başörtülü kadınlarla yapılmış çalışmalardaki söylemlerle, bu çalışmadaki söylem farklılıkları dikkat çekici. Bunun sebebi çalışmaların yapıldığı dönem farklılığının yanı sıra, başörtüsü yasaklarının da kadınların bakış açısını etkilemiş olma ihtimalidir. Nilüfer Göle’nin yaptığı çalışmada kadınlar; “Erkeklerin bakışlarını celbetmemek açısından örtünmek gerekiyor.”, “Güzelliği düzensizlik ve fitne yaratmamak için gizlemek gerekir.”³⁶¹ gibi ifadeler kullanırken bu çalışmadaki kadınların hiçbiri bu ifadeleri kullanmamışlardır. Çarkoğlu ve Toprak tarafından yapılan çalışmada da başörtüsünü neden örttükleri sorulduğunda, kadınların yüzde 72’si “İslam’ın emri olduğu için” cevabını vermişlerdir.³⁶²

³⁶¹ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.127

³⁶² Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV, 2006

3.1.5 Yasak Olmasaydı Ne Olurdu?

*“Kendimi çok düzensiz hissediyorum, hayatın içinde daha o düzeni sağlayabilmiş değilim. Her şeye geç kalmış hissediyorum kendimi.”*³⁶³

‘Yasak olmasaydı ne olurdu?’ sorusunu sorarken kadınların bu yasak olmadan hayatlarını nasıl hayal ettiklerini öğrenebilmeyi amacım. Çoğu, yasak olmasaydı ne olurdu diye çok düşünmemiş ya da düşünememiş. Çünkü daha çocuk denilen yaşlarda bu yasakla tanışmışlar, adeta bu yasakla büyümüşler. Fatma K. Barbarosoğlu, dindar kimliğin zihinsel ve ahlaki bütünlüğünün, başörtüsü yasaklarına karşı durma noktasında parçalara ayrılarak canlılığını kaybettiğini ve en çok üzerinde durulması gereken şeyin başörtüsü yasakları olmasa dindar kadınların ne yapıyor olacakları sorusu olduğunu söyler. Bu yasağın onları ne yapmaya ittiğini her gün yeniden düşünmemiz gerektiğini ekler.³⁶⁴

Kadınlardan bazıları istedikleri yerde olmadıklarını, mesleki anlamda yasaklar olmasaydı farklı bir yerde olacaklarını söylerler:

Rümeysa: Ben ceza ya da idare avukatlığı yapmayı düşünüyordum, iyi bir hukukçu olacağıma inanıyordum, kendi adıma öyle düşünüyorum, iyi bir hukukçu olurum.

Bahar: Mimarlıktı benim idealim ama tabii başörtüsü sorunu olduğu için çok fazla düşünemedim bu konuda.

Eylül: Biz 80-90 kişi mezun olduk, birçoğuyla konuştum, çoğu sınavdan çıkarıldı, sınava giremedi, başörtüsü çekildi. Onun için bütün gelecek ideallerimiz değişti. Benim de değişti, mesela ben üniversiteye gitmeyi sildim kafamdan. Hiç gidemeyeceğimi düşünüyordum. Ne yapabiliriz diye düşünüyorduk. Bazıları tezgahtar olarak işe başlamışlardı, bizim sınıf notları yüksek bir sınıftı. Ona rağmen oradaki insanların çoğunun kötü bir geleceği oldu.

Miraç: Yasak olmasaydı harika olurdu, süper olurdu. Birincisi daha sosyal, iletişimi daha kuvvetli bir insan olurdu kesinlikle, ikincisi okulu ben iyi bir dereceyle bitirdim. Üniversitedeki hocalarım üniversitede kalmamı istediler. Bir hocamızla

³⁶³ Banu, Odak Grup I

³⁶⁴ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.105

konuştuk, ‘Miraççım çok isterim okulda kal, benim asistanlığımı yap, öğrenci olarak derslerde başını açıyorsun, ama asistan olursan kampüste açmanı rica edeceğiz senden.’ ‘Aman hocam ne diyorsunuz, kampüs koca şehir, yurttan kalayım başımı hiç örtmeyeyim o zaman’ falan oldum ben. ‘bir de ayda bir iki afiş asarız, seminer ve konferanslara gideriz, oralara da başörtülü gelemezsin’ dedi. Ben de dedim ki ‘ne diyorsunuz siz ya şaka gibi, evde bakkala giderken başımı örtbileceğim değil mi?’ Kızdı bana hatta. Çok isterdim asistan olarak kalmayı.[...]Zorunlu olarak yönlendirildiğim işi yapıyorum, zorunlu olarak yönlendirildiğim sosyal statüde yaşıyorum, zorunlu olarak yönlendirildiğim psikoloji içerisinde yaşıyorum. Belki bunlar daha iyidir, Allah bilir, ama hani kalır ya içinizde yapamadıklarınız. O kaldı. Ben asistan olabilirdim, hatta profesör olurdu. Her seçimimde bu karşıma çıkıyor. ‘Doktora yapsaydım şöyle şöyle olurdu’ diyorum. Bu da seçim yaparken ikilem yaşıyor. Her seçimimi etkiledi.

Kadınlardan bazıları hayatlarının asla bugünkü gibi olmayacağını, bu yaşağın onlarda geç kalmışlık hissi uyandırdığını belirtirler, bu geç kalmışlık hissi şu ana kadar okullarını bitirememiş ya da istedikleri işlerde çalışmıyor olmalarından kaynaklanmaktadır:

Banu: Şu muhakkak ki, şu anda ne hissettiğim gibi, ne yaşadığım gibi, ne insanlara baktığım gibi bir hayatım olacaktı. Çalışıyor olacaktım, düzenimi kurmuş olacaktım, şu anda düzen sahibi değilim hala daha, kendimi çok düzensiz hissediyorum, evim tabii ki derli toplu düzenli, ama hayatın içinde daha o düzeni sağlayabilmiş değilim. Her şeye geç kalmış hissediyorum kendimi.

Kevser: Bazen şey diyorum. Yaşadığım bütün sıkıntılarda, annemi kaybetmek, okula gidip gelirken vs. yaşadığım bütün o sıkıntıların sonrasında, nerde yüksek lisansını bitirmiş, doktorasını yapan, iyi bir yerde iş sahibi olmuş birisini her gördüğümde böyle birkaç gün kendime gelemem, çok sıkılırım çok bunalırım. ‘Neden benim onca yılım heba oldu? İşte bunun müsebbibi bu hükümet, şu hükümet, şu kişi, 28 Şubat odur budur’ derken üç dört gün kendime gelemem. Çok sıkılırım. Yasak olmasaydı ben nerde olurdu? İstedğim bir bölüm vardı, eczacılık istiyordum, 28 Şubat ve başörtüsü yasağıyla birlikte, istediğim yerde okuyamadım.

Ferzan: Dershaneye gittiğim ilk gün büyük bir şok yaşadım. Bıraktığım ... Bölümü’ndeki sınıf arkadaşım ‘hocam’ olarak dersime girdi. “... ne haber?” dedim. Benim dönemimdeki herkes mezun olmuş, mesleğini eline almış, ben ‘87’lilerle birlikte dershaneye gidiyordum. [...] Açıkçası başka bir kaderim olurdu diye düşünüyorum. Beş yıl kaybım olmazdı. Psikolojim bozulmazdı. Daha sakin bir insan olurdu mesela. Başka bir mesleğim olurdu. Belki şu an evli olurdu. Açıkçası Türkiye’nin başka bir kaderi olurdu. Bu da herkesi, bu sorunu yaşamış ya da yaşamamış herkesi etkilerdi sanırım.

Cihan: yani belki bu kadar olgun olmazdım. Bu olabilir. Bu kadar zaman kaybetmezdim. Belki gene o olgunluğu küçük yaşta kazanabilirdim, ama bu kadar zaman kaybetmezdim. Hayatımda ciddi 1 sene, 2 sene bir sürü şeyler gitti. Bu kadar yorgun olmazdım zannediyorum. Bu kadar yorulmazdım.

Kimi bu yasakla büyümüştür, yasak olmasaydı diye düşünememiştir hiç, çünkü yasak hayallerini de çalmıştır onlardan adeta:

Derya: Bu yasakla birlikte büyüdüm ben, yani benden sonra olmadı hep onunla birlikteydim, her yerde yasak karşımdaydı. Bu yüzden bu yasak olmasaydı diye hiçbir zaman düşünemedim. Çok az bir süre İngilizce üzerine eğitim görme hayalim vardı. Daha sonra o da köreldi yıllar geçtikçe.

Ayşe: Hocalar sorduğu zaman ‘hedefiniz ne?’ (diye), ben ‘açık öğretim’ diyordum. Herkes çok şaşırıyordu. Nasıl açık öğretim diye, hani açık öğretimi hiç kazanamazsan okursun, ama o bile yok yani. Açık öğretimde yaşı büyük insanlar okur falan, böyle şeyler var yani. Ben açık öğretimi hedeflediğimi söylediğimde, tüm sınıf arkadaşlarım olsun, hocalar olsun şaşırıyorlardı. Yani tabii ki hayallerimin önu kesildiği için başka hedefim yoktu.

Bazıları yasağın insan ilişkilerine yansıdığından bahseder, yasak kimileri arasındaki ilişkiyi de bozmuştur ve elbette birçok travmaya da neden olmuştur:

Gülşen: Yasak olmasaydı açıklarla kapalılar arasında bu kadar büyük uçurum olmayacaktı. Onu düşünüyorum. Üniversitede de hep yan yana olacaklardı, birlikte vakit geçireceklerdi. Bence her zaman o uçurum oldu, bu yasak hep uçurum oluşturdu.

Süreyya: Yani olmasaydı, belki her şerde bir hayır var diyorum, yani çok çok daha iyi şeyler nasip etti Allah bana. Her şeyde çok büyük hayırlar var. Tabii ki travmalar olmazdı, belki daha iyi olurdu ama iyinin tanımlamasına bağlı iyilik ne?

Hazar Derneği’nin yaptığı çalışmada da, bu çalışmadaki söylemlerle de örtüşür nitelikte bulgular olduğu söylenebilir. “Başörtüsü yasağı olmasaydı, hayatınızın nasıl daha farklı olacağını düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve katılımcılardan yüzde 67.6’sı daha iyi bir eğitime sahip olabileceklerini, yüzde 44.6’sı kendisine daha fazla güveni olacağını, yüzde 36.3’ü çalışıyor durumda olacağını, yüzde 7.1’i daha iyi bir evliliği olabileceğini, yüzde 3.1’i daha mutlu ve huzurlu olacağını, yüzde 2’si ise

akademik kariyerinin olacağını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra “başörtüsü yasağı herhangi bir hayalinizi gerçekleştirmeyi engelledi mi?” sorusuna cevaben, kadınların yaklaşık yüzde 75’i ‘engellendiklerini’ söylemişlerdir. Verilen cevaplarda, bu engellemelerin, üniversite eğitimi, akademik kariyer, iş kariyeri, istediği bölümü okuyamama, sosyal yaşamın daralması, devlet kurumlarında çalışamama gibi bir çok şeyi kapsadığı görölmektedir.³⁶⁵

³⁶⁵ *Türkiye’nin Örtülü Gerçeği*, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.38

3.1.6. Görünmeyen Mağdurlar: Aileler

Yasağın doğrudan başörtülü kadınlar üzerindeki etkilerinin yanı sıra, dolaylı yollarla da birçok kişiyi etkilediğini söylememiz mümkün. Bunların başında aileler geliyor. Başörtülü kadınların aileleri de bu yasaktan ciddi anlamda etkilendi. Görüşmeler sırasında ailelerinin bazen baskılarından, bazense üzüntülerinden bahsedildi. Ancak bu baskı genelde iddia edildiği şekliyle “başını kapa” yerine “başını aç, okuluna git” baskısıydı. Aileler de görünmeyen, arka planda olan mağdurlar olarak kaldı zihinlerde...

Başörtülü kadınlar tarafından, verilen ya da verilmeye çalışılan kararlarda ailenin emekleri ve beklentilerinin çok etkili olduğu görülür:

Banu: Annemin örtünemezsin demiş olması bir yere kadar kabul edilebilir bir durum, çünkü onların emekleri söz konusu. Sen onların evladısın. Onların da hayalleri var, ki ben hayallerini de öyle suya düşüreceğimi hiç beklemiyordum. Onların da hayalleri suya düştü. Sen kendi emeğini bir yere bırakıyorsun. Ben artık örtülüyüm diyorsun, böyle devam etmem gerekiyor diyorsun, ama seni içeri almıyorlar. Ondan sonra da olaylar başlıyor, kocaman böyle kartopu gibi... Kocaman kocaman bir kartopuyla karşı karşıya kalıyorsun. Ailen karşına çıkıyor. Burada insanlar garip hareket ediyor. İnsanları anlamaya çalışıyorsun.

Rümeysa: Bir de emek var! Maddi olarak zorlanarak okuttuklarını da biliyorum ben. Ve benim etrafımda tek okuyan çocuk bendim, kız çocuğu. Babama işte hep liseye verme, yok ahlaki olarak bozulur, yok bilmem ne olur diye bir sürü laf ettiler. Hani çok uzağa gidiyordum. Çünkü otobüs o dönemde bu kadar sık değil, hem herkesle mücadele ederek okutuyor, hem maddi olarak mücadele edip okutuyor, annem deseniz aynı şekilde. Yarı yolda bırakmış gibi hissediyorsunuz biraz, ama yine de gurur duyuyorlar..

Bu emeklerin karşılığını verememiş ya da ailelerin beklentilerini karşılayamamış olmak, kadınlarda ciddi bir üzüntüye neden oluyor. Özellikle o dönemde okulu bırakan kadınların ailelerinin hayal kırıklığı yaşadıklarını, kiminin bu konuda destek olurken, kiminin çocuklarıyla çatışma içine girdiklerini söyleyebiliriz:

Rana: Benim ailem çok özverili, ben de kolejde okudum lisede, çok zorluklar çektim, ayrı kaldım çok küçük yaşlarda, hep destek oldular bana, ailem benimle istediğim şekilde bir yaşam sürdüğüm için övünüyor mesela. Ama bir mağduriyet var istediğim şeyi yapamıyorum eğitim anlamında, üniversite anlamında, böyle bir şeyle övünemiyor benim ailem. İnsanların çocuklarıyla bu şekilde övünmesine sinir olurum, benim çocuğum da şurayı kazandı, çok yüksek puanlar aldı bilmem ne, ben buna hep sinir olmuşumdur. Zaten bunu doğru bulmam, ama sırf bu olaydan dolayı bile, aslında yapabilecekken bir sürü şeyi yapamamışım hayatım boyunca, ailem belki benimle övünmek istemiştir bu konuda da, ama belki bu noktada onları hayal kırıklığına uğratmışımdır. Evet aslında beni destekliyorlar ama, böyle bir noktada da hayat her anlamda zorlaşıyor. Ailen de zorluk çekiyor, sen de zorluk çekiyorsun, senin için üzüyorlar. Biliyorlar neler yaşadığını.

Rümeysa: Bir de dediğim gibi annen baban çok okumanı istiyor. Onları yarı yolda bırakıyorsun. Verilen emekler var, okuldan annemi aradım mesela kapıda ilk kaldığım gün. İşte bizi içeri almadılar dedim biz giriyorduk aslında. Biz 4. Sınıf öğrencisiydik. Artık bütün olan olayları da biliyorsunuz. İstanbul’da merkez kampüsteyiz biz. Olaylardan da haberimiz var ve yasak geldi gelecek yani bugün değil yarın gelecek diye bekliyorsunuz. Biz bugün kapıda kaldık diye ağladığımı hatırlıyorum. Çok üzül müştüm dediğim gibi yani.

Kadınlar ailelerinin kendileri “yüzünden” yaşadıklarına daha da çok üzürlüler.

Yaşadıkları acıya ailelerine yaşattıkları acı da eklenecektir:

D.I: o üzüntüyü biraz açabilir miyiz nasıl bir his? Yansıtabiliyor muydunuz üzüntünüzü?

Rümeysa: Çok yansıtamıyorsunuz, neden? Evdekiler de çok üzüyor mesela. Benim annem menopoza girdi (ağlamaya başlıyor) babam depresyona girdi... Yani çok üzücü ve yıpratıcı bir dönem. Ama benim ailem destekliyor beni. Benim ki şans, İstanbul’da oturuyorum. Herhangi bir yere gitmek zorunda değilim. Ailem burada oturuyor ve bana ‘ister aç gir, ister mücadele et, ister bırak evde otur, her halükarda ben senin her yaptığını destekliyorum.’ dedi babam. ‘Hani hiç birinde sana yap ya da yapma demiyorum.’ Annem hakeza aynı şekilde. Benimle gurur duyuyor. Şimdi gurur duymak başka, üzülmek başka. Benim babam işi bıraktı, depresyona girdi. Üç kız kardeşiz. Ben Hukuk’tan atıldım, diğeri İşletme’den, öbürü zaten üniversite sınavına giremedi. Bir erkek kardeşim kaldı okuyan. ‘Emekli maaşım var, evim de var.’ dedi bıraktı avukatlığı babam. Annem o yıl menopoza girdi.

Nisa: Kayıt haftasında İstanbul’a geldik işte. Hazırlık sınavıyla kayıt arasında bir hafta vardı. Babam kayıta benimle geldi ve o anda anladım beni çok anladığını. Böyle sanki bir aslan kafesine kızını bırakıp gidecek gibi hissediyordu. Herkese adeta yalvarıyordu. ‘Bir sorun çıkmasın, kızım çok çalıştı. Bu aşamaya kadar geldi. Başörtüsü gibi bir şey yüzünden onun eğitim hakkının elinden alınmasını istemem.’ Diyordu. Hani böyle öğrenci işleri, öğrenci dekanı, mimarlık dekanı, alakalı alakasız herkese babam dil döküyordu. O sıra işte çok üzül müştüm yani.

Katılımcılardan birisi okulu bırakıp uzun yıllar evde oturur, evlenir, çocukları olur. Sonra tekrar okula döner, yasak nispeten hafiflemiştir. Okula dönmek için yakın bir yere taşınmış, çocuklarının okulunu da sırf bu yüzden değiştirmiştir. Okula döndükten sonra yaptığı bir sunum sırasında, hocaları şapkalı olduğu için onu dinlemez ve sınıfı terk ederler. O an hissettiklerini şöyle anlatır:

Emine: Ben o zaman işte en çok şuna üzülüm. Ben ailemin hayatını değiştirdim. Eşim işyerine karşıdan gidip geliyor, çocuklarımın hayatını değiştirdim, niye geldim ki, bu sorun çözülmedi, kendim bunları yaşıyorum aileme de yaşatmaya hakkım yok diye çok üzülüm, hayatımızı değiştirdik, o beni daha çok üzdü. Gelmeseydim keşke dedim.

Bazı aileler çevreleriyle, kızlarının yaşadığı sorunlardan dolayı çatışırlar. Aileler de zaman zaman anlaşılama hissinin yaşar, kimi zaman da ‘etrafa ne derim’ çekincesiyle çocuklarıyla çatışırlar:

D.I: Okulu bıraktınız sonrasında?

Banu: Evet ben okulu bıraktım.

D.I: Ailenizin tepkisi ne oldu peki?

Banu: Kesinlikle kabul etmediler çok uzun süre problem yaşadık. Ben memlekete gitmedim, gittiysem de sokağa çıkmadım çünkü bu sefer de memleketteki insanlar anneme babama senin kızın şucu bucu terörist ..

Kızlarının okumasını isteyen aileler kimi zaman “baskı” yolunu seçip kızlarını okula girmeleri için zorlarlar:

Emine: Bizim babası imam olan arkadaşımız vardı. ...’den yatay geçişle gelmişti, babası geldi bizzat başında bekliyordu derse girsin diye. Yani o arkadaşımızın durumu çok daha zor. Adam izin mi aldı, işinden mi ayrıldı, ne yaptı bilemiyorum. Birkaç ay kızının artık okuluna girdiğine kesin emin oluncaya kadar, derslere girerken başında bekledi. Hani böyle sıkıntılar da oldu. Onları hiç bilmiyoruz, onlar başka yerlerdeler. Ne yapıyorlar bilmiyoruz. İrtibatımız koptu yani. Bir de böyle yaralar var.

Elif: Ben hiç orada bir tane anne babanın gelip “kızım başını açma” dediğini bilmem. Ama işte açık öğretime girmek istiyordum, öğretmenler ortamına girmiştım işte bir okulda. Bana şey demişlerdi. ‘Sizin aileleriniz sizi sokmuyor’ falan. Ben çok

olmuştum. Şimdiye kadar her gün yüzlerce öğrenciyle konuşuyoruz ne yapalım ne edelim diye, böyle bir şeye rastlamadım. Siz nasıl bu kadar emin konuşuyorsunuz? Ben bunu biliyorum. Birinci dereceden yakınlar ‘siz dokunmayın da işte, nasıl çözülsün çözülsün, sen sivrilmeye de kızım aman’ düşüncesindeydiler. Böyle bir süreçti.

Süreyya: Başka bir okula geçiş yapmak, benim hayatımı değiştirdi. Yoksa ben bırakmaya kararlıyım. Bir yandan ailem bana ‘sakın bırakma’ diyordu, ben diyorum ki kesinlikle olmaz, böyle bir şeyi çekmem kesinlikle olmaz, bırakacağım.

Direkt baskı kurmayan aileler de vardır ama, çoğu zaman ‘okulu bırakma’ konusunda da teşvik etmeye gönüllü değildirler. Çocuklarının okuması çoğu zaman daha ön plandadır:

Zişan: Aileden de baskı değildi belki ama onu hissediyorsun. ‘Ya kızım sen daha küçüksün, açsan girsene ne olur’ düşüncesi vardı. Böyle direkt bu şekilde söylemeler de hiçbir zaman direnmeyi teşvik etmiyorlardı. O şekilde bir yönlendirmeleri yoktu.

Elif: O zaman aileler de bu durumla ilk defa karşılaşmışlardı. Bizim çocuğumuz bu, lafımızı söyleriz, istersek okula gider, sen diyorsun ya, hep yönlendirildiğini düşünüyorlar diye. Aileler de onu düşünüyor. Bu kendi iradesiyle ne yapacak ki, bu benim çocuğum, okuması lazım bunu yapacak yani. Bir saygı da yok gerçekten, biraz geleneksel bir şey bu.

Feyza: Örtündüm ama istekleri şuydu: ‘okulu bitir!’ Okul birinci şarttı, okulu bitirmek... Okulu bitirdim, tabi bir meslek sahibi olarak serbest meslek değil, daha çok devlet memuru olmam taraftarıydılar, ki zaten kendim de ideal olarak hakimlik için girmiştin üniversiteye, tabi o olmadı, kırgınlık da oldu, bazen hala derler, ‘hakim veya savcı olma yaşı geçti mi düşünüyor musun?’ falan gibi

Kadınlar çoğu zaman ailelerin ‘okulu bırakma!’ yönlendirmelerine maruz kalırken, bu yönlendirmeler kabul edilmezse bazen kavgaya da dönüşür:

Eylül: Açık fotoğraf çekiyorlardı kayıtta. Ben gittim, ilk defa peruk taktım. Kayıtların son gününe kadar ikna mücadeleleri: ‘Gireceksin girmeyeceğim, yapacaksın yapmayacağım.’ (gibi) Bu da ailelerle yaşanıyor zaten. Sonra ikna oldum. (gülüyor)

Nisa: Ortaokulu bitirdikten sonra babam ‘... Koleji diye bir kolej var oraya gideceksin’ dedi. Çok ısrar etmişti, çok sinirlenmişti oraya gitmek istemedim diye. Ondan sonra vazgeçti, o olmayacaksa İmam Hatip olacak, açık öğretimi hiç düşünme diye. İmam Hatip’te de hem Milli Güvenlik derslerinde başörtüsü yasağı var, hem de

puan kırılıyor meslek lisesi olduğu için, o yüzden hiç istemiyordum. Böyle bayağı çatışma içinde geçti o zamanlar, bunalıma falan girdim.

Süreyya: Devlet istiyorsa yapmak zorundasın, ailen mesela seni okutmak istiyorsa senin iyiliğini istiyorlar. Ama ben ailemle çok ciddi çatışmalar yaşadım, mesela bilmiyorum bu önemli mi ama, benim ağabeylerimin biri felsefeci biri ilahiyatçı, ya müthiş çatışmalar yaşattılar bana, felsefeci olan benim okumamı çok istiyordu ve beni bu yönde teşvik ediyordu ve beni hep şey yapıyordu böyle, kamçılıyordu. Bana çok hakaret ettiğini bilirim ‘sen kimsin, kendini ne sanıyorsun, tek Müslüman sen misin? bırakarak mücadele mi edilir, gideceksin okuyacaksın öyle mücadele edeceksin.’ diye. Ben tabii bir yandan dershaneye gidiyordum, ne yapacağım da belli değil, ama o yola girmişim, ilahiyatçı abim de ‘vay sen oraya gidip başını mı açacaksın dünyalık şeyler için’ diyordu Düşün iki çatışma arasında ben ne istediğimi ne hissettiğimi bile bilmiyordum resmen. Yani işkence, başka bir şey değil bu...

Ceyda: 8. Sınıfın sonunda örtündüm, okula gitmemeye karar verdim, işte açık lise okurum gibi düşündüm. Tabi buna babam çok tepki gösterdi, ‘oku’ diye. Akrabalarım geldiler eve. İşte biz şu lisenin müdürünü tanıyoruz. Biz aracı oluruz sen yeter ki oku gibisinden, baya bir psikolojik baskı uyguladılar. Kesinlikle okunur bizim sülalede, okunmayacak diye bir şey yok. Okumamak çok saçma, yobazca bir düşünce gibi geliyordu aileme.

Leyla: Başımı açmadığım için ailemin içinde de abuk tepkiler alıyordum. Annem mesela başı açık aynı ortamda oturuyoruz bana kızılıyordu işte ‘burada açıyorsun, ne olacak yani sınavda da yarım saat açsan girsen?’ Sesler yükseliyordu bana, amcam işte ‘gir ne olacak açarsan, bu ortamı onlara mı bırakacaksınız?’ diyordu.

Aileler kimi zaman çocuklarının yaşadıkları travmayı onlarla beraber yaşar, hatta kendi çevrelerinin çocuklarının yaşadıklarından dolayı onlara yeterince duyarlı yaklaşmadığını da düşünür:

Rümeysa: Benim annem de arkadaşlarıyla ilişkisini bozdu. Şey demişti benim annem, ‘niçin onu hiç anlamıyorsunuz, üzölmüyorsunuz’. Ben okulu bıraktığımda babam çok kızmıştı. ‘İnsanların çocuklarının başına bir kaza geliyor, geçmiş olsun telefonu ediyorsunuz, niçin bu olaydan dolayı beni aramadınız, bu başına gelen bir kazadan daha mı az elem verici bir olay, yani benim 3 çocuğumun başına böyle bir kaza geldi.’ diye. Hani aile boyutuyla daha üzücü bir hal alıyor.

3.2. Bir Dönüşümün Sancıları ve Yaşanan Psikolojik Süreç

Başörtülü kadınlar, sadece okullarından ve kesin bir tanımını olmayan kamusal alandan yasal yollarla uzaklaştırılmakla kalmıyor, aynı zamanda ayrımcılığın sonsuz yaratıcı biçimlerine hayatın birçok alanında maruz kalıyorlar. Dolayısıyla bu ayrımcılığa uğrama hali, benlik saygısının azalması ve ruhsal sorunlara yol açabilen hisleri de beraberinde getirmektedir. Kadınlar Hazar Derneği'nin yaptığı çalışmada, kadınlar 'kişiliğın zedelenmesi, parçalanması, hakarete uğramış hissetme, utanç duyma, kendini suçlama, günahkâr hissetme, şiddete uğrama sözel ya da fiziksel ya da yok sayma biçiminde açık ve sembolik şiddete maruz kalma' gibi ifadelerde bulunmuşlardır.³⁶⁶

Araştırmaya katılanların yaşadığı psikolojik zorluklara bakıldığında ise, kadınların yüzde 71'i "kişiliğinin zedelendiğini/parçalandığını", yüzde 63'ü "kendini hakarete uğramış" hissettiğini, yüzde 47'si başını her açtığında bundan "utanç" duyduğunu, yüzde 46.5'i "kendini günahkar hissettiğini" ifade etmiştir. "medyada yer alan haber ve yorumlardan dolayı onurunun incindiğini" hissedenlerin oranı yüzde 66.5, "devletin bazı kurumlarının başını örtenlere karşı tutumu nedeniyle ülkesine olan güvenin sarsıldığını" söyleyenlerin oranı yüzde 63.9, "peruk takmak zorunda kaldığı için kendini başkalaşmış" hissedenlerin oranı yüzde 16.6, "psikolojisinin bozulduğunu ve bu yüzden ilaç tedavisi gördüğünü" söyleyenlerin oranı yüzde 9.2, "suçlu gibi muamele görmenin kendilerini üzdüğünü" söyleyenlerin oranı yüzde 54.1 olmuştur. Herhangi bir psikolojik sıkıntı yaşamadığını söyleyenlerin oranı ise yüzde 3.8'dir.³⁶⁷ Bu veriler ışığında da kadınların birçok psikolojik sıkıntı yaşadıkları söylenebilir. Bu sıkıntıların yüzde kaçının "bozukluk" düzeyinde olduğunu

³⁶⁶ Melek Göregenli, "Bir Ayrımcılık Alanı Olarak Başörtüsü", *Türkiye'nin Örtülü Gerçeği* içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.73

³⁶⁷ A.g.e, s.36

bilemeyiz. Çünkü kadınların yüzde 9.2'si psikolojik yardım aldığını ifade etmiştir. Bu çalışmada da yasağın kadınların psikolojileri üzerinde ciddi tahribatlara neden olduğu iddia edilmiştir. Dolayısıyla çıkan sonuçlar, Hazar Derneği'nin yaptığı çalışmayla da örtüşmektedir.

3.2.1. Travma

“ Delirsem sanki kurtulacağım, bu şeyin içinden çıkamıyorum. Delirdiğim zaman her şey bitecek sanki ... ”³⁶⁸

Başörtüsü yasağı, başörtülü kadınlar için bir milattır. Hayatları yasaktan önce ve yasaktan sonra diye ikiye bölünmüştür adeta. Yasağın bir travma yaşattığını iddia ediyorum. Çünkü kadınların ifadeleri ve bu yasakla ilgili konuşurken hem fiziksel hem de duygusal anlamda verdikleri tepkileri gözlemlene fırsatım oldu. Kadınlar yasakla ilgili konuşurken uzaklara dalıyorlar, bazen susuyorlar ve öfkeleniyorlar. Yaşanılanların zorluğunu çok güçlü cümleler ve ifadelerle anlatsalar dahi eksik kalıyor sanki...

Travma, kişinin gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkasının fiziksel bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşaması, böyle bir olaya tanık olması ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmesi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bu kişinin tepkilerinin arasında aşırı korku, çaresizlik ya da dehşete düşme vardır.³⁶⁹ Travmada kişinin bedensel, ruhsal ve sosyal bütünlüğü bozulabilir.

³⁶⁸ Elif, Odak Grup V

³⁶⁹ *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.200

Bu bölümde DSM-IV-TR³⁷⁰(Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı)'ndaki "*Travma Sonrası Stres Bozukluğu*" kriterlerinden de yararlanılarak çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu bölümde, travma kriterlerinin birebir yazılmasından ziyade, bu travmanın kadınlardaki etkisi yer alacaktır.

Kadınların çoğunda yaşanan şeylerden sonra bir "beklenti anksiyetesi" olduğunu söylemek mümkün. Yasak sonrasında kadınlar girdikleri çoğu ortamda bu kaygıyı yaşamışlardır. Aşağıda "*travmatik olayın bir yönünü çağrıştıran ya da andıran iç ya da dış olaylarla karşılaşma üzerine yoğun bir psikolojik sıkıntı duyma*"³⁷¹ kriterini sağlayan anlatılar vardır:

Rümeysa: telsiz sesiyle, Nur Serter ve Alemdaroğlu. Alemdaroğlu'nu hala televizyonda her gördüğümde, bir de neden bilmiyorum şu Boğaz'da üniversitenin bir tesisi var yemek yenen, bir de onun önünden geçerken geriliyorum. Hala televizyonda Alemdaroğlu ve Nur Serter'i konuşurken gördüğümde geriliyorum.

Banu: Polis görünce hani bu özel durumlar dolayısıyla bütün polislere bir şey uyanmıyor ama sadece telsiz sesi ve Nur Serter, Alemdaroğlu ve birkaç kişi sadece, seni bir kere daha hizaya aldırıyor. 'Şimdi bu adam sana müdahale edecek, dikkatli ol saldırmak değil, ama savun kendini.'

Rana: Ben de ALES'e girdim bu geçen dönem ... Üniversitesi'nde girdim hakikaten çok şaşırtıcıydı. Kapıdan girdim. Sonra sınıfa girdim, tek başörtülü bendim sınıfta. O an, inanamıyor insan yıllar sonra tekrar başörtülü girdiğine. Sınava başörtülü girmek ilginç bir duyguydu. O an hiç bir şey hissedemedim, sonrasında fark ettim. Aslında yine bir müdahale bekliyorsun. Önüme başörtülü fotoğraflarımızın bulunduğu bir kağıt geldi, ona imza attık. Orda fotoğrafımın başörtülü olduğunu görmek... Sanki bana bir şey söylenecek hissi uyandırıyor mesela. Aslında serbest ama her an bir problem çıkabilir.

Süreyya: Rektörlüğe girememiştim kayıt yaptırmak için. Kapıda baya bir beklemiştim. Giremiyordum. Çok garipti ya. Onu çok net hissettim. Birkaç kez gittim ama giremedim. İnanılmaz bir şey ya, çok garipti. Ama o yıl mesela kaderi çok sorgulamıştım. 'Allah'ım niye diyordum, yanı başımızdaki okulda sorun yok.' ve senin kaderin buradakine düşüyor yani. Ve sen bu kadar üzülüyorsun, acı çekiyorsun...

³⁷⁰ DSM, Amerika Psikiyatri Birliği tarafından hazırlanmış ve birçok farklı ülkede psikiyatri ve psikoloji alanında kullanılan bir "tanı ölçütleri" kitabıdır.

³⁷¹ DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.201

Ferzan: Ben çok kızdım sisteme... İnsanlara... Bu kadar dar görüşlü insanların var olmasına şaşırđım, bu insanların hep üst düzey yerlerde olmalarına çok kızdım. En çok kızdığım insanlar; Kemal Alemdaroğlu, Nur Serter, Türkan Saylan üçlüsü. Bir de Ecevit... Onun öldüğüne inanmamıştım. O kadar çok şey yaptı ki bize, sanki orada hep duracak, yasak maddelerini çıkartacakmış gibi düşünmüştüm.

Bazen yaşadıklarına karşı fizyolojik tepkiler de vermiş tir kadınlar. “*Travmatik olayın bir yönünü çağrış tıran ya da andıran iç ya da dış olaylarla karşılaş ma üzerine fizyolojik tepki gösterme*”³⁷² kriterini görebiliriz:

Ziş an: Her kapıya gidişte bir heyecan, kalp atışı artıyor zaten. Başım açık gözüktü mü gözü kmedi mi? İşte bunu şimdi sorun yapacaklar mı? Altındaki çıkar da öyle mi gel diyecekler? İşte bunu buradan iğ neledin sorun oldu mu olmadı mı? Her oraya gidişte bir heyecan...

Rümeys a: Ben hala TV de bir tartış ma duyduğ umda gece 2-3’e kadar uyku uyuyamıyorum. Hani bu Nur Serter TV ye çıkıp konuş uyor, ya da başka birileri konuş uyor ya o gece bitiyor benim için mümkün değ il göz üme uyku girmiyor.

Kevser: Açık lise binası bana çok kamu binası gibi gelmiyordu ama o hastanenin kapısında yaşadıklarım dan sonra ben artık Nüfus Memurluğ u’na bile gitsem, hep böyle üzerimde bir titreme, beni içeri almayacaklar iş te evraklarım tam olmayacak düş üncesi. Pasaporta başvuruyorum mesela, kesin reddedileceğim kaygısı. Başörtülü kabul edildiğini bilsem bile beni kabul etmeyecekler. Sanki hastalıklı bir bireymiş im de mutlaka düzeltilmesi gereken bir şey varmış gibi hissettim.

Rümeys a: (okula tekrar döndüğ ünde) Eş ime ‘benimle gel, çünkü tek başı ma giremem’ dedim, titriyorum. O eylemleri yaptığımız falan ama yine de okulun kapısından içeri girerken titriyorsunuz. Öyle sanki şey yapacakmış gibiler, tutup atacaklarım ı gibi geliyor... Ve çok korktuğ umu hatırlıyorum, şimdi sizde korku oluşturuyor, sizi oradan tutup atacak olması, halbuki atsin zaten okulu bırakmış im, orda seni atsa da önemli değ il.

Emine: İllaki o stajı almam gerekti. Yani o büyük titremeler, iştahsızlık, karın ağrıları. Yani böyle nasıl başlayacağım, nasıl olacak hep sürekli kaygı içerisindeydim ve çok şükür stajı bitirdim, sınavı geçtim hocalarımızın anormal davranmaması sayesinde. Çünkü ben bildiklerimi anlattım, ama sınava girdim böyle nasıl titriyorum, sınavdan önce zaten uyuyamamış im sabah kaçta kalkmış im, hem ders çalışıyorum, bir yandan öğrenmeye çalışıyorum, bir yandan nasıl olacak, sınavda ne diyecekler, bana nasıl soru soracaklar, sınavdan atacaklar mı diye düşünüyorum.

³⁷² A.g.e, s.201

Sibel Arkonaç da benzer bir ifadeyle bu durumu “Kişi bu korkuların akıldışı ve mantıksız olarak görmekte ama bu durumlarla karşılaştığında da bütün benliğini kapsayan karşı koyamadığı bir panik ve kaygı sebebiyle durumunu denetleyememekte ve kaçmaktadır.” şeklinde anlatır.³⁷³

Kadınlar yaşanan olayları tekrar yaşıyor gibi olabiliyorlar ve rüyalarında da bunu görebiliyorlar. Rüyaları ayrı bir başlıkta anlattığım için burada değinmeyeceğim, ancak anıların tekrar yaşanıyor gibi olması konusundaki örnekleri sunacağım. *“olayın, elde olmadan tekrar tekrar anımsanan sıkıntı veren anıları; bunların arasında düşlemler, düşünceler ya da algılar vardır.”*³⁷⁴

Eylül: Bir süre bunu yaşadım ben. Okuduğum metne odaklanamıyordum. Okuduğum hiçbir şeyi anlamıyordum. Okuyorum mesela kafama başka bir şey geliyor, eskiden bir şeyler, canlanıyor sahneler falan. Onu atlattım ben mesela yurtdışına gittiğimde. Sonra tekrardan aynı ortama dönünce, aslında her şeyin tekrardan yeniden başladığını gördüm. İşte o mesafe almayı da o süreçte geliştirdim, sürekli sorunla yüzleşerek yaşamamayı.

*“Travma ile ilgili anıları uyandıran etkinlikler, yerler ya da kişilerden uzak durma çabaları”*³⁷⁵ vardır kadınların. Bunun sebebi yaşananların tekrar tekrar yaşanmasından duyulan kaygıdır:

Eylül: Bazıları ‘başörtülüler ... Üniversite’inde yasak var gitmeyelim’ dedikleri için, ‘onlar kendi kendilerine yasak koyuyorlar.’ diyorlar. Neymiş, her seferinde gidip o kapıda mücadele edecekmişiz, her seferinde tekrardan tartışma yaşayacakmışız. İnsan psikolojisi böyle bir şey mi? Bizim yaşadığımız travmaları kimse göz önünde bulundurmuyor. Bir kapıya kaç defa kim gitmiş? Kendileri kaç defa gitmiş kovuldukları kapılara? Yüzleşmek istemiyorsun. Bir defa kaldırılabiliyor bunu, iki defa kaldırıyor psikolojin, üçüncüsünde diyorsun ki “lanet olsun, İstanbul’da başka bir yer mi yok, biz de oraya gideriz.” Böyle hayatlarımızı sansür koyarak yaşadık gerçekten. Madem bu kadar hevesliler, başörtüsü takıp gitsinler, bizim o zorlamadığımız yerlere, bakalım nasıl, kaç gün gidebilecekler?

³⁷³ Sibel Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1993, s.390

³⁷⁴ *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.200

³⁷⁵ *A.g.e.*, s.201

Bazen de duygular o kadar yoğun yaşanır ki kişi bundan kaçmak ister ve kaçınmayla ilgili çok güçlü duygular içersindedir:

Elif: Bir arkadaşım, en yakın arkadaşım “Delirsem sanki kurtulacağım, bu şeyin içinden çıkamıyorum. Delirdiğim zaman her şey bitecek sanki ...” demişti.

Nisa: İntihar arzusu gibi...

Elif: İntihar uzak bize, ama bizden daha dışarıdan bir şey “delirirsem rahatlayacağım sanki” diyordu, çıkamıyordu işin içinden (sessizlik).Ve zayıf bir insan değil, çok akıllı ve çok çok güçlü bir insandı bunu söyleyen.(sesi değişiyor)

Kadınların yaşadıklarından dolayı hissettikleri, onları “normal şartlar altında” yapmayacakları şeyleri yapmaya iter:

Süreyya: Ben iyice zıvanadan çıktım, çıldırdım böyle. O rektörden çok korkan ben, tamamen canavara dönüştüm gerçekten. Şey yapmışım hiç unutmuyorum, okula gittim böyle, neye zarar verebiliyorsam her şeye zarar vermişim o gün. Çok ciddiym, gittim lavabolara boruları falan çıkarttım, böyle söktüm yani bildiğin, neye vurabiliysem vurdum kırmaya çalıştım ağaçların bir günahı yok, onlara saldırdım ve yemin ederim çok ciddi kafama koymuştum hatta planımı falan yapmışım. Şey tabii ki cahillik, o anki psikoloji ama planlamışım, okulu yakacaktım, çok yakın bir petrol vardı evimizin yakınında oradan dedim... bu bir gözdağı olur okul yanmaz belki, şöyle rektörlüğün etrafına dökeyim dedim gece ama tabii ki plan olarak kaldı.

Bir kadın, okulu bırakmaya karar veren bir arkadaşıyla ilgili anısını şöyle anlatır:

Kararını kesinleştirdiği gün, Cebel-i Tarık'ı geçerek İspanya'ya ulaşan Tarık Bin Ziyad'ın gemilerini yakması gibi, geri dönüşün imkânsızlığını gösterircesine hüznün – ve kim bilir belki de gözyaşları- içinde, tüm notlarını yaktığını daha sonra öğrenecektim. İradesi üzerine yapılan baskılar sonucu bir insanın dört-beş yıllık emeğinden, dolayısıyla onun sonraki yaşamı boyunca sağlayabileceği tüm imkânlardan vazgeçmek zorunda kalmasının ne denli yürek parçalayıcı bir şey olduğunu ancak yaşayan ve aynı derdi paylaşanlar bilebilir.³⁷⁶

Süreyya: Aldığım psikodrama dersinde, grup arkadaşlarımdan çoğu başörtülüydü ve hayatımızdaki travmalarla ilgili bir çalışma yapıyorduk derste, ve çoğumuzun ortak noktası bu travmaydı, Hocamız bu noktada bizi anladı ve bize destek oldu ve bu çok iyi geldi bana.

D.I: O travmayı açıklar mısınız biraz?

³⁷⁶ Zekiye Oğuzhan, *Bir Başörtüsü Günlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, sf.209

Süreyya: Tamam takıyorum, Allah rızası için onu da biliyorum ama ne bir siyasi görüş ne ideolojik bir şey, hiçbir şey yok ortada. Küçük kızsın yani, kaç yaşındasın 14-15 en fazla 16'sın. Yani potansiyel suçlu ilan edilmek aşağılanmak hor görülmek, açmaya zorlanmak çok acı. Yani bunun en acısı da hadi 'aç' diye diretenler diretiyor da, seni anlaması gerekenler seni sürüklüyor buna, "başka yolu yok, aç" gibisinden...

3.2.2. Depresyon

“Elin kolun kalkmıyor, sanki kolunu kanadını kırmışlar, o fotoğraf makinesinin önüne seni oturtmuşlar.”³⁷⁷

Elinin kolunun kalkmaması, bir insanın kendini çaresiz ve yorgun hissetmesi, boşlukta ya da üzgün olma hali... Yasak birçok başörtülü kadına bu duyguları “miras bırakmış”tır. Sırtlarına, uğruna mücadele ettikleri başörtüsünün “İslam’ın bayrağı” ya da “siyasal simge” olmasının yükü yüklenmiştir ve isteseler de istemeseler de bu yükü yaşamak zorundadırlar artık... Yasak sonrası istedikleri bir şeyden mahrum bırakılan kadınlar, depresyon yaşamışlar ya da depresif bir ruh haline sahip olmuşlardır. Yaşadıklarının “imtihan” olduğunu düşünmeleri ve güçlü durmaları gerekliliği bunu açığa çıkartmamıştır çoğu zaman; bastırmışlar, yok saymışlar, güçlü durmaya çalışmışlardır. Ama geleceğe karşı umutsuzdurlar artık...

Aşağıda “*ya hastanın kendisinin bildirmesi (örn. kendisini üzgün ya da boşlukta hisseder) ya da başkalarının gözlemesi (örn. ağlamaklı bir görünümü vardır) ile belirli, hemen her gün, yaklaşık gün boyu süren depresif duygudurum.*”³⁷⁸ kriterini sağlayan anlatılar vardır:

Emine: Ben bundan sonra ne yapacağım? Tabii ki Allah’a inanıyorum, yapacağım şeyler var, ama bir boşluk içerisine düşmüştüm ne yapabilirim diye? On sekiz yaşına gelmişim, hiç başka bir şey bilmiyorum Tıp öğrenciliği dışında. Memlekete dönmek istemiyorsun, çünkü herkes sana enayi gözüyle bakıyor, Tıp Fakültesi’ni bırakmışsın, küçük yerlerde daha büyük sorun. Ailem ilçede oturuyordu çünkü. Hatta babam o zaman emekliydi, beş vakit namazını camide kılardı, cemaatten arkadaşları şöyle diyordu ‘Terörist mi senin kızın, niye devlete karşı geliyor? Açsın okulunu bitirsin.’ Diyordum ki beş vakit namaza giden bir insan bunu söyleyebiliyorsa, tamam artık yani bu sorun asla çözülmez, çünkü hiç kimse desteklemiyor. Onların en azından desteklemesi gerektiğini düşünüyorum. İnanan insanlar bunlar, Allah’ın emirlerini yerine getirmeye çalışıyorlar. Öyle düşündükleri

³⁷⁷ Eylül, Odak Grup V

³⁷⁸ DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.152

için çok karamsardım bu sorun çözülmeyecek, bir daha okuyamayacağız, bundan sonra ne yapacağım, yani Allah'tan yardım istiyordum. Hani tamamen depresif, sürekli ağlayan, her şeye ağlayan biri olmuştum. Böyle bir boşluktaydım sanki.

D.I: Bir umutsuzluk mu bu geleceğe yönelik?

Emine: Ya gelecekle ilgili hiçbir öngörüm, planım yoktu. Yarın ne olacak? Tekrar okula dönebilecek miyim? Neyle meşgul olacağım?. Ne kadar kalabileceğiz? Çünkü İstanbul'dayız öğrenciyiz, burslarımızla kiralılarımızı ödüyoruz, hakikaten çok karamsar günlerdi. Bir yanda bir ışık var tabii, Allah'ın emrini yerine getirmiş oluyoruz. Diyorsun ki Allah rızası için bunu yapıyoruz, illa ki bir çıkış olacak ama bir yandan da o boşluk duygusu insanın bütün meşguliyetlerinin elinden alınması çok farklı bir duygu. Yani onu anlatmak çok zor, dediğim gibi bütün işim öğrenciliğim olduğu için, tamamen bütün meşguliyetim elimden alınmıştı. Çok boşlukta kalmıştım çok üzülmiştim. 98'in Mayıs-Haziran'ı gibi ben çalışmaya başladım. O zamana kadar hep böyle bir sıkıntı içinde, hep sıkılıyor her şeye ağlıyorum, olur olmaz şeylere...

Korkunçtu... Uzun dönemde telafi olunamayacak yaralar açıldı. Rüyalarında sayıklamaya başlayan arkadaşlarımdan tutun da, kriz geçirip bayılan, hastaneye kaldırılan arkadaşlar... Aileler farklı tepkiler gösteriyor, çevre farklı tepkiler gösteriyor. Bu korkunç bir şeydi. Yurtta kalıyorsunuz, her gün ailenizden telefon geliyor. Bu baskıyı ailemden çok fazla yaşamamama rağmen arkadaşlarımdan neler yaşadığını biliyorum. Hızla kilo vermeye başlıyoruz. Birçoğumuz depresyona girdi.³⁷⁹

Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) sınavına başvurmak isteyen ancak başı açık resim istendiği için başvuramayan bir kadın, tutanak tutturduktan sonraki ruh halini şöyle anlatır:

Kevser: Ama o ara ben şey hissettim. Ben bu tutanağı boşuna tutuyorum. Tamam bir hakkı aranacak, ama buradan benim üniversite serüvenimde hiçbir getirisi olmayacak.

D.I: Neden böyle hissettiniz?

Kevser: Çünkü yasak gitgide katlaşıyordu. Yani üniversite sınavına giriş belgesi, giriş kaydı için başvürtülü resim kabul etmemeleri benim için çok aşırı bir şeydi. Çünkü açık lise sokaktaki herkesin kaydolabileceği bir lise, aynı şekilde üniversite de öyle. Yani artık bu lisenin içerisinde ya da üniversite öğrencilerine dayatılmış bir şey değil. Sokağa dayatılmış bir şey olarak hissediyordum.

³⁷⁹ Gülşen Demirkol Özer, *Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.237

Karamsar bir ruh hali, bütün ülkeye sinmiş gibidir. Kadınların gelecekle ilgili gördükleri şey kopkoyu bir karanlıktır:

Eylül: Böyle bir ruh hali yarattılar 28 Şubat'ta. Bir ülkeye bu ruh hali nasıl tesir eder? Etti yani... Dünya batmış, bitmiş, bir daha bize hiçbir fırsat vermeyecekler gibi. Üniversite yeni bir umut oldu açıkçası benim için. Çok karamsardım ondan önce. Hiçbir şey yapmak istemiyordum. Ki ben lisedeyken de çok aktif bir öğrenciydim. Etkinlikler düzenliyorduk, okul içi kulüp çalışmalarımız oluyordu, hep bir şeyler yapıyorduk. Yasak geldikten sonra hepsi bitti. Sadece okula girebiliyor muyuz, giremiyor muyuz, herkes onunla meşguldü artık...

Uzun zaman geçti bu olayların üzerinden. Silinmez harflerle yazıldı hepsi bir bir hafıza defterime. Yaşadığım sürece unutmayacağım, korkarım. Hatırladıkça nefretim artacak, daha bir öfkeyle bakacağım onlara, bana hayatı zehir eden insanlara. Beni bu hale getiren, duygu dünyamı alt-üst eden ve bu yaşta hayata gözlerimi çevirdiğimde tek gördüğüm şeyin kopkoyu bir karanlık olmasına neden olanlara...³⁸⁰

Gülşah: Öyle bir gündü ki, ben hayallerimiz bittiğini hissetmişim. Hayalim yok yani. Hayata dair kapkaranlık bütün düşüncelerim. Karanlıktan başka bir şey yok. Bir arkadaşımın omzunda ağlarken, 'geleceğe dair hiçbir hayalim yok ben niye yaşıyorum ki o zaman.'(demişim)

*"Perhizde değilken önemli derecede kilo kaybı ya da kilo alımının olması ya da hemen her gün iştahın azalmış ya da artmış olması."*³⁸¹

İğne iplik olacak derecede kilo verdim. Uyuyamadım. Bir yıl sonra perukla gittim. Normalde not ortalamam çok yüksek ve hocalarımcı çok tanınırdım. Bir gün, birisinin yanına gittim. Bir süre konuştum. Birden durdu. 'Sen kimdin?' dedi. 'Fatma, hocam' dedim. 'Fatma sen ne olmuşsun' dedi. 'Boş verin hocam' dedim. Benim bıraktığım yıl, yasaklardan dolayı okulu pek çok kişi bıraktı. Döndüğümde ise tanıdık yüz, yok denecek kadar azdı.³⁸²

*"Hemen her gün, yorgunluk-bitkinlik ya da enerji kaybının olması"*³⁸³ kriterindeki gibi, yorgunluk çok baskın bir duygudur onlar için. Kendilerini anlatmaktan, başkalarına açıklama yapmaktan, yaşadıklarından, onlara zorla yaşatılanlardan

³⁸⁰ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.29

³⁸¹ *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı*, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.152

³⁸² Gülşen Demirkol Özer, *Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.228

³⁸³ *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı*, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.152

yorulmuşlardır. Bazen konuşmak bile istemezler, zaten konuşmalar da anlaşılacaklarını hissediyorlardır:

Rana: Evde olma sürecinde, aslında bir süre insanlara hep anlatmaya çalışıyorsunuz ya işte neden okulu bıraktığınızı falan, o süreç çok kötüydü gerçekten. Artık nefret ediyordum, konuşmak istemiyordum. Başörtüsü lafı dahi duymak istemiyordum. Çünkü, insanlar zaten seni anlamıyor. Anlatıyordum yine de girseydin falan diyorlardı. Bir süre sonra, artık nasihat falan dinlemek istemiyordum, bıkmıştım artık... Anlatma süreci hakikaten çok yorucuydu benim için ve bir süre sonra kendimi artık kapatmıştım. Depresyon muydu bilmiyorum ben şu an onun tanısını koyamam kendi başıma, ama hakikaten çok kötü günler yaşadım ...'de. Hiç sosyal bir şey yapamıyorsunuz, hiçbir şey yok. Çok küçük bir şehir. Bu yüzden de çok kötüydü, o anlamda da kötüydü.

Banu: İnsanlara bakışın değişiyor bir kere. Bu adam beni anlar mı, anlamaz mı, nasıl düşünür, önceden kestirmeye çalışıyorsun, bazen eğer tartışabilecek güçte hissetmiyorsan kendini, savunabilecek, ifade edecek güçte hissetmiyorsan hiç konuyu açmıyorsun, havadan sudan götürüyorsun olayı. Ama bazen de kendini güçlü hissediyorsan, iyi hissediyorsan, ifade etmek zorunda olduğunu hissediyorsan, o zaman konuyu açıyorsun.

Elif: Üniversitede de ezik oluyorsun, zaten sindirilmişlik var, senin hakkın mı ki bu tarzında. Üniversiteyi kabul edip gittiğin için, çok fazla bir şey de söyleyemiyorsun. Düşünmüyorsun, düşünmüyorsun derken başörtüsü hakkında ne yapacağını düşünmüyorsun. Sonrasını, nasıl anlatayım, çok fazla kendini sorgulamıyorsun, çünkü seni üzüyor. Şu an mesela iş başvuruları yapacağım, çok yoruyor beni, yani başörtülü olarak "uff napacağım şimdi" diyorum, çok büyük yük geliyor.

Zişan: Bu yasakla mücadele eden bir kişi için, her zaman böyleyim ben yüzde yüz özgür olamayacağım duygusu veriyor. Biraz pes etmişlik falan da veriyor insana, ben ne yaparsam yapayım bu böyle devam edecek, yani belki bir adım ileri gideceğim ama asla istediğim noktaya gelemeyeceğim. Pes etmişlik duygusu veriyor.

Elif: Üniversiteye başladıktan sonra, bir arkadaş şey demişti 'başörtülü almazlarsa şapkalı almazlarsa ne olacak?' tahayyül edemiyordum, ne yapabilirim çok inanılmaz yorgunum, her şeyi bırakıp başka bir yerde yalnız bir dağ başında yaşamak gibi bir şey olurdu herhalde. Şuan başörtüsü sorunu deyince hani şuan yine ne yapabilirim diyerek yine çözümler üretebiliyorum, şunu yapabilirim bunu yapabilirim diye, herhalde biraz geçmiş. Ama hala güçlü değilim bu konuda.

Rana: Bildiğim bütün kötü duyguların hepsini hissettiriyor bu yasak. Öfke, kaygı, hayata karamsar bakma çok iyimser bakamama ve tükenmişlik hissi... Yıllar sonra ben bunu fark ettim. Ben çok enerjik bir insandım, gerçekten bir sürü şeyle baş edebilecek kapasitede hissediyordum kendimi, şu geldiğim noktaya baktığım zaman belki yaşla da ilgili mi bilmiyorum ama gücümün çekilmesi, bir şeye elimi atarsam da boş ver uğraşmayayım diyorum, çok zor bir iş... Her şey bana çok zor gelmeye

başladı, aslında hiç böyle bir bünyeye sahip bir insan değildim, hep böyle bir umut vardı derdim böyle bir şeylerin üstesinden gelebilirim, çünkü Allah yardım ediyor. Şu anda öyle düşünüyorum belki ama biraz daha alt seviyelerde dolaşiyor.

Kimi kadınlar psikolojik destek almışlar ve ondan sonra bu duyguların azaldığını ifade etmişlerdir:

Rana: Yorgunluk hissi çok yoğundu bende, konuşamayacak dereceye geldim, üniversite döneminde insanlara sürekli anlatmak, tükenmişlik hissi oluşturdu, ben son iki yıldır böyleyim, daha canlıyım yoksa öncesinde silik bir insandım, özgüvenden bahsettim ya o kısmı değil, ama sosyal anlamda silik bir insandım. Son iki yıldır psikologa gitmemle daha iyi hissediyorum.

Bazı kadınlar ise farklı durumlar yaşarlar, sadece depresif hissetmezler bazen farklı psikolojik etkileri de olur yasağın:

Eylül: Ben hep bir şeyler yapmaya çalıştım üniversitede, ama diğerleri öğrenci, ben daha aşağı bir statüdeyim gibi hissediyordum. Böyle saplantıdayım, kendimi hiç ...'ye ait hissetmedim, o okulun öğrencisiyim gibi hissetmedim. Ben hastalık hastası olduğumu fark ettim. Sigortalıydık, o zaman sağlık karneleri var ya sayfalı, benim sağlık karnem bir yıl olmadan bitti. Çünkü sürekli doktora gidiyordum. Diyordum ki ben hastayım ama beni anlamıyorlar. Her hafta sigortaya gidiyordum, düşünebiliyor musun? Bir sürü kan tahlilleri, artık buralarım (kollarını gösteriyor) morarıyordu, keş gibi. Sürekli diyordum ki, benim bir hastalığım var ama anlamıyorlar, sonra dank etti bana sağlık karnesi bitince.

D.I: Yasaktan sonra mı yaşadınız bunu?

Eylül: Tabi yasaktan sonra. Sürekli doktora gidiyordum, sürekli tahlil veriyordum, sürekli kendimi halsiz hissediyordum, bütün ekstra aktiviteleri bıraktım. Çok içe kapanık bir şekilde yaşamaya başladım. Aslında bu bir depresyon hali. Ama tabi içinde yaşarken insan adını koyamıyor. Böyle psikolojik süreçler yaşadık.

Yasak bazen de “ayna etkisi” oluşturur, kadınlar kendileri gibi insanları görmek istemezler, çünkü kendileri gibi insanları görmek onlara yaşadıklarını hatırlatır:

Rana: O yılları reddediyorum bir şekilde. Ben de bir süre başörtülülerden nefret ettim. Görmek istemiyorum çünkü, ben de başörtülüüyüm ama onları görünce aklıma bütün o yaşadıklarım geliyor, bir aşağılık duygusu, ikinci sınıf vatandaş hissi, onu görünce belki daha çok aklıma geliyor.

Hissedilenler çok yoğundur. Olayın bir yönü varmış gibi görünse de, bu durum birçok şey hissedilmesine neden olmuştur, kendileri artık yaşamasa da çevrelerindeki insanların yaşadıkları da aynı kötü hislerin devam etmesine neden olur:

Eylül: Ben peruk takacağım, sadece fotoğraf çektiriyorum sonra okula başörtülü devam edeceğim. Ama gittim, fotoğraf çekilen bir oda var, fotoğraf için tuvalete gittim, başörtümün üzerine peruk taktım, ama hiç değiştirmedim başörtümü, çok kötü hissettim kendimi, çok utanıyordum. Sanki başımı açmış gibi de hissettim aslında, çirkin de hissettim. Böyle bezginsin, yani elin kolun kalkmıyor, sanki kolunu kanadını kırmışlar, o fotoğraf makinesinin önüne seni oturtmuşlar.

Süreyya: Ben o okuldan kurtulmuş olsam da benim ev arkadaşlarım o okuldandı, üç tanesi... Ve onların yaşadığı azap da beni çok yıprattı yani. Hep yaşamışım gibi çok kötü hissetmişim yani.

Bazen suçluluk duyguları o kadar yoğundur ki, bu hislerden kurtulmak için “farklı” yollar aramaya başlarlar. Bu yolların ölüme çıkabilecek olmasını düşünemeyecek kadar zorlamıştır hissettikleri onları:

D.I: Okulu bırakmayı düşündünüz mü peki?

Süreyya: Öncesinde de çok teşebbüs ettim. Ama olmuyordu ki, yani gelmişsin artık, bir şekilde gidip geliyorsun ve yanında seninle birlikte olanlar da var. Tek değilsin. Hani sürü psikolojisi bu olsa gerek. Bir şekilde gidiyorsun ve geliyorsun, ama ölün gidiyor. Yemin ederim şeyi çok iyi hatırlıyorum, çok abartı gelir belki duygularımı çok yoğun yaşayan bir insan olduğum için, yolun ortasından gidip de ‘Allah’ım yalvarıyorum hani önüme bir araba çıksın, kaza yapayım da gidememeyim o okula.’ diyordum Çok ciddiye ya, bunu kaç kere yaşadım, çok iyi hatırlıyorum. Gidemeyeyim yani. Çare yok gidiyorum çünkü. Kaderi sorguluyordum: ‘Allah’ım neden yani, neden? Bu ne biçim bir şey? Niye ben?’ falan diye, yani ama sonra anladım ki öteki okula geçtiğimde, her şeyin bir sebebi var...

D.I: Caddenin ortasında yürümekten bahsettiniz. Sizce bu intihar teşebbüsü müydü?

Süreyya: Ya ölmeyi düşünmedim de, sakat kalıp okula gidememeyi istiyordum. Ölmek değil, gitmek istemiyordum...

D.I: Ama çarpınca ölme ihtimali de var, onu düşünmüyor muydunuz?

Süreyya: Hayır onu düşünmüyordum. Yani çünkü o okul özeldi, para ödüyorlardı ve gitmek zorundaydım. Hani bari bir şeyler engel olsun yani. Araba çarpsın ayaklarımı kırılınsın, direk mantık buydu, tabi garip bir mantık...

“yineleyen ölüm düşünceleri (sadece ölmekten korkma olarak değil), özgül bir tasarı kurmaksızın yineleyen intihar etme düşünceleri, intihar girişimi ya da intihar etmek üzere özgül bir tasarının olması”³⁸⁴ kriterine uygun olarak, kimi zaman bu acının bitmesi için ölmeyi de düşünür ve ister kadınlar, ölmek tek çıkış yolu gibi gelir:

Gülşah: Ben o dönem intiharı çok iyi anladım. Çünkü gerçekten hayal, umudu, idealleri olmadıktan sonra yaşamının çok da bir anlamı kalmıyor insanın.

Teneffüste Cerrahpaşalı arkadaşlardan biri ağladı. Gücüm bitti dedi, yıprandım dedi, ölmek istiyorum dedi. Teselli ettik. Onu pek anlayamadım, ama çok üzüldüm...³⁸⁵

Allah bunu uygulamadan önce bana bir ölüm versin desem, günaha girer miyim?³⁸⁶

³⁸⁴A.g.e, s.153

³⁸⁵ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.39

³⁸⁶A.g.e, s.40

3.2.3. Sosyal Fobi

“Bizi yasaklayan şeyler beynimizin içine girmiş sanki...”³⁸⁷

Burada bahsedilecek şey, başörtülü kadınların sosyal fobiye sahip oldukları iddiası değildir. Yasağın, başörtülü kadınları, sosyal durumlardan ve olaylardan nasıl uzaklaştırdığını göstermek; korkmamaları ya da kaygı duymamaları gereken ortamlarda dahi, ciddi anlamda korku ve kaygı duyduklarını ve bu durumun da gündelik, toplumsal ve mesleki yaşantılarında ciddi bir sorun oluşturduğu iddiasıyla, yine DSM-IV-R kriterlerinden yararlanılarak kadınların söyledikleri üzerinden yorumlamak olacaktır:

“Tanımadık insanlarla karşılaştığı ya da başkalarının gözünün üzerinde olabileceği, bir ya da birden fazla toplumsal ya da bir eylemi gerçekleştirdiği durumdan belirgin ve sürekli bir korku duyma. Kişi küçük duruma düşeceği ya da utanç duyacağı bir biçimde davranacağından korkar (yada anksiyete belirtileri gösterir).”³⁸⁸

Süreyya: Çok korkuyordum. Mesela üniversitede bir hocayı çok sevmiştim. Bazen suçlu gibi algılıyordum kendimi ve beni sevmez diye, yakınlık gösterememişim. Korkuyordum ya. Uzun süre adapte olamamıştım zaten. Ne gözle bakarlar diye.

Kevser: Konuşacak halim kalmıyor. Konuşsam saçmalarım ya da tir tir titrerim, küçük duruma düşerim diye düşünüyorum. Ve ‘karşıdaki zaten beni anlamayacak boşuna ezik duruma düşmeyeyim’ düşüncesiyle böyle sürekli bir kendimi kasma, o takım durumlarla karşılaşıyordum.

Ferzan: Ben insanları iki kategoriye ayırmaya başladım, başörtümle beni kabul edecek olanlar ve etmeyecek olanlar. Etmeyecek olanlarla zaten bir şekilde diyalog kuruyorsunuz, edecek olanlara da kendinizi kabul ettirmek için çabalıyorsunuz adeta. Bu yasak buna neden oldu. Kendinizi ifade etmek istememekle de alakalı, yoruluyorsunuz artık, bir yorum yaptığınızda ‘başörtülü olduğu için böyle bir yorum yaptım’ diyorlar. Onun korkusuyla konuşmamaya başlıyorsunuz.

Rana: Zaten girdiğin ortamda kendini ‘farklı bir insanım’ diye kabul ediyorsun, bu baştan belli aslında çok absürt bir şey, herkesle aynı statüdesin normalde...

³⁸⁷ Nisa, Odak Grup V

³⁸⁸ DSM-IV-TR Ölçütleri Başvuru El Kitabı, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005, s.197

Banu: İnsansın baya baya...(gülüşmeler)

“Kişi korkusunun aşırı ya da anlamsız olduğunu bilir.”³⁸⁹

Nisa: Alakasız şeylerde bile insan kendine ket vuruyor. Mesela benim bir arkadaşım ...’da Dağcılık Kulübü’ne üye. İki-üç haftada bir dağa tırmanıyorlar. Ben de dağa tırmanmak istiyorum işte. Gideceğim ...’ya, beraber’da bir dağa çıkacağız. Sonra arkadaşşıma ismimi yazdır falan dedim. Evde kendi kendime düşündüm. Yahu ben orda tek örtülü olacağım. Acaba sorun olur mu falan diye. İlk başta öyle düşündüm, sonra kendime kızdım, böyle bir şeyi niye düşünüyorum diye, ama bunu bize düşündürüyorlar. Artık bizi yasaklayan şeyler beynimizin içine girmiş sanki...

Cihan: Üniversiteye gittim, işte diyorum ya aslında bizi öyle bir psikoloji içine soktular ki, bütün bu süreci geçiren insanlar kendi, içine kapanma, hiç kimseye muhtaç olmama kendi sınırları içinde yaşamayı öğrendi. Öğrettiler yani bize. Ben üniversiteye ilk gittiğim zamanlarda, kimseyle konuşmaya lüzum görmeyen biriydim, çünkü bu güne kadar yaşadığım hayata hiç kimseden destek görmemişsin, hiçbir hocandan yardım eli almamışsın, bir de dışarıdan da kimse sana bakmamış. Çünkü sen İmam Hatiplisin. Üniversiteye geldim. Zannediyorum bunu kırmak benim iki yılımı aldı, kendi içimde bunu kırmak... Kırış o kırış. Öyle bir rahatladım ki, dışarıda yürürken başörtümün farkında bile değilim ben.

Yapılacak şeyler, başörtüsüne endekslenir adeta. Onunla yapılanlar ya da yapılamayanlar belirlenir, kadınlar engellemelerden dolayı sürekli bir ikilem yaşarlar. *“Korkulan toplumsal ya da eylemin gerçekleştirildiği durumlardan kaçınılır ya da yoğun aksiyete ya da sıkıntıyla bunlara katlanılır.”³⁹⁰*

Rümeysa: Mesela ben yeni bir şey duyuyorum, mesela bir spor dalıdır, başka bir şeydir. Benim direkt olarak düşündüğüm şey şudur; başörtüsüyle bu spor yapılır mı yapılamaz mı?

Rana: Aynen evet.

Rümeysa: Hani mesela kayıyorlar ya, çok hoşuma gidiyor. Diyorum ki cennette inşallah, bu dünyada yapabileceğimiz bir şey değil. Sürekli kendimi onunla ne yapılabilir ya da yapılamaz diye, becerilerimle ne yapabilirim ya da ne yapamam gibi düşünüyorum. Geleceğimle ilgili plan yaparken de böyle. Mesela benim kızım polis olmak istiyordu bir ara, küçükken daha, ondan sonra ‘şimdi başörtüsüyle polislik yapabilecek misin?’ dedim ona mesela. ‘Yapılmaz değil mi?’ dedi hani alt bellek olarak onunla neler yapılabilir ve onunla neler yapılamaz diye bir şey oluşuyor. Düşünce olarak bu çok var onunla nerelere gidebilirim ve nerelere gidemem.

³⁸⁹A.g.e, s.197

³⁹⁰A.g.e, s.197

Emine: İnsanlara karşı da yani hepimizin de dediği gibi biraz daha mesafeli olduk. Bu hakkımda ne düşünür, ne der, beni anlar mı, bazen oluyordu lise mezunu bir bayanmış gibi davranıyordum işte eşimin arkadaş çevresi, komşularımız v.s, bir sürü farklı çevreden insanla konuştuğumuz için, oradaki insanların görünüşüne bakıyordum. Nasıl davranmalıyım diye. Ben Cerrahpaşa 4. Sınıftan terk okumuş-yazmış bir insan mıyım, yoksa lise mezunu sıradan bir insan gibi mi davranmalıyım? Bazen işte sana biraz havadan bakan, seni küçümseyen birisini görünce, ‘Ben Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 4. Sınıftan terkim’ diyordum, ‘küçümseyeceğin bir insan değilim aslında, üniversite falan kazanmışım...’ Gerektiğinde kullanıyordum, kaldıramayacağım zamanlarda, derdimi anlatamayacağım zamanlarda ya da karşıdakinin anlamayacağı zamanlarda, normal lise mezunu bir insan olarak davranıyordum.

Rana: Çok tepkisel oldum, şüpheyle bakmaya başladım, öyle bir tarafı da var. Bir de ben insanlara çok zor güvenen bir insan olmaya başladım. Her tanıştığım insanla, acaba bu ne olabilir, bana zararı dokunabilir mi diye düşünüyorsun. Çünkü birileri bana zarar vermiş beni engellemiş, altından bir şey çıkar mı diye düşünüyorsun, bence obsesyonlar falan da çıkıyor altından bu işin, böyle hisler yarattı, insanlara güvenmeme hissi mesela.

*“Kaçınma, anksiyöz beklenti ya da korkulan toplumsal ya da bir eylemin gerçekleştirildiği durumlarda sıkıntı duyma, kişinin olağan günlük işlerini, mesleki (ya da eğitimle ilgili) işlevselliğini, toplumsal etkinliklerini ya da ilişkilerini bozar ya da fobi olacağına ilişkin belirgin bir sıkıntı vardır.”*³⁹¹ Bu kriterdeki gibi, kadınların bazen insanlarla ilişkileri bozular, okullarına gitmek istemezler ya da gitseler bile ciddi sıkıntılar duyarlar:

Kevser: Yasak olmasaydı, çok daha özgüvenli olurdu, özellikle de bunun altını çizmek istiyorum. Eğer yasak olmasaydı sosyal çevreye daha iyi adapte olup, daha girişken bir insan olabilecektim diye düşünüyorum. Yasak dediğim zaman, gecikmişlik, hayatımın engellenmesi ve arkadaş ortamım açısından benim için çok büyük bir etkisi olması geliyor aklıma. Yani çok kuvvetli arkadaşlıklar kuramamamın nedenini, ben hep buna bağlarım mesela. Sosyal hayatta çok başarılı biri olduğumu düşünmüyorum ve ona bağlıyorum. Ki öyle bir insan değildim. Yani 19-20 arkadaşı olan, çok güçlü ilişkileri olan birisiyken, girişken birisiyken, daha sonra, özgüvenini kaybetmiş, işte ne yaparsam ben kendime yaparım düşüncesiyle ilerleyen bir insan haline geldim.

Elif: Şapka takıyorsun, onu kabul ederek gidiyorsun zaten ama dokunuyor yani. Küçük bir odaya girip komik bir şey takmak seni kısıtlıyor, yani rahat değilsin

³⁹¹A.g.e, s.197

okul içinde. Sınıf içerisinde çok rahat konuşuyorsun. Başörtüsü serbest olduktan sonra, bana bir arkadaş şey dedi; sen derslerde var mıydın ben seni geçen yıl fark etmemiştim dedi. Onu düşündüm geçen yıl, neden fark etmedi diye. Çünkü ben geçen yıl konuşmuyordum. Başımda şapka vardı çok dolanmıyordum ortada.

Eylül: Mezun oldum, bıçak gibi kestim bütün o ilişkilerimi, hiç sürdürmedim. Bir de dediğim gibi eskiye dair, kötüye dair de bir şey görmek istemiyor insan, onla yüzleşmek istemiyor. Onu kapatıyorsun, siliyorsun, bitiriyorsun. Öyle devam edebiliyorsun ileriye dönük...

Zişan: Ordaki arkadaşlarla nasıl girelim, napalım üzerine kıyafet denemeleri falan başladı. Normal böyle tek parça şapkalar, hakikaten çok komik oluyordu yani dışarıdan bakınca. Bir tane bir arkadaştan kapüşonlu bir yelek bulmuştum. O kapüşon biraz daha rahat hissettiriyordu bana kendimi. Çünkü günlük hayatta da dışarıda yağmur yağarken başına çekiyorsun, yani yazın ortasıydı gerçi ama başım açık gideceğime kendimi daha az komik hissedebileceğim bir şeydi. Açık bir arkadaşın bir yeleği vardı, forma gibi her gün onu giyip, öyle okulun önüne gelince en azından pratik bir şekilde başıma geçiriyordum. Orada kulübe falan da yoktu'de. Takmam gerekiyordu, onu takıyordum. İşte sonra sınıfın rahatlığına göre onu hemen çıkarıyordum, arkaya atıyordum tekrar. Okula gitmelerimiz falan azalmaya başladı tabi, yani o komiklik hissini daha az yaşamak için. Rezil olmuşluk hissi belki yani. Okuldaki ilişkilerimiz azalmaya başladı. Arkadaşlarımızla muhabbetimiz azalmaya başladı.

Nisa: Böyle sürekli okuldan kaçmak istiyordum o şapkayla. Hatta o şapkam bana hiç uymasın istiyordum, böyle mor, yeşil, lacivert falan çizgili renkli bir şapka takıyordum hani uymasın hep aynı şapkayı takayım, bu "başörtüsü şapkası" olsun istemiştım. Hatta eskidi gittim yenisini aldım. Böyle insanlarla tanışmıyordum, konuşmuyordum. Başörtülü biriyle konuştuğum zaman şey hissediyordum, (kızın ne suçu var ama) 'işte bak benim tek alternatifim bu, ben başörtülüyüm ya, illa başörtülü biriyle mi arkadaş olacağım' düşüncesi beni hem örtülülerden hem örtüsüzlerden çok mantıksız bir şekilde uzaklaştırmıştı.

Gülşah: Teneffüste arkadaşımın kucağına kafamı koyardım, kimse görmesin saçımı diye. 5-6 ay bu şekilde geçti. Tabi ister istemez, kendinizi bir şeylere hazırlamak istiyorsunuz çünkü artık gerçekten psikolojiniz çok bozulmuş bir vaziyet alıyor. Kendinizi toparlamak adına yapıyorsunuz. Diyorsunuz ki 'tamam artık ben bu şekilde yapacağım'. Hocayla göz temasından her daim kaçınıyorduk, ama bir süre sonra alışılıyorsunuz. İstemediğiniz şartlar dahi olsa bir süre sonra kendinizi o şartlara adapte ediyorsunuz. Kendinizi var etmek adına alışılıyorsunuz. Mekanizma geliştiriyorsunuz kendinize. Ama ilk zamanlar arkadaşlarınızla ve hocalarla göz teması kuramıyorsunuz. Ben okulun kantinini 3. Sınıfta gördüm, niyetimiz öğreneceklerimizi öğrenmek ve bir an önce çıkmak şeklindeydi.

3.2.4. Yasağın Hissettirdikleri

“Çok konuşkan bir insanımdır ben, yaşadıklarını çok anlatan. Hayatımda başka bir konu yok bu kadar sustuğum...”³⁹²

Başörtüsü yasağının psikolojik olarak ne hissettirdiği, görüşme yapılan insanların belki de en zorlandıkları soruydu.³⁹³ Deneyimleri aktarırken de zorlanıyordu kadınlar, ancak deneyimleri daha önce defalarca konuşmuşlardı. Yasakla ilgili konuşulmayan şey en çok “ne hissedildiği”ydi. “Başörtüsü yasağı size ne hissettiriyor?” diye sorduğumda önce kısa süreli bir sessizlik hakim oluyordu. Hissedilenleri anlatmak da, tanımlamak da daha önce bu konuda konuşmayan kadınlar için çok zordu. Bu soruya genelde iç çekişler ve gözyaşları eşlik etti. Hissedilenlerin ağırlığı o zamana da sindi. Cevaplara da hem nefret, hem öfke, hem suçluluk ama en çok üzüntü sinmişti.

Örneğin Rana yaşadığı bir deneyim sonrasında kendini suçluymuş gibi hisseder, daha doğrusu hissettirilir. Başını açmadığı için aldığı cezadan dolayı savunma yapması istenir ve hocaları tarafından oluşturulmuş bir kurulda savunma verir. ‘Savunma odası’ onun için bir ‘sorgu odası’ olmuştur adeta:

Rana: Bu kadar küçük birinin, bu kadar bilinçli olması mümkün olamaz gibi davranıyorlardı. Ben o zaman 17 yaşındaydım. O zamanlar çok korktuğumu hatırlıyorum. O şekilde savunma vermişim ve o gün çok kötü bir gündü benim için. Hocalarımın yargıç gibi, yargıçlığa soyunup beni yargılaması... O oda ikna odası değildi, ama sorgu odasıydı sanki...

D.I: Ne hissetmişsiniz?

Rana: Ya hakikaten suçlu gibi hissettiriyorlar, sana suçluymuş muamelesi yapıyorlar. Onlar hocaların olunca daha kötü oluyor. Çok yaralanıyorsun. Çok farklı bir roldeler

³⁹² Elif, Odak Grup V

³⁹³ “Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları” kitabının yazarı Gülşen Demirkol Özer de, yaptığı görüşmelere katılan öğrencilerin ‘nasıl oldu’ sorusuna seri cümlelerle cevap verirken ‘ne hissettin’ sorusuna cümleleşmeyen ve boğazda düğümlenen kelimelerle cevaplayamadıklarını söylemiştir. s. 30

orda. Onlar ders veren hocalar ama çok farklı bambaşka amaçla ordalar. “bilim adamı” sıfatları da var ama orda bambaşka bir göreve soyunmuşlardı.

D.I: Onlara bakış açınız nasıldı?

Rana: Nefret ediyordum. Hepsi bana korkunç yaratıklar gibi geliyordu kesinlikle. O şekilde geçirdim 1. Dönemi, sonrasında zaten 2. Dönem kaydımı dondurdum çünkü hiç giremiyordum zaten bahçede bekliyordum ve çok soğuktu. Sonra’e döndüm. Evime döndüm tekrar. Sonrasında ben birkaç dönem kaydımı dondurdum. Sonra da zaten atılıyorsunuz galiba. Ben afla falan dönmedim o okula

Hazar Grubu’nun yapmış olduğu çalışmada da kadınların yüzde 54.1’i ‘suçlu gibi muamele görmenin onları üzdüğü’nü ifade etmişlerdir.³⁹⁴

Kadınlar hissettiklerini anlatırken, aynı zamanda başlarını açmama nedenlerini de söylemişler ve bunu bir “müdahale” olduğu vurgulamışlardır.

Rümeysa: İlk yasak olduğunda çok üzüldüğümü hissettim, benim en büyük hissettiğim şey üzüntüydü. Yani bir insanın başka bir insana bunu yapması hani şimdi anlatamıyorum bile ne demek istediğimi. Kendimi başkalarının projelendirmesi yanlış. Ben kim olursam olayım ya da sen kim olursan ol, benim üzerimde benim ne yapacağıma karar verme yetkisini kendinde görmen korkunç bir şey. Hani bu hakkı kendinde görüyorsun ve bunu proje olarak başkasının üzerinde uyguluyorsun.

Rana: Açmama nedenimiz de çok sorgulandı. Açamama nedenim tabii ki başörtüsünün benim için farz kılınmış olmasıydı. Ve hiçbir nedenle, ne olursa olsun, hiçbir şekilde başımı açmamalıydım, bu eğitim de olsa... Çünkü üniversite okumamak dünyanın sonu değildir. Böyle düşünüyordum. O yüzden açmamayı tercih etmiştim.[...] Ben zaten bedenime müdahale olarak görüyorum bunu son zamanlarda. O yüzden biri bana ne kadar müdahale ederse, yapı olarak ben zaten direnen, karşı çıkan bir insanım. Böyle bir neden de vardı.

Kadınlar üniversiteye alınmamaya başladıktan sonra çevrelerindeki insanlarla da bir kırıma yaşarlar. Yıllarca beraber okudukları arkadaşlarından yeterince destek görmemiş olmalarını anlamlandıramazlar:

Rümeysa: Ertesi sene hiç kimse yok yanınızda. Hani 4 senedir arkadaşsınız, biz 4. Sınıfı da bitirdik. Dışarıda kaldığımızda 5. senemizdi. Sınıf arkadaşların onlar senin, tanıyorsun hepsinin namaz kıldıklarını filan biliyorsun, hiç (vurgulu) umursamadan geçip gidiyorlar.

³⁹⁴ *Türkiye’nin Örtülü Gerçeği*, İstanbul: Hazar Derneği, 2007 s.36

Banu: Yemekhaneye yemek yemeye gidiyorlar, sizi çiğniyorlar. Kapının önünde oturuyorsunuz durumunuzu beyan etmeye çalışıyorsunuz. Ben okula giremiyorum, ben seninle aynı sınava girdim. Bu saate kadar geldim, seninle öğrencilik yaptım aynı sırada oturuyoruz sen giriyorsun.

Rümeysa: Ve bizde devam mecburiyeti yoktu Hukuk Fakültesi olduğu için.

Arkadaşlarımın kaçınıcı yalanına tanık oldum, nerede ders yapılacağını benden gizlerken? Kaç kez atlattılar beni derslerine engel olmamam için? Hiç kimse kaçmamıştır sizden öyle. Sevgi dolu yüreğim vardı daha beş ay önce, güven dolu...Tüm insanlardan nefretim ve yılmışlığım sonsuz bugün...³⁹⁵

İslamcı kadınlar “onlar gibi düşünen” erkeklerin de onlara destek olmadıklarını söylerler. Erkeklere yapılan eleştiriler ve kızgınlıklar o dönemden sonra artar:

Rümeysa: Okulda öğrenci olan Müslüman erkeklerin tutumları ayrı üzüyor sizi, diğerlerinininki ayrı üzüyor. Diğerleri zaten alay ediyorlar sizinle açıkçası. Biz üç ay oturduk Beyazıt’ın kaldırımlarında, dalga geçiyorlar yani hani. Müslüman vakıfların tutumları üzdü sonra, şahısların tutumları üzdü yani, şimdi bir de kendi içinizdeki insanlardan daha beter yara alıyorsunuz. Dışarıdakinden bekliyorsun Aysel Çelikel’e niye kızayım ki kadının hayata bakış açısı bu ve bu şekilde eğitilmiş bir insan olmayacağına inanıyor ve bunun önünü kesiyor.

Dindar kadınlar ve erkekler arasındaki o kopukluk da çok ilginçtir. Bize de şunu derlerdi “bacım senin cihadın evde, üzülme, mahzun olma, ayet de var ya güçlüsün...” Ama amfide, kampüste bir olay olduğunda paldır küldür kaçıyor. Bunu bir karanlık köşede söylüyor, kaçıyor dersini dinlemeye ya da ders vermeye gidiyor.³⁹⁶

Süreyya: Başörtüsü takanlar pasifize edildi, hele erkekler potansiyel düşmanım oldu yani gerçekten.

D.I: Şimdi de aynı şeyi hissediyor musunuz?

Süreyya: Hissediyorum, Peygamber Efendimiz (SAV) veda hutbesinde ‘kadınlar sizin emanetlerinizdir’ diyor. Emanete sahip mi çıkıyor bu erkekler yani, bu dertle bizim kadar dertlenen Müslüman erkek kaç tane? Yani bence bunun vebalini en çok onlar ödeyecek. Emanetlerine sahip çıkmadıkları için. Kesinlikle anlamıyorlar, yanımızda olmuyorlar, istedikleri gibi eleştiriyorlar yargılıyorlar, açıyorsan ‘açtın’ diye yargılıyorlar, kapatıyorsan ‘davadan kaçtın’ diye yargılıyorlar, yani ben kesinlikle davacıyım Müslüman erkeklerden Allah katında da davacı olacağım yani, buna en yakınlarım da dâhil. Allah bunu kesinlikle onlardan soracak diyorum ben.

³⁹⁵ Nazife Şişman, *Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.29

³⁹⁶ Neslihan Akbulut ve diğerleri, *Henüz Özgür Olmadık*, İstanbul: Hayykitap, 2008, s.136

Başörtüsü yasağı dışında meslek liselerine uygulanan katsayı engelinden dolayı da çevreye karşı bir kırgınlık oluşur, hem başörtülü hem de meslek liseli olmak daha da zordur çünkü:

Cihan: Ben de o zaman insanların şey yaptığını duydum, işte yasak kalkmayacakmış dediklerinde, arka sıralarda, düşünün sohbet ettiğim, yemek yediğim bir şeyler paylaştığım insanların “yaşasın” dediklerini hatırlıyorum. O kadar sinirleniyordum ki, sen bunu hak ediyorsun, sen yapıyorsun, sen başarıyorsun ama gidemiyorsun, ve ben mesela mimarlık okumak istiyordum, işte dediğim o bir sene içerisinde, kimin buna hakkı var diyerek toplumu biraz sorgulamaya başladım... Zaten zor şartlarda gelmişsin bir sürü mücadele vermişsin yorgunsun yani, daha 18 yaşında o kadar yorgunsun ki; ve 18 yaşında olanlarla senin sorunların çok farklı, sen bir eşikten geçiyorsun o sana bir şey öğretiyor. Diyor ki sen şu alana gidebilirsin buna gidemezsin.

Süreyya: Ben 3 yıl boyunca dersaneye gittim işte meslek lisesi probleminden dolayı. Kazanamadım üniversiteyi. Sonrasında, özel üniversite oldu, Kıbrıs'a gittim. Başörtüsü sorunu varken gitmek istemiyordum ama artık canıma tak etmişti. Yani yüksek, iyi bir puan aldığım halde kazanmamak... Yaşadığım çevre itibarıyla çok sıkıntılara girmiştik. İnsanların beklentisi falan çok bunalmıştım, artık gideyim dedim yani. Peruk takarak bir şekilde idare ederim, yoksa da çıkar gelirim. O şekilde gittim.

Müslüman camiia ile ilgili yaşanan çeşitli olumsuz deneyimler de, hayal kırıklığı olarak ifade edilir, onlardan “darbe” almak kadınları daha da çok yıpratır:

Rümeysa: Bunu Aysel Çelikel'de anlayabilir ve anlamlandırabilirsiniz ama sizin gibi düşünen, sizin gibi yaşayan ve o şekilde olmanız gerektiğine inanan ve size destek veren bir insanın, başka ahlaki zaafıyla sizin arkanızdan iş çevirmesi ya da birinin saçma sapan tekliflerle gelmesi, bunlar iğrenç. Yani o dönemde bence herkes için psikolojik tedavi gerekliydi, çünkü çok yıpratıcı ve pis bir dönem. Yani sen üniversiteyi bırakmış bir öğrenciye ‘gel benim ikinci eşim ol’ diyebiliyorsun. Bu ne pervasızlık ve terbiyesizliktir. Yani ben bir şey yapacak olsam senin ikinci eşin olmaktansa açarım okurum, ya kendim bir şey olurum. Ve bunu Müslüman iş adamları yapıyor yani. Gayrı ahlaki tekliflerden tutun da ya da gayrı ahlaki teklif değil mesela biz her gün bakardık gazetelere ne kadar haber çıkmış diye sizi ne kadar umursadıklarını hissettiriyordu o dönemde. Haberin büyüklüğüne göre filan. Yani çok üzücü ve yıpratıcı bir dönem.

Rümeysa: Bütün Müslüman camiaya karşı olan güvenim azaldı, bu olayın en büyük kaybı budur bende, o başörtüsü sorunu ilk çıktığında hani açanlar-açmayanlar çok çirkin bir kelime ama başka nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum. İşte içeri girenler ve kapıda kalanlar olarak içeri girenlerin içinde dört yıllık arkadaşlarımız vardı ve ben hala çok üzülüyorum ki niçin onlarla diyalogumu kestim. O dönemde konuşamadık

biz. Yani öyle bir psikolojinin içine giriyorsunuz ki, ben ona ‘girme’ demeyeceğim zaten, çünkü biliyorum öyle bir görüşe sahip olduğunu o da bana ‘gir’ demeyecek. O da benim girmeyeceğimi biliyor ama hiç konuşamadık ve iletişimimiz koptu yani...

D.I: Bu süreç sizi yalnızlaştırdı mı yani?

Rümeysa: Kesinlikle yalnızlaştık...

Yasaktan sonra çeşitli “taktikler” geliştirerek okula girenler de birçok problemle karşı karşıya kalmışlardır. İçeri girenler de hiçbir zaman “makbul” olmayı başaramamışlardır. Bu durumun onlara hissettirdikleri de bununla bağlantılıdır:

Rana: Mesela o şapkayı taktığımda ne hissettiğimi nasıl hissettiğimi hatırladım. Ben mesela böcek gibi hissediyordum kendimi. Neden? Çünkü şapka siyah ve genellikle dikkat çekmeyen renkler giymeye çalışıyordum, hep gri-siyah tonları giyiyordum. Ve sürekli yere doğru bakarak yürüdüğüm ve hayatımı 1,5 sene böyle devam ettirdiğim için. Sırtım göğe doğru dönüktü. Çünkü hiçbir zaman sırtımı doğrultamıyordum. Şapka taktığımda böyle hissediyordum, ama sonradan çok daha iyi anladım neden böyle hissettiğimi. Cidden bir böcek gibi hissediyordum. Her an birilerinin ezilebileceği bir şey, çünkü kendimi savunamıyorum aslında... Hiçbir zaman his olarak o insanlardan üstün olamıyorum. Yani çok üstün yeteneklerim olsa bile, bu hiçbir zaman mümkün olmuyor bana göre. Her zaman ben orada kıyafetimden dolayı daha “inferior” ım, yani daha düşük, daha aşağıyım kaba tabirle ve benim çabam hayata dair, hep birileriyle eşit seviyeye gelebilmek...

Kevser: Sonra içeriye girdim o şapka ile. Rana’nın de dediği gibi iğrenç bir his, korkunç bir şey. Başınızda şapka var. Hiç kimsenin haziran sıcaklığında takmayacağı şeyi siz sadece kabul edilmek için takıyorsunuz. Çok da tiksiniç rengarenk bir şapkaydı.

Bu dönemde hissedilenler çok yoğundur. Şapkayla okula girmek bazı kadınları etraflarına karşı hırçınlaştırmıştır:

Nisan: Şapka takmak beni hırçınlaştırdı aslında. Etrafıma karşı. Bir yandan da şey de var, kapalı böyle hep beraber gezen bir grup gördüğümde irite oluyorum, sevmiyorum ve arasına girmek istemiyorum. Okul ilk izin verip örttüğümüz zaman, her an şapkaya geri dönersek korkusu vardı. Ve sanki o bir lütuf yani. Kendimi özürsü gibi hissediyordum, sürekli anneme bunu diyordum, annem de sürekli ‘istiyorsan açabilirsin’ diyordu.

D.I: Özürsü gibi hissetmenize neden olan şey ne?

Nisan: Şapka... Çünkü yazın sıcaklığında kapalı bir ortamda millet kolsuz otururken, ben o sıcakta kaskete benzeyen şapka takıyorum kulaklarım kapanıyor yazın boğazlı

badi filan giyiyorsun bir de. Sunumlarda filan da rahatsız oluyordum, çünkü herkes sana bakıyor. Sonra bunu aşmaya çalıştım.

Yaşadıkları olaylardan sonra “hayatlarının en kötü dönemi” olarak adlandıracakları bir zaman dilimidir artık ‘yasak’lı yıllar:

Süreyya: Ben ikinci dönem zıvanadan çıkmıştım. İlk dönem acayip korkuyordum çok kötü şeylerdi ya, hayatımın en kötü yılı kesinlikle, inanılmaz bir şeydi o işkence. Bir yandan özel okuyorsun, para verip kendine işkence ediyorsun. Kıbrıs çok sıcak bir yer, o peruğu takmak üstüne eşarbi takmak işkence gibiydi. Otobüste onu açmak falan, yani hele o güvenlik görevlilerinin özel seni tespit ediyor olması böyle. Bir keresinde bir baktık eylem var otobüsler yürümüyor, niye, kızlar açacakmış açmazlarsa yürümeyecekmiş. Birileri açtı birileri direndi falan, sonra bizim o Müslüman dediğimiz erkekler hiç ağızlarından gık çıkmadı hiçbirinin orda ağlayan kızlar oldu falan... Sonra gittik, o şekilde açtırdılar ve yine o şekilde devam etti.

Deniz: Peki başka ulaşım aracı yok muydu orda, ona binmek zorunda mıydınız?

Süreyya: Ya şimdi şehrin dışındaydı okul mecburduk, yani başka çare yoktu. Ne yapabilirsin ki başka, Bir de destek olmayınca bir sürü dindar erkeğin orda sap gibi beklemesi gerçekten inanılmaz sinirlerimi bozuyordu.

Nur: Sanki üniversitenin girişine ağ atılmış gibiydi. Tam da vize dönemiymi. Hep o dönemde geliyordu. Sanki ağ atılmış gibi, kapıya giden başörtülü geri dönüyor. Arkadaşlar vizeye girecek giremiyorlar.

Kadınlar yaşadıkları duyguları tarif ederken en çok “üzüntü” kelimesini kullandılar ve bu üzüntü genelde devam eden bir duyguydu. Bunun yanında “nefret, öfke, suçluluk” da çokça kullanıldı. Hepsinin bir arada olduğu karmaşık duygulardan da bahsedildi. Nurdan Gürbilek, çoğu zaman klişelerle yaklaştığımız, tek bir sestem ibaretmiş gibi düşündüğümüz mağdurluğun, aslında karmaşık olduğunu, ve Dostoyevski’nin bu durumu anlatırken kullandığı “yeraltı” tabirinde meydan okumayla incinmişliğin, isyanla güvenmişliğin, öfkeyle korkunun aynı anda mayalandığı bir yer olarak, böyle karmaşık bir toplumsal-ruhsal mekanla ilişkilendirerek anlattığını söyler. “Yeraltı” gerçekten parçalanmış, kararsız bir

mekandır.³⁹⁷ Bu kadınlar da bu kararsız mekanda gidip gelirler aslında ve öfkeleri kimi zaman onları kısıtlayanlara, kimi zaman sisteme, kimi zaman onları anlamayan “kendileri gibi” insanlardır:

Rana: Bildiğim bütün kötü duygular hepsini hissettiriyor yasak bana. Öfke, kaygı, hayata karamsar bakma, ve tükenmişlik hissi. Yıllar sonra ben bunu fark ettim.

Ayşe: Duygu olarak ifade etmek gerekirse, öfke duygusu hakim. Çünkü yapmak istediğim şeyler kısıtlandığı için, içimde bir öfke duygusu var, ama onun yanında bir ezilmişlik ve geri çekilme duygusu da var yani.

D.I: Öfke kime sizce?

Ayşe: Öfke tabii ki de sistem tarafından mağdur edilmeme. Biz Cumhuriyet’ten beri zaten mağdur ediliyoruz. Atalarımız da mağdurdur. Ve Müslüman kimliğimden dolayı da hala ötelendiğimizi düşünüyorum. Ama bu sadece sistem tarafından değil. Diğer Müslümanlar tarafından da zulüm görüyoruz, ben öyle düşünüyorum. Çünkü sadece sistem bizi cahil görmüyor. Diğer Müslümanlar da okumadığımız için yapıyor bunu. Özellikle beni en çok yaralayan şey, başımızı açıp da okumadığımız için bizi hor görmeleri. Diğerlerinin başını açıp okumalarını daha normal görmeleri ve takdir etmeleri, bizi ise hor görmeleri... Ve okuduğumuz üniversiteyi mesela geçerliliği olmadığı için küçümsemeleri, hatta kurs moduna sokmaları ve böyle ifade etmeleri... Devlet tanımadığı için, bizim Müslümanlar da tanımıyor.

Bazı kadınlar başını açıp okuyanları “taviz verenler” olarak niteledi, bazense onlara öfke duyduklarını ifade ettiler. “taviz verme” söylemi yasağın ilk yıllarında daha yaygın bir söylemken, bugünlerde bu söylem azalmıştır.

Bahar: Benim okuduğum ortam daha farklı olduğu için bütün arkadaşlarım bir şekilde bir yerlere geldiler. Üniversite okudular mezun oldular yani. Bir ben farklıyım içlerinde. Hiç okumayan yok benim gibi. Şimdi onlarla karşılaştığım zaman bir burukluk bir eziklik hissediyorum. Eziklik demeyeyim de içimde kalan şey, kendimi kötü hissediyorum, öyle diyeyim yani. Ama bir taraftan da kendimi şanslı hissediyorum. Hani benim düşüncem daha farklı sonuçta. Allah’ın emrinden taviz vermeyerek ben bir şeyler yapmaya çalışıyorum onlar taviz vererek başka bir şeyler yapmaya çalışıyorlar. Aslında bu benim duygularımı olumlu yönde de şekillendiriyor ama yine de bir şekilde şeylik oluyor, ona ne denir burukluk, burukluk oluyor illaki.

Fahriye: Bende de daha çok öfke var. Biraz aslında sadece yönetenlere değil de, biraz da taviz verenlere de var bu öfke. Ama onları yargılamıyorum. Yani

³⁹⁷ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2008, s. 12-13

yaptıklarından dolayı yargılamıyorum. Bu arkadaşlığıma yansımıyor. Ki bu konuya da hiç değinmiyoruz aramızda es geçiliyor kapatılıyor.

Yaşanılan “ötekileştirme” kadınların yaşadıkları yerde artık kalmak istememelerine kadar varır:

Gülşen: Ülkemden nefret ediyorum. Yıllardır aynı şeyler. Diyorum ya açıkken de bunun problemini çekiyordum, kapalıyken de şimdi de bu uygulanan zulme uğrayanlardan oldum şimdi de ayrı bir şekilde çekiyorum, şimdi de ülkemden tiksiniyorum yaşamak istemiyorum. Ama umudum var benim, çözüleceğine dair.

İlknur: Bir ezilmişlik, böyle unutulmuş atılmış bir topluluk olarak hissediyorum, düşünüyorum.

D.I: Yani başörtülülere mi?

İlknur: Evet. Yani hiç adamdan saymama var.

Leyla: Bu sorun bana hayallerim ve insanlarla arama kurulan Çin Seddi gibi, hani uzaydan görülüyor ya onun gibi, böyle büyük bir uçurum.

D.I: Hangi insanlarla daha çok?

Leyla: Yani toplumun içindeki insanlarla diyeyim daha çok. Toplumun her kesimiyle arama konmuş bir set.

Bu yasağın nedenleriyle ilgili sorgulamalar sürekli devam eder ama kadınlar yine de mantıklı bir cevap bulamazlar:

Elif: Kıyafetli bir lise öğrencisi gördüğüm zaman ağlıyordum. (Ağlıyor) Ah yıllardır konuşmuyordum ben bunları. Neşeli eğlenceli bir insanım, gülmeyi çok severim, niye biz böyle bir şeye maruz kalıyoruz? Onlar da bizim yaşımızda. Onlar niye hayatlarını olduğu gibi sürdürebiliyor, ama biz mücadele etmek zorunda kalıyoruz diye kızılıyorduk, kızılıyordum yani.

Eylül: Bunların hiçbiri bizim suçumuz değildi.

Zişan: Yani bir yenilmişlik hissi veriyor insana bu durum. Sanki birisiyle bir kavgaya giriyorsun. Yani bu oradaki hoca, okul idaresi ya da her neyse ve o kavgayı kaybediyorsun. Yani sen başörtüsünü takmak istiyorsun, o takmamamı istiyor ve sonuçta o kazanıyor, sen kaybediyorsun. Yani böyle bir şey hissettiğimi hatırlıyorum. Üniversite de aynı şeyi yaşayınca, Allah'ım elimdeki tek imkan da kayboldu deyip orda yıkılmışım.

Süreyya: Birçok arkadaşım okuyamadı, birçoğu evlendi, biri öldü hatta. Benimle birlikte mücadele eden, çok yakın arkadaşım. Yani Allah'ın takdiri ölüm geldi. Ona çok üzülüyorum, çok idealist bir kızdı. Üzülüyorum gerçekten, o öldü ama diğerleri de çok istiyorlardı ve okuyamadılar, bir tek ben okudum. Şimdi bana bakıp imreniyorlar ve ben üzülüyorum. Neden diyorum, onlar da okuyabilirdi.

Yasaktan sonra yaşanan mutsuzluk sürekli hale gelir. Adeta hayata bakış açıları değişmiştir; yasağın etkileri belki de silinmeyecek kadar derindir artık:

Elif: Girenler de oldu ama zaten okulda bir eğitim yoktu, çok az kişi giriyordu. Böyle bir hayalet okul gibiydi, herkes çok mutsuzdu. Ders işlenmezdi.

D.I: O mutsuzluğu biraz açar mısınız?

Elif: Gerçekten hani okulda ne yapılır, çocuklar çıkar, voleybol oynar. Mesela ilk dönem voleybol oynamak, çimlerin üzerinde koşuşturmakla falan geçmişti 14-15 yaşlarındayken. Ama okulda voleybol, futbol oynayan kimse yoktu. Bahçeyi hatırlamıyorum öyle hiç. Onun dışında arkadaşların yok, sınıf arkadaşların yok. Sınıfta 3-5 kişi erkek, 1-2 tane kız varsa vardı, ki sınıflar 20-25 kişilikti. 3-5 kişi var ve bütün arkadaşları dışarıda. Dışarıdakiler çok üzülüyorlar dışarıda oldukları için, içeridekiler de okulda oldukları için vicdan yapıyorlar. Gırgır şamata bir lise ortamı yoktu tabi ki. Onun dışında biz kendi çapımızda neler yapabiliriz diye düşünüyoruz, eylem yapıyoruz, kimse bilmiyor, sokaktaki komşu bile... Ailemizden başka kimse bilmiyor. 'Basına çıkmamız lazım, basına çıkmak için ilginç bir şeyler yapmamız lazım. Politikacıların dikkatini çekelim, ilçe binalarına, il binalarına gidelim partilerin.'(diye düşünüyorduk) Ve daha 14 yaşındasın, o zamana kadar çok fazla çay içmezdim ben, günde bir kere sabah kahvaltısında. Sürekli çay içer hale geliyorsun. Büyüyorsun. Ondan sonra ciddi şeyler konuşmaya başlıyorsun, ne yapılabilir diye. Gırgır şamatadan sıyrılıyorsun. Böyle bir hayat gailen oluyor.

Emine: Ben Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 4. Sınıftan ayrılmak zorunda kaldım derken, şöyle yüreğimin şurasında bir sızı ve hani dokunsalar hemen ağlayacağım. Evliyim iki çocuğum var, hayatımdan memnunum, Allah'a şükürler olsun, her şey yolunda gidiyor, hiçbir kere bile pişmanlık duymamışım okulu bıraktığım için ama bahsederken o yüreğindeki sızıyı her zaman hissediyorsun, hala bile hissediyorum, okula devam ediyorum şu an, Allah izin verirse bitireceğim, ama o sıkıntı insandan gitmiyor, belki o zamanlar psikolojik destek almış olsaydık bu anlamda, belki biraz daha az bu sıkıntıları yaşayabilirdik, çünkü gerçekten insanın bilinçaltına işliyor, etkileri uzun süre devam ediyor. Tabi ki yani hayatımıza devam ediyoruz, çok büyük etkileri yok görünürde, ama etkileri ve izleri var ve belki de ölüncüye kadar silinmeyecektir.

Rana: Kesinlikle...

Psikolojik Yardım Aldınız mı?

Kadınlardan bir kısmı yaşadıkları süreç sonrasında psikolojik yardım almış, bir kısmı almak istemiş ama maddi olarak karşılayamamış, bir kısmı ise almayı düşünmemiştir. Yardım almayı düşünen ama almayanlar bunun sebeplerini şöyle anlatıyor:

Rümeysa: Ben aslında yardım şey düşündüm de, çok pahalı diye gündemime girmemişti.

Ayşe: Ben psikolojik sorunlar yaşadığımı düşünüyorum. Özellikle ortaokulda ciddi bir kişilik kayması vardı, çift kişilikliydim sanki. Çünkü okulda farklı davranıyordum, başımı örttüğüm zaman okul dışında farklı davranıyordum. O zamanlar öyle bir sorun vardı. Şimdiye nasıl etkisi oldu onu bilmiyorum. Ama var yani bir şeyler. Hiç uzman tedavisi almadım. Paralı bir de bunlar, o da var. (gülüşmeler)

Elif: Uzman yardımı almayı düşündüm. Düşündüm ama şey konuşmamak daha kesin çözüm gibi geldi. Biz kendi aramızda da, dediler ya aynı sorunları yaşıyoruz ama kendi aramızda oturur ne yapabiliriz, nasıl ses getirebiliriz? Teknik konuşuyorduk. Hiç sen ne yaptın, nasıl oldun diye hiç sormuyorduk, kendi kendimize de sormuyorduk aynı şekilde. O yüzden unutmak kesin çözümdü.

D.I: Öyle mi düşünüyorsunuz?

Elif: Öyle düşünüyordum ama unutulmuyormuş tabii ki...

Emine: Ben o olaydan sonra psikolojik yardım almayı düşündüm. Biz kendimize tanı koyuyorduk o zaman için, 'biz depresyondayız artık, iştahımız kaçtı, her şeye ağlıyoruz' falan diye, arkadaşlarla konuşurken Tıp Fakültesi'nden arkadaşlarla. Acaba bir ilaç mı alsak diyorduk. Doktora giden ilaç kullanan arkadaşlarımız oldu ama bu geçici bir süreliğine oldu... O dönem en çok sıkıntılarımdan olduğu dönemdi, tedavi-destek alabilirdik. Böylece daha az yaşayabilirdik o sıkıntıları. Sonradan dönüp bakınca 'evet alsak iyi olurdu' dedim kendi adıma.

Banu: İlk etapta benim de aklıma yardım almak gelmedi çünkü hep bir aradaydık. Bir arada birbirimizi sakinleştiriyorduk. Bunun normal olduğunu söylemeye çalışıyorduk. Çıkar yolu bulmaya çalışıyorduk.

Kadınlardan bir kısmı da yardım almayı düşünmediklerini söylediler. Bunun sebebini sorduğumda da bir faydası olmayacağını düşündüklerini belirttiler:

Nisa: Uzman yardımı almak istemedim.

D.I: Neden?

Nisa: Yani şey, anlatmak istemedim çünkü hani ben dayak yemiş çocuk gibiyim. Sonuç olarak orda bir mücadeleye girmişim. Ve cevabımı almışım, köşeye oturmuşum. Bunu paylaşmak istemedim.

Kadınların bazıları ise uzman yardımı almış ama bunun faydalı olmadığını düşünmüşlerdir:

Kevser: Bir iki seans gittim önce. Gerçi seans yapmıyordu, psikiyatra gitmişim, birkaç kere de psikologa gittim. Sadece şu sıkıntımın geçmesini istiyordum. Çok geç kaldım bir hayat kurmak için, çünkü yaşlılarım hep bir yerlerdeydi. o sıkıntıyı nasıl atlatacağımı düşündüm. Çok fazla gittim geldim, çok anlattım ama rahatlayamadım. Ondan sonra da bir anlamı olmadığını düşündüm. Kendimi böyle ortada kalmış hissedirdim ve hala daha aynı hissiyat devam ediyor.

D.I: İlaç tedavisi aldın mı?

Kevser: Üç aylık bir tedavi uygulamışlardı. Ama dediğim gibi bir rahatlama olmadı. Kendim kestim yani.

Psikolojik yardım alıp bunun faydasını gördüğünü ifade edenler de vardı, bu kadınlar genelde psikoterapiye 1-2 yıl devam etmiş olanlardı:

Rana: Geçen seneden beri ben psikologa gidiyorum. Çünkü şöyle bir şey var, hayatımda çok öfkeli olduğumu fark ettim, her şeye kızdığımı, durup dururken en ufak bir şeyle karşılaştığım zaman bile, insanlara karşı çok tepkisel olduğumu fark ettim bu yasaktan sonra... Neyse işte sonrasında ... Üniversitesi'ne başladıktan sonra, 2 yıldır psikologa gidiyorum.

Gülsüm: 1-2 sene psikoterapi desteği aldım. Yasak beni altüst etti ya. Tamamen ona bağlamak ne kadar doğrudur bilmiyorum, ama 11-12 yaşlarındaydım buna başladım. Peruk takmak zorunda kalmak bir kere, yani niye istediğim gibi gidemiyorum ki okula. Daha onun belki politik olarak bakış açısını geliştiremiyorsunuz, ama psikolojik olarak müthiş derecede yaşıyorsunuz o bunalımı yani. İşte lisedeyken baya bir sıkıntıdaydım ve intiharı filan düşünüyordum. Sonra ben dini sorgulamaya başladım. Başka yöne aktarıldı benim bunalım şeklim. Baya bir dini sorguladım. Ama hepsi birbirine giriyor. Hayat tek yönlü değil. Sadece başörtüsü sorunu değil. Benim kendi karakterimden gelen şeyler de vardır oluyor.

D.I: Hiç intihar girişiminiz oldu mu?

Gülsüm: Olmadı, çünkü Müslümanım, olmaz da biliyorsun.

Eylül: Psikoterapi desteği aldım.

D.I: Bu yasak üstüne hiç konuştunuz mu peki, sizi nasıl etkilediğine dair?

Eylül: Konuştum. Bir süre sonra oluyor tabi bu, yani onu biraz atlatmak gerekiyor. Ondan sonra konuştum.

Deniz: Ne kadar sürdü peki yardım aldığınız dönem?

Eylül: İki yıl.

D.I: İlaç desteği de aldınız mı?

Eylül: Evet ilaç da kullandım.

Bazen psikoterapi alma nedenleri farklıdır, ancak çoğu sorunun temelinde yasağın getirdiği etkiler hâkimdir:

Süreyya: Okulda, başörtüsü sorunu olmayan okula geçtiğimde, orda kendisine çok sempati duyduğum bir hocam vardı, ondan aldım bir iki sene yaklaşık. İlk sene çok ciddi haftada en az 2 kez, hatta o beni teşhis etmiş sınıfta. Çok kaygılı olduğumu görmüş ve o beni yanına çağırmıştı, haftada iki kez görüşüyorduk

D.I: İlaç da kullandınız mı?

Süreyya: Kullandım. O sene hatta, panik atak oldu çok ciddi. Okula filan gidememiştim. Çok sarsılmıştım. Şey dönemiymi. Hastalıklar, psikolojik rahatsızlar, travmadan sonra ortaya çıkar ya. Hani o problem atlatılmış, ama ben böyle iyi olmam gerekirken, duygusal ya da düşünsel olarak adapte mi olamadım bilmiyorum, kaldıramadım.

Miraç: Çok alakasız bir sebepten dolayı gittim. İstanbul'da 6-8 ay yaklaşık. Çok farklı bir sebep; midem ağrıyordu, 'psikolojik olabilir' dediler. Sürekli uykusuz kalıyordum. Üniversite bitti, çalışma hayatına atılacağım, önce yüksek lisansa başladım, baktılar 'hiçbir şey yok midende' dediler, psikologa geldim, çok alakasız şeylerden konuştuk yaşadığım şeylerden, sonunda üniversitede yaşadığım soruna geldi konu ve şey dedi 'sen bunu içinden at ve yeniden başla.' O yüzden şimdi diyorum ki, ben o konu yüzünden psikolojik destek almışım.

Hazar Grubu'nun yapmış olduğu çalışmada da, kadınların yüzde 9.2'si 'psikolojisinin bozulduğunu ve ilaç tedavisi gördüğünü' ifade etmiştir.³⁹⁸

³⁹⁸ Türkiye'nin Örtülü Gerçeği, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.36

Kadınlar yasak sonrası birçok davranış kalıbı geliştirdiklerini, bunun yasak sonrası oluştuğunu ve hala bu davranış kalıplarının bazı şekillerde devam ettiğini ifade ettiler. Bu davranış kalıpları bazen olmayacak bir yerde öfkelenme, bazen savunma hali olabiliyor:

Rana: Çok fazla sinirli olduğumu düşünüyorum. Devlet dairesine gidiyorum en ufak bir sorun olduğunda ben hemen bağırabiliyorum oradaki görevliye. Aslında belki o tepki verilmeyecektir orda, ama özellikle devlet dairelerinde bunu çok yapıyorum.

Rümeysa: (okula tekrar döndüğünde) Eşime gel dedim, çünkü tek başıma giremem dedim, titriyorum. Sanki şey yapacakmış gibiler, tutup atacaklarmış gibi geliyor... Bu psikoloji ben de hep savunma halini aldı, ben artık bana iyilikle de bir şey söyleseniz, kendimi savunarak cevap veriyorum. Bende de öyle bir huy kaldı maalesef.

Eylül: Ben mesela şeyi fark ettim. Çok agresif olmuşum. Çünkü bu aslında hani doğal şartların insanı şekillendirdiği bir durum herhalde, bende de böyle bir şeye yol açtı.

Yasağı uzun yıllardır yaşayan kadınlar, bu durumun karakterlerini şekillendirdiğini ve yaşadıklarının hayatlarındaki etkisinin her şeye yansıdığını ifade ederler:

Rana: En ufak bir şeyi bile sorgulamaya başladım. Her şeyi. Sürekli altında bir şeyler aramaya başladım ve bu hastalıklı bir yere itti beni. Bundan rahatsız oldum ve psikologa gitmeye başladım. Çok ayrıntıcı detaycı oldum, belki vardı bu benim karakterimde, ama bununla birlikte ortaya çıktı. Bir de küçük yaşımdan beri örtülü olduğum için ben bu sorunu çocukluğumdan beri yaşıyordum, başörtülü olarak hayatta var olmak nasıl bir şey bunu biliyorum, çok iyi biliyorum. Her kapı sanki buraya çıkıyor. Psikologa anlattığım her şey sanki buraya gidiyor, buraya dayanıyor. Çünkü bir haksızlığa uğramışım yani çok küçük yaşlardan itibaren çok zor bir hayat geçirmişim.

Gülsüm: Buradaki herkes bu yasakla ilgili konuşurken sesim titredi, ben de tekrar bir savunma mekanizması geliştirmiş gibi hissediyorum kendimi. Aynı duygu aynı savunma mekanizması durumuna tekrardan geçtim. Ve uzun zamandır bunu yaşamıyordum. Ama bu konu konuşulurken tekrar bunu yaşadım. En azından somut bir şekilde gene bunu örnek verebilirim. Bu yasak bana sürekli kendini, savunmak üzerinden, kimliğimi savunmak üzerinden kurmayı ifade ediyor. Bu yüzden de patolojik bir durum.

Yasağın kadınlara hissettirdiği şeyler farklı farklıdır. Kadınlar yasağın kendilerine ne hissettirdiğini çok farklı ifadeler kullanarak anlatırlar:

Cihan: Hayatta bazı şeylerde, rotamı istediğim gibi değil de ancak bana açılan yollardan yapabildiğim hissinin veriyor.

Leyla: Tabii hedeflerim o zaman yüksekti, Tıp okuyacaktım, böyle büyük hayallerle... Hâlbuki İmam Hatip'lerin önü kapalı, öyle bir seçenek yok. Tabii zaman içerisinde bu hedefler de eriyor. Bir de biz içselleştirdik sanki sorunu. Yani biz üniversiteye falan önümüz kapansaydı ya da biz üniversiteden ayrılmak zorunda kalsaydık belki bizde ciddi bir travmaya neden olabilirdi ama biz öncesinde biliyorduk, biz bu sorunla yüz yüzdük her zaman için. Ben bunun etkisi olduğuna inanıyorum, psikolojimizin diğerleri kadar yıpranmamasını buna bağlıyorum.

Yasaktan sonra “eve dönüş” en sancılı geçen zamandır. Evde kalınan yıllar paranteze alınır ve adeta hiç yaşanmamış gibi durur orda. Okula tekrar başlamak sanki “kaldığı yerden devam etmek” gibidir.

Rana: Ben bilmiyorum sizde de oldu mu? Ama, o yaşadığım yılları reddettiğimi düşünüyorum ve sanki benim hayatım 2005'ten sonra yine kaldığı yerden devam etti. Sanki o arada film koştum, o arada hiçbir şey yaşamamış gibiyim aslında. Üniversiteden sonra sanki ben hiçbir şey yapmadım. Evde oturdum ama o arada hiçbir şey yaşamadım, boş... Kafamda bir boşluk gibi. Sonrasında sınava tekrar girdim ve sanki hayatım kaldığı yerden devam etti. Çünkü benim idealim tekrar üniversite okumaktı, ya bilmiyorum bu çok enteresan bir şey bana öyle geliyor.

Kevser: Yaklaşık 5-6 yıl sivil toplum kuruluşlarında bazı dil kursları alternatif eğitim çalışmaları vs. bunlara katılarak o süreyi bir şekilde dışarıdan eğitimle takviye etmeye çalıştım. Ama tabii ki bir türlü o içindeki kalmış olan üniversiteye girme heyecanını onun yerine başka bir şey koyamıyorsunuz. Sonra 2006'nın Mart ayında yeni kayıtlar yapılıyor. Bir yerden de şey duydum.'de bir lisede bir arkadaş başörtülü olarak sınava girebilmiş diye duydum. Dedim ki acaba birisini ayarlayarak bir resim çektirip bu sınava girmeyi denesem mi? Öyle bir şey belirdi aklımda. Çünkü başörtülü olarak sınava girilebilmişse bu yasak yer yer deliniyordur diye düşündüm.

D.I: Girildiğini duyduğunuz an ne hissettiniz?

Kevser: acaba tekrar üniversiteye girme şansım var mı? İki üniversite kabul ediyordu, “... ve ...”. Tabii ihtimali düşürüyor bu ama, tekrar üniversiteye gireceğim diye bir sevinç kapladı içimi. Belki de gün bugündür gibi. Yani aradan çok zaman geçmiş üniversite çağınız da geçmiş ama o heves hala içimde kaldığı için yine de çok mutlu olmuştum. Sonra gittim kaydımı yaptırmaya, bir yanım gidiyor ama bir yanım gitmiyor, kesin yine problemler yaşayacaksınız Kevser, dışarıdasınız ama işte sizin çevreniz artık üniversite olmasa bile, gidiyor hayat böyle diyorum kendime. Ama bir yanım da oraya girmek istiyor... Hani bir kayıt yaptıracağım elli tane sıkıntının içine giriyordum. İşte günler öncesinde uyuyamıyorsunuz falan.

“Yasak beklentisi” sürekli hale gelir, gittikleri her yerde yasakla karşılaşacaklarını düşünürler. Adeta ne yaşayacaklarını önceden biliyor gibidirler:

Eylül: Üniversitelerde yasaklar var.Bir yandan bize geleceğini biliyoruz. Böyle “Barbarları Beklerken” şiiri var ya Kavafis’in, onun gibi... Bizim okula yasak ne zaman gelecek, polis ne zaman gelecek, ne zaman dışarı atılacağız? O ruh hali zaten çok tekinsiz bir ruh hali.

Gülsüm: Şapka dönemi geçtikten sonra, gerçekten başörtüsü takabildikten sonra fark ettim ki müthiş derecede rahatladım ben başörtü taktığım zaman. Ondan önce şükrediyorduk ya şapka taktığımızı. Çok şükür, benim şapkayla da olsa girebileceğim bir okulum var diye. Bunun ne kadar patolojik bir durum olduğunu sonradan anladım. Başörtüsü takabildikten sonra.

D.I: Sizce neden patolojik?

Gülsüm: Senin, yapmaya zorlandığın bir şeyden dolayı şükretmek ne demek ya? Zaten aslında mağdur bırakılıyorsun, neye şükrediyorum ki ben diye.

Kadınlar kimi zaman hissettiklerini diğer insanlara da yansıtırlar, bu “yansıtma”lar

³⁹⁹ kimi zaman olmaması gereken kişilerdir:

Eylül: Normal konuşuyorlar aslında senle ama biz kendimiz bu sansürü uyguluyoruz. Bakış açımı nasıl değiştirdi? Tabii bir kere mesela bana olumsuz davranan herkesin başörtümden dolayı olumsuz davrandığını düşünüyorum. Halbuki mesela öyle bir şey oluyor ki gerçekten orda ben hatalı davranmış oluyorum, o kişinin de sabrı taşıyor hani müdahale ediyor, başörtüsü karşıtı falan değil belki normalde kendi hayatında.

Nisa: Bir de yani insanlara kendi hayatında başka şeyler için de çok olumsuz davranılabilir. Yani sırf kadın olduğun için de olumsuz davranabilir, genç olduğun için de olumsuz davranabilir.

Eylül: Yani bu olaylar bende de böyle bir ruh hali bıraktı. Hani başörtüsünden yaralandığımız için sanki herkes başörtümüze saldırıyor gibi.

³⁹⁹ “Yansıtma” burada savunma mekanizması anlamıyla kullanılmıştır. Yansıtma, içsel olanın, dışsal kaynaklardan geliyor olarak yanlış anlaşıldığı bir süreçtir.(Nancy McWilliams, *Psikanalitik Tanı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.132).Bu anlamda kadınlar içsel olarak hissettikleri “başörtülerinden dolayı sürekli biçimde ayrımcılığa uğrama” hissini, karşılarındaki kişi bunu mutlaka yapıyormuş gibi algılayabilirler.

Bu savunma hali, çoğu kez sadece “başörtülü olmak” üzerinden kurgulanır:

Süreyya: İnsanlara bakış açım çok değişti. Çok yargılamaya, genellemeye başladım ben insanları. Otomatik olarak onlar beni nasıl potansiyel suçlu görüyorsa ben de onları potansiyel suçlu olarak görmeye başladım.

D.I: Nasıl mesela?

Süreyya: Özellikle açık bayanları, ondan sonra erkeklerin çoğunu... Bakışlarının falan böyle beni aşağılar gibi olduğunu, bana öyle baktıklarını düşünüyorum mesela.

D.I: Bu yasaktan sonra mı oldu?

Süreyya: Tabii ki yasaktan sonra oldu. Ben de onlara otomatik düşman gibi davranıyordum yani, ya bir hastaneye gidiyordum ya da mesela kamu kuruluşu, dediğim gibi sanki aşağılanıyordum. Bakışları umursamaz bir şekilde mesela, bir şeyler yaptırıyordum işlemler falan, seni böyle insan yerine koymayan hareketler sergiliyorlardı ya da bana öyle geliyordu. Ben de sert cevaplar veriyordum onlara. Belki normal davransam daha normal davranacaklar, çok ters cevaplar veriyordum insanlara, çok gergindim. Gerçekten her şeyi bu olay üzerinden algılıyordum. Ben işte başörtülüymü aşağılıyorlar falan. Hep böyle düşünüyordum, öyle maalesef.

Yasağın olumlu getirileri olduğundan ve onları bazı konularda geliştirdiğini de ifade eder kadınlar:

Eylül: Sonra biz okuldaki serbestlik döneminde, başörtülü bir şekilde girdik. O zaman tamamen unuttum her şeyi. Sanki ülkede hiç yasak yok, her şey güllük gülistanlık gibi yaşamaya başladım. Çünkü öbür türlü gerçekten çok mutsuz oluyordum. Sonra yine bir şeyler yapmaya başladık. Benim hep zihnimde şu vardı, okula girebiliyorsam her şeyi sonuna kadar değerlendirmeliyim, çünkü bir gün giremeyebilirim. Bu yüzden ekstradan bir çok derse giriyordum mesela.[...] Ben şunu da kabul ediyorum, bu yasağın bize kattığı çok olumlu şeyler de var, çünkü mücadele insanı her zaman geliştirir. Elif dedi ya birden mevzularımız ciddileşti, farklı bir vizyon kazandık diye. Bu oldu ama işte artıları eksileri de var yani.

Elif: Daha çok haksızlıkla mücadele eden, daha fazla hakkın kıymetini anlar oldum.

Süreyya: Kendi açımdan baktığımda, iyi ki yaşamışım diyorum. Ama bu şu değil, iyi ki bu sorun olmuş bu değil. Bana çok şey kazandırdı. Kimliğimi kişiliğimi tanımlamamı, gerçekten bir çatışma olmadan insan kimliğini keşfedemiyor. Ben buna inanıyorum yani.

3.2.5. Yasak Sonrası “Rüyalar”: Kâbuslar

“Saçımın birden bire başörtüsüne dönüştüğünü görmüştüm. Yüzümü kapladığını ve kendiliğinden böyle bir şey olduğunu, saçım başörtüsüne dönüşmüştü.”⁴⁰⁰

Freud’a göre, rüyalar bilinçdışımızın bir yansımasıdır. Freud, rüyaların, bilinçdışımızdaki düşünce, his ve isteklerin su yüzüne çıkabildiği bir pencere olduklarından bahseder.⁴⁰¹ İnsanlar çoğu zaman düşündükleri, kafalarını çokça meşgul eden ya da yoğun bir şekilde duygularını etkileyen durumları ve olayları rüyalarında görebilirler. Yasak da, kadınların gündemini o kadar çok meşgul etmiş ve yasakla baş etme stratejileri hayatlarında o kadar merkezi bir konuma gelmiştir ki, kadınlar, rüyalarında da farklı şekillerde bunu yansıtmışlardır. Kadınlara yasak sırasında gördükleri rüyalar sorulduğunda, genelde kâbuslar gördüklerini ve hepsinin farklı özellikleri olmasına rağmen benzer bir şekilde “çıplaklık”la bağlantılı olduğu görüldü. Başını açmak ya da buna zorlanıyor olmanın anlamı, birçok başörtülü kadın için “çıplak” kalmaktan farksızdı. Bu bakış açısıyla, rüyalarında kendilerini çıplak görmeleri anlaşılabilir. Bunun yanı sıra kadınlar bazen onlara, başka insanlar tarafından yapılanları, daha doğru bir tabirle yakınlarındaki insanların davranışlardan yaşadıkları hayal kırıklıklarını da rüyalarına yansıtmışlardır:

Eylül: Ben çok şey görürüm, İmam Hatip’teyken onu görürdüm. Sonra üniversitede yasak başlayınca hep kendimi dışarıda çıplak görüyordum. Dışarıda çıplak kalıyorum böyle, kıyafetlerimi bulamıyorum, bir yere girmeye çalışıyorum, giremiyorum. O rüyayı yasağı yoğun yaşadığım dönemlerde hep gördüm, yani şimdi mesela hiç görmüyorum. Sonrasında hiç görmedim bu rüyayı. Ve bir kaygıyla uyanıyorsun tabii öyle bir rüyadan. Çırlıçıplak görüyordum kendimi o rüyada.

Nisa: Ben ilk hazırlıkta Eylül gibi kendimi çıplak görüyordum ama şey gibi yarı çıplak yani, böyle sınıfta oturuyorum, pantolon yok. Bir süre sonra fark ediyorum

⁴⁰⁰ Rana, Odak Grup I

⁴⁰¹ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/psikoloji/ruyalar.htm>

sonra bir giysim mesela uzakta, arada arkadaşlarım var kimse görmeden alsam mı almasam mı, burada mı dursam kimse görmesin diye, o arka sırada oturma psikolojisinin soyutlanmış halini rüyamda görüyordum.

D.I: Bir iki tane rüyanızı anlatır mısınız, mesela birinde pantolonunuz yok, başka bu tarz rüyalarınız var mı?

Nisa: Başka işte pantolonumun olmadığı, eteğimin olmadığı var mesela, aynı rüya başka sınıflarda görüyorum hani öyle. Orda ama alamıyorum. Kalksam hani pantolonsuz olduğumu görecekler, hani giymesem bir süre sonra fark edecekler, konuşmayayım beni duymasınlar diyorum. İşte bir rüyamda ışığı kapatmıştım sınıfta oturmuştum falan hani, ama ona ulaşamıyorum.

D.I: Ne hissediyordunuz rüyanızda?

Nisa: Utanıyordum böyle kendimi şey hissediyordum, güçsüz hissediyordum ve öfke hissediyordum.

Yasağın başından itibaren gördüğüm bir kabusu arkadaşlarıma anlattığımda onların da aynı kabusu gördüklerini öğrendim: Sokakta yürürken başımın açık olduğunu fark ediyordum ve kendimi tamamen çıplak hissediyordum. Kan ter içinde uyanıyordum. Günlerce aynı kabusla uyandım.⁴⁰²

Bu rüyalar artık tekrarlayan karabasanlar gibidirler. Farklı şekillerde görülmeye devam edilir:

Ablam da başörtülü. Bana haftada en az iki kere “rüyamda kendimi yine başı açık gördüm” diyor. Kronikleşmiş artık. Hani kimilerini karabasan basar ya onun gibi işte. İşkence bu yani...⁴⁰³

Ben ilk örtündüğümünden beri görüyorum bu tür rüyalar. Yasakla ilintilendirmiyorum bunu. Çünkü örtü öyle bir güvenlik sağlıyor ki sonuçta ontolojik bir şey bu, çıplak falan görüyorsun kendini. Bir şekilde ya başım açık ya tamamen çıplak... Çünkü örtüyü açmak demek çıplak kalmak demek bu bağlamda.⁴⁰⁴

Bazı kadınlar yaşadıkları olayları, birebir rüyalarında görürler:

Kevser: Hastanede rektörlük binasında, annemle birlikte alınmadığımız zaman çok etkilenmişim. Bir de annem o dönemde hastaydı, hani şey vardır ya, bir şey sana yapıldığında gücüne gitmez ama kardeşine ya da çocuğuna yapıldığında aslan kaplan kesilirsin. Ben de o zaman anneme yapıldığında, çünkü ilk annemi durdurmuştu güvenlik görevlisi. O çok rüyalarımın girmişti. Sanki o heyet raporunu biz bir daha

⁴⁰² Neslihan Akbulut ve diğerleri, *Henüz Özgür Olmadık*, İstanbul: Hayykitap, 2008, s.29

⁴⁰³ A.g.e, s.153

⁴⁰⁴ A.g.e, s.153

hiç çıkaramayacağız, doktorumuz da bizi muayenehanesine almayacak gibi. Mesela rüyamda muayenehaneye giremediğimi görmüştüm. Sekreterin bizi almadığını, ki hani Nişantaşı'nda özel muayenehanesi vardı doktorun, oraya neden giremeyesin? Doğrudur ya da yanlışır bilmiyorum, sürücü kurslarında, nikah başvurularında falan bu tarz sıkıntılar olduğu söyleniyordu. O dönem benim için çok korkak, çok zor geçen bir dönem.

Nisan: Hazırlıkta filan kendimi gördüğümde hep şapkalı görüyordum. Başörtülü görmüyordum ilginç ama.

Süreyya: Evet çok görürdüm. Ne bileyim ya okul sınav ortamı, insanlar, kendimi böyle pardösülü ve saçım açık görürdüm mesela, o kaygıyı yaşıyor görürdüm sonra örtü var olurdu kafamda, ya da örtü varken birden kaybolurdu. Onun bir kaygısı olurdu. Bu rüyaları çok görürdüm.

D.I. Sonrasında devam etti mi bu rüyalar?

Süreyya: Baya uzun sürdü ama nasıl söylesem dersane dönemlerinde sürekli olurdu, 3 yıl sonra üniversiteye başladığımda o ilk hazırlık dönemi çok faciaydı benim için o dönemde çok ciddi kabuslar görürdüm, mesela hani içerik başörtüsü olmayabiliyor ama çok ciddi kabuslar görüyordum. Uyuyamıyordum. Kötü şeyler görüyordum rüyamda sonrasında, yavaş yavaş terapilerle falan rahatlardım, atlattım.

Ferzan: Yasağı yoğun olarak yaşadığım dönemlerde, elbette ki günlük yaşantımda olan şeyler rüyalarım da giriyordu. Ama daha da önemli olanı, ciddi bir uyku bozukluğu yaşamam o dönemde. Özellikle okuldan ayrıldıktan sonraki beş sene benim için kâbustu.

...polisler, kovalamacalar hayatımızın merkezine oturdu. Rüyalarım da hep kovalandığımı görüyordum. Saklanıyordum ve hep karanlık bir yerlerdeydim. Ağlayarak uyandığım bu kâbuslar bir süre devam etti.⁴⁰⁵

Kimi zamansa olması istenen şey, ironik bir şekilde gösterir kendini rüyada, başını açmak saçlarının görünmesi istenmeyen bir durumken saçlar başörtüsüne dönüşür ve aslında istenmeyen bir durum artık tehdit edici olmaktan çıkar:

Rana: 99 yılında okula kayıt dondurmak için tekrar gittiğimde ...'ye onu hiç unutmuyorum. Bir arkadaşımın evinde kalıyordum o zaman, kayıt için gittiğimde böyle bir rüya gördüm. Saçımın birden bire başörtüsüne dönüştüğünü görmüştüm. Yüzümü kapladığını ve kendiliğinden böyle bir şey olduğunu, saçım başörtüsüne dönüşmüştü. Tabi yaşadığım yoğun duygular sebebiyle oldu bu rüya. Başka da hatırladığım bir rüya yok.

⁴⁰⁵ Gülşen Demirkol Özer, *Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, s.217

3.2.6. Çözüm Dair Umutlar-Umutsuzluklar

“Nereye kadar, bu bir yerden mutlaka dönecek ama olan yıllarımıza olacak...”⁴⁰⁶

Başörtülü kadınlara çözüme dair umutlarını sorduğumda, söylediklerinin yankılarında bazen umut bazense umutsuzluk olduğunu gördüm. Umut etmek isteyenler çoktu, ancak sorunun çözümündeki ‘bir adım ileri, iki adım geri’ durumu umutları tükenme noktasına getirmiştir:

Ayşe: Sorun şu an çözülmedi. Ben çözüldüğüne inanmıyorum. Biz hala başörtüsüyle sınava girebileceğimize de inanamıyoruz. Yani girene kadar da inanamayacağız çünkü hep bir sorun çıkacakmış gibi oluyor son anda. Zaten her yerde sorun kalkmadığı için kime denk geleceğini bilmiyorsun.

Banu: Ben, bu problemin bu kadar uzun sürebileceğini beklemiyordum. Kapının önünde kaldığımda ‘bana direnmek düşüyorsa direneceğim!’ dedim. Bunu Allah için yapacağım ve bu problem eninde sonunda çözülecek. ‘Ve bu problem çok uzun sürmeyecek.’ dedim, hala daha öyle diyorum.

Kadınlar çözümsüzlüğün nedenlerini kendilerince anlamlandırmaya çalışırlar:

Rümeysa: 98 olaylarını bilen biri olarak, hiç kimse bu kadar uzun süreceğini ön göremedi. Biz birkaç yıl içersinde, hani bir iki yıl içersinde olmadı beş yıl içersinde çözülür döneriz ve okullarımızı bitiririz diye bekliyorduk, ama bu kadar uzayacağını bu kadar genele şamil hale getirebileceklerini düşünememiştik. Tabii ki şimdiki dosyaların ortaya çıkmasından anlıyoruz ki, ülkenin en ücra köşelerine kadar konuşlandıkları için, o yüzden o kadar uzun sürebildi.

Leyla: Yasağın kalkması konusunda çok da ümitvar değilim. Çünkü başörtüsü yasağı her zaman için bizim üzerimizde kullanılan bir pazarlık malzemesi Her biri de başa geldiği zaman aynı vaadlerde bulunup her defasında vazgeçiyorlar. Bir yılgnlık, bir tiksinti oldu. Onlara karşı bir tiksinti. Kalkacağına dair bir ümitsizlik, psikolojimiz bozuldu. Hep bir sallantıdayız. O yüzden çok da ümitvar değiliz bu konuda.

Bazen çözüm için çok uzun bir zaman gerektiği ve algılarda değişim olmadığı sürece bu sorunun çözülmeyeceği vurgulanır:

⁴⁰⁶ Rümeysa, Odak Grup I

Gülsüm: Ben akademik kariyer düşünüyorum. Başörtülü eğitim verebilir miyim biraz zor yani, bir yüzyıl daha gerekebilir. O konuda şu an bir şey söyleyemeyeceğim.

Elif: Ya hiç bilmiyorum hiç kestiremiyorum neyin ne olacağını. Yani algı değişimi başlar. Başörtülü girilir okula, ondan ziyade bence problemde ziyade insanların algısı da var, özel sektörde işe girebilirsin başörtülü çalışabilirsin, ama almıyorlar ki hani böyle daha alt sınıfsın...

Eylül: Çözülür mü deyince de işte, Elif'in de dediği gibi sanki böyle çok zor, ya tamam kapıdan girersin ama ötekileştirmenin çözülmesi çok zor yani. Bizi böyle damgaladılar başörtülü olarak. Mesela başarılı olursun, başörtülü kadrosundan başarılı olmuş olursun, başarısız olursun hani zaten bir sürü engellemelerden dolayı, biz biliriz ki Elif'e hoca az not vermiştir, o şekilde başarısız olursun. Yani bu hayatımızın her alanını çok zorlaştıran bir şey olduğu için bana çözülmesi çok zor bir şey gibi geliyor.

Nisa: Baya bir zamana ihtiyacı var, hani benim ömrüm yeter mi bilmiyorum ama çözülür herhalde.

Süreyya: Valla umudum var benim var da, ne zaman bilmiyorum yani. Üniversitelerde başörtüsü sorunu ben üniversiteyi bitirdikten sonra çözüldü gibi, artık tamamen çözülmesi de ölümünden sonra mı olur bilmiyorum.(gülüyor) Hayırlısı olsun inşallah, artık çocuklarımız, torunlarımız yaşamaz inşallah...

Bu sorunun tamamen çözülebileceğine inanmayanlar da vardır:

Zişan: Bu sorunun toplumsal anlamda biraz çözülmeye başladığını düşünüyorum. Ama şuan biz genç kuşakla aynı ortamda oturuyoruz, bir yerlere gidiyoruz, orda burda her yerde karşılaşıyoruz, biz de her yerdeyiz çünkü. Ve arkadaşlıklar kuruyoruz. Ya da kurmuyoruz. Kurmasak bile en azından, bize göz aşinalıkları var yani eskisi gibi değil. O yüzden toplumsal anlamda biraz çözüldüğünü düşünüyorum. Siyasal anlamda da onunla ilgili gerçekten bir yorum yapamayacağım yani. Çok hızlı çözülmeyecek kesinlikle hep bir yerlerde bu sorunlarla karşılaşacağız, yüzde yüz çözüleceğine inanmıyorum. Ama olumluya doğru gittiğini de düşünüyorum.

Kadınların bazıları da bu konuda çok fazla hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade ederler, bu hayal kırıklıkları da onları daha ziyade umutsuzluğa ve karamsarlığa götürür:

Rana: Bu sorununun çözüleceğini pek düşünmüyorum, ben karamsarım bu noktada. Çünkü nereye kadar çözülebilir ki. Bir yere kadar çözülüyor sonrası yine yok yani. Yine bir yerlerde tıkanıyor.

Rümeysa: Nereye kadar, bu bir yerden mutlaka dönecek ama olan yıllarımıza olacak...

Leyla: Hep bir önü açılır gibi oldu, tam ümitlenip tekrar yıkıldık. Ümitlenip yıkıldım. Ümitlerimiz de yıkıldı...

Bahar: Yani kabullendirdiler. Kabullenmek istemedik ama bakıyoruz ki içten içe kabullenmişiz yani. Bir şekilde biz de normal karşılamaya başladık.

Derya: Pek inanasım gelmiyor, o yüzden bu sorun çözülmez diyerekten ben lisede de derslerime, derslerimin üzerine de gitmedim. Gayet normal bir şekilde geçtim. Bu yüzden de şimdi çözülür gözüyle bakamıyorum. Çözülse de benim açımdan çözülür mü? İstedğim yer olur mu?

D.I: Ne hissettiriyor bu size?

Derya: Bu yani insanı küçük düşürücü bir şey, yani hedef belirleyememek, bir hayal bile kuramamak küçük düşürücü.

Bu sorunu yaşamış olan bir anne olarak düşünen bir kadın ise çocukları için bu kaygıyı duymaya başlar:

Rümeysa: Güven kaybı oluştu, benim için en büyük dezavantajı o. Dediğim gibi en çok çocuklarım için büyük bir kaygı duyuyorum, nasıl okutabilirim onları, bunu düşünüyorum. Ben eşime de diyorum yurtdışına gönderebiliriz. Erkek egemen aklıyla okumasa da olur diye düşünüyor ama çocuklarımız için de kaygı duyuyorsunuz, yıpranıyorsunuz, şunun yıprattığını fark ettim; bu sorun ne kadar daha sürecek ve bu kaygıyı kaç anne duyacak kaç çocuk bu kaygıyla büyüyecek ve bu saçma...

SON SÖZ

Bu tez çalışmasında, başörtüsü yasağının, yasağa maruz kalan kadınları psikolojik olarak nasıl etkilediğine bakıldı. Bunu yaparken en çok kadınların sesleri duyulmaya çalışıldı, en çok onların sözlerine kıymet verildi.

Bu çalışmada aynı zamanda “başörtülü olmak” halinin aslında ne kadar da “normal” bir şey olduğu gösterilmeye çalışıldı. Birçok kadının ifade ettiği şekliyle, başörtüsü yasağı olmadan önce, başörtülü olduklarının farkına varmadıklarını, kendilerini etraflarındaki insanlardan ayırmadıklarını; ancak yasağın onlara bir kimliğe dâhil olma ve artık o kimlikle beraber konuşma halini miras bıraktığını söylediler. Bu kimlik kazanma zorunluluğu çoğu zaman kötü bir şey olmasa da, başkaları tarafından “normal” görülme durumu, kadınların bir süre sonra kendilerini “normal” hissetmemelerine neden olmaktadır. O yüzden bu çalışmaya, başörtülü kadınlara atfedilen özelliklerle araştırmaya başlayıp; sonrasında ‘aslında böyle değillermiş’ şaşkınlığını yaşamadım. Bunda, benim de “başörtülüler” grubuna dâhil olmamın etkisi olabilir.

Başörtülü olmak hali, aslında birçok insanın kafasında olduğundan daha karmaşık. Kadınlar geleneksel olarak, ailelerinden görerek, hem ailelerinden görerek hem de örtmek istedikleri için, ailelerinden görmeden örtmeye karar vererek ve daha birçok farklı deneyimler ve zihinsel arka planlarla örtünüyorlar. Sanıldığı gibi aksine, tek bir başörtüsü anlamı yok kafalarında. Bu tezde “başörtüsünün anlamının kadınlar için ne olduğunun” sorulması da aslında bu çeşitliliği anlayabilmek ve bu çeşitli anlam vermelerin sonucunda yaşanan kırılmaların da farklı olduğunu gösterebilmektir.

Yasak sırasında yaşanan deneyimler benzer olsa da, kadınlardaki içsel yansımaları farklı farklıdır. Sartre, Varlık ve Hiçlik’in “Bakış” bölümünde, başkasını yargılayan, küçük düşüren, utandıran bakışının nesnesi olduğumuzda, savunmasız, kırılğan,

incinebilir olduğumuzu gösterir. Nurdan Gürbilek, Sartre'nin asıl dikkatini bakışın, çoğu psikanaliz kuramının vurguladığı aynalayıcı özelliğiyle değil de, oradaki egemenlik ilişkisine, ötekinin bakışının tek taraflığına ve bunun yol açtığı tedirginliğe çevirdiğini söyler.⁴⁰⁷ Bu çalışmada da kadınların sadece mağdur olmuş yönünü değil, mücadele eden, verileni ya da dayatılanı kabul etmeyen yanlarını da vurgulamak istedim. Başörtülüler nasıl homojen bir grup değilse, yaşadıkları da ne sadece mağduriyetle, ne de sadece mücadeleyle anlatılabiliirdi. Bu kadınlar hem hassas, kırılğan ve mağdur; hem de mağrur, güçlü ve mücadelecı kadınlardı...

Kadınlardı seslerini duymak için yaptığım odak grup görüşmelerinde, gruplardı deneyimler anlamında homojen olmasına çabalasam da, daha doğru tabirle grupları belli bir kritere göre oluşturmaya çalışsam da, bunun hiçbir zaman mümkün olamayacağını gördüm. Bunun nedeni de kadınların yasağı farklı yerlerde, farklı zamanlarda ve farklı şekillerde deneyimlemiş olma haliydi.

Bu araştırmanın niteliksel bir çalışma olarak yapılmasının nedeni, daha önce bu konuda niceliksel çalışmaların yapılmış olmasıydı. O çalışmalarda başörtüsü yasağından etkilenen bireylerin mağduriyetleri ortaya koyulmuş, ancak mağduriyetlerin boyutu tam olarak yansıtılamamıştır.⁴⁰⁸ Bu çalışmada, kadınların anlattıklarından mağduriyetin boyutlarını anlama imkânımız doğmuştur.

Görüşmeler esnasında bir kadın "Ben buraya gelen insanları çok takdir ediyorum, sizinle görüşmeyi kabul eden insanları... Hiç bir zorunluluk yokken kötü şeyleri tekrar hatırlamak oluyor buraya gelmek..." demişti. Bu çalışmanın bir önemli özelliğı de bu sözlerde saklı. Yaşadıkları kötü şeyleri tekrar hatırlattım bu kadınlara.

⁴⁰⁷ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2008, s. 16

⁴⁰⁸ Ayşe Güveli, "Türkiye'de Başörtüsü Yasağına Kadınlar Üzerindeki Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri", *Türkiye'nin Örtülü Gerçeğı* içinde, İstanbul: Hazar Derneğı, 2007, s.81

Onların yaşadıkları kötü şeyleri anlatmak istememe halleri bile, tek başına benim bu çalışmayı yapmam gerekliliği konusunda bir kez daha emin olmamı sağladı.

Bunun yanı sıra yasağı, 28 Şubat döneminde üniversitedeyken yaşamış kadınlarla, sonrasında yaşamış kadınlar arasında hem algı hem de hissiyat anlamında birçok fark vardı. Örneğin, 28 Şubat döneminde yasağa maruz kalan kadınlar, yasağın bu kadar uzun süreceğini düşünmemişlerdir. Ancak yasağa daha sonra maruz kalan kadınlar adeta yasakla büyüdükleri için, çözüm konusunda çok daha umutsuzdurlar. Çoğu kadın artık kendileri için değil, ancak çocukları için bu yasağın kalkmasını umut ettiklerini söylemektedir.

Bu çalışmayı yapmak istememin bir nedeni de, bu yasağın sayısal anlamda da göz ardı edilemeyecek derecede çok insanı etkilediğini biliyor olmamdı. İstanbul Hukuk Bürosu'nun 2000 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, Türk Hukuk mahkemelerinde yaklaşık 30 bin civarındaki başvuru, başörtüsü ile ilgili olarak yürütülmekte.⁴⁰⁹ Hakkını mahkeme yoluyla takip etmeyenler ve onlarla beraber bu süreci yaşayarak ciddi anlamda etkilenen aileleri de işin içine kattığımızda, bu meselenin milyonları etkilediğini iddia edebiliriz.

Bu çalışmada, 1960'lardan itibaren yaşanan başörtüsü yasağının, 28 Şubat sonrası kısmını ele aldım. Bunun bir nedeni, yakın bir tarihte yaşanan bir durumda, kadınların hissettiklerini daha iyi anlatabileceğini düşünmemdi. Küllenmemiş bir ateşi tekrar yakma riski her zaman vardı, çünkü yasak hala birçok farklı boyutta devam etmekteydi. 28 Şubat'ı seçmemin bir diğer nedeni de, yasağın o süreçte ve sonrasında çok daha "sistemli" ve yaygın bir şekilde uygulanmaya başlamış olmasıydı.

⁴⁰⁹ Sibel Eraslan , "Çözüm Önerileri ve Temenniler", *Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü* içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.294

28 Şubat, İslamcılara birçok şey öğretti. Meydanları dolduran binlerce kişi, yankılanan tekbir sesleri yavaş yavaş azalmaya, üniversite kapılarında bekleyen kadınlar ya eve dönmeye ya da üniversite kapısından “içeri” girmeye başladılar. Bu süreç hem İslamcılar için, hem de herkese eşit özgürlükten bahsedenler için büyük bir imtihandı. Bu imtihanın kaybedenleri kazananlarına nazaran çok oldu...

Başörtülü kadınlar sadece bir seçim yapmaya zorlanmadı, aynı zamanda inandıkları birçok değeri de yitirdiler. Dışlandılar, yok sayıldılar, devletin “üvey evlat”ları olarak görüldüler. Bir kafa karışıklığı hali de hâkimdi o zamanlar, okula devam etmeli miydi, yoksa bırakıp gitmeli miydi? Dönülürse aileler ne derdi? Verilen emekler, hayaller, yüklenen anlamlar... Okumayıp “meydanı onları mı bırakacaksınız?” sözleri, “okulda açın, dışarıda kapatın, günahı benim boynuma” fetvaları... Bu süreçler çok yıprattı başörtülü kadınları, “kalbi yerinden çıkacak gibi çarpma hali” uzadıkça uzadı, sürekli hale geldi, ‘panik atak’ dedi doktorlar buna, ‘bir stres faktörü tetikler’ dediler, “teşhisler” konuldu, “tedaviler” yapıldı... Belki bu mesele çözülecekti, ama bu mesele yüzünden yaralanmış, yıpranmış gencecik insanların kaybettikleri yıllar da umutlar da geri gelmeyecekti.⁴¹⁰

Çalışmanın iddiası olan psikolojik etkiler, çalışmanın başında çeşitli kriterlerle belirlense de, çalışma sırasında bunların daha geniş ele alınması gerekliliği fark edildi. Örneğin, çalışmaya yasağın bir travma olduğu ön kabulüyle başlandı, ancak travmanın altında suçluluk duyguları, insanlara güven kaybı, kendini diğerlerinden daha “aşağı” görme hali de vardı. Kadınların bazıları o dönemde ciddi depresyonlar geçirmiş ve bu depresif ruh hali uzun zaman sürmüştür. Kadınlar yasaktan sonra sosyal ortamlarda kendilerini ifade edememeye başlamış, yasakla nerede karşılaşacaklarını bilememe hali kadınların içlerine dönmesine ve

⁴¹⁰ Ferhat Kentel, “Başörtüsünde ‘uygulama böyle’...”, Taraf, 9 Ekim 2010

“sessizleşmelerine” neden olmuştur. Bunun dışında, yasağın obsesyonlar doğurduğunu, kimi zaman bunun kompulsiyonlarla da devam ettiğini, yasağın sürekli bir kaygıya yol açtığını da söylememiz mümkündür. Kimi kadınlar yasak sırasında yaşadıkları süreçleri psikolojik yardım almadan, arkadaşlarıyla konuşarak atlattıklarını söylediler. Ancak bazı kadınlar ise hem psikoterapi hem ilaç desteği olarak bu süreci atlatabildiklerini ifade ettiler.

Bu çalışmada 30 kadınla görüşme yaptım. Örnek sınırlı olduğu için, herhangi bir istatistiksel temsil iddiam söz konusu değil. Zaten bu çalışmada iddialarımı genelleştirmekten ziyade yapmaya çalıştığım şey, bu kadınların yaşadıklarını “içerden biri” olarak anlatmak. Genelleştiremesek bile, bu yasağa maruz kalan milyonlarca kadının derinlikleri ve şiddeti farklı olmasına rağmen benzer şeyler yaşadığını söylemek pek de yanlış olmaz. Yaşanılan farklılığın nedenlerinin, kültürel özelliklere, kişilik yapısına, kişinin düşünce ve inanç dünyasının farklı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Kadınların yaşadıklarını ve hissettiklerini dinlerken de, yazarken de çok zorlandığımı ve çok yıprandığımı itiraf etmeliyim. “Acının bir inandırıcılık kaybına yol açmadan, acı çekenin küçük düşürmeden, onu aynı zamanda yüceltmeden”⁴¹¹ nasıl anlatılabileceğinin sancısıyla anlatmaya çalıştım bu kadınları. Dileğim ve umudum, çekilen bu sancının bir ses getirmesi ve “başörtüsü yasağı ayıbının” bir an önce, koşulsuz ve her alanda son bulmasıdır...

⁴¹¹ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2008, s. 14

EK 1:

Görüşme yapılan kadınların özellikleri:

Odak Grup I: (5 Şubat 2011, Akder Toplantı Salonu)

Rümeysa: 28 Şubat'ta İstanbul'da bir Hukuk Fakülte'sinde okumuş, ancak o dönemde okulu bırakmış, yıllar sonra aften yararlanarak geri dönmüş. Hala okula devam ediyor.

Banu: 28 Şubat'ta İstanbul'da bir Hukuk Fakültesi'nde okumuş, ancak o dönemde 4. Sınıftayken okulu bırakmış, çeşitli işlerde çalışmış ve hala çalışmaya devam ediyor.

Rana: Yaşadığı ilk ortaokul yıllarında yaşamış, 28 Şubat'ta ... şehrinde ... bölümü okurken 1. Sınıftan okulu bırakmış, 7 yıl aradan sonra tekrar sınava girerek İstanbul'da Bölümü'nü kazanmış, şimdi yaşadığı bir üniversitede okuyor.

Emine: 28 Şubat'ta İstanbul'da Tıp Fakültesi okurken okulu bırakmış, afa yıllar sonra geri dönmüş ve hala okuyor.

Odak Grup II: (10 Şubat 2011, kadınların kaldıkları öğrenci evi)

Ayşe: Yasaktan dolayı liseyi açık öğretimden okumuş ve üniversite sınavına girememiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Bahar: Yasaktan dolayı üniversite sınavına hiç girememiş, şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Ceyda: Yasaktan dolayı liseyi açık öğretimden okumuş ve üniversite sınavına girememiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Derya: İmam-Hatip Lisesi'nden mezun, yaşadığı ilk orada yaşamış, üniversite sınavına girememiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Fahriye: İmam-Hatip Lisesi'nden mezun, yaşadığı ilk orada yaşamış, üniversite sınavına girmemiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Gülşen: Başını 1.5 yıl önce örtmüştü, ancak kadınların okuyamayacağı anlayışına sahip bir aileden geliyor, şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

İlknur: Yurtdışından okumak için gelmiş ve başörtüsü yaşadığını hiç yaşamamış, fakat yaşadığı Avrupa ülkesinde Müslüman olduğu için ötekileştirilmiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Leyla: İmam-Hatip Lisesi'nden mezun, yasağı ilk orada yaşamış, üniversite sınavına girmemiş. Şu an Türkiye'de diploma denkliği olmayan, İstanbul'daki bir okulda okuyor.

Odak Grup III: (19 Şubat 2011, Akder Toplantı Salonu)

Gülşah: İmam-Hatip mezunu, sorunu ilk orda yaşamış. Sonra İstanbul'daki bir Hukuk Fakülte'sinden mezun olmuş, şu an bir avukatlık bürosunda çalışıyor. Yasak sırasında peruk kullanmış.

Nur: Ankara'daki ... bölümünden mezun, yasadaki sırasında bazen peruk, bazen de şapka kullanmış.

Feyza: Başını üniversite 2. Sınıfta örtmüş, İstanbul'daki bir Hukuk Fakültesi'nden mezun, şu an çalışıyor. Yasak sırasında peruk kullanmış.

Miraç: Başını lisedeyken örtmüş, 28 Şubat'ı üniversitedeyken Gaziantep'te yaşamış, peruk kullanmış, yüksek lisansını da bitirmiş, şu an geçici olarak çalışıyor.

Odak Grup IV: (26 Şubat 2011, Akder Toplantı Salonu)

Kevser: Yasağı 28 Şubat'tan hemen sonra yaşamış. Yaklaşık 5-6 sene üniversite sınavına girmek için beklemiş. Şimdi yasağın olmadığı bir üniversitede okuyor.

Gülsüm: Yasakla ilk ortaokul yıllarında tanışmış ve o yıllarda peruk kullanmış. Daha sonra da çeşitli zamanlarda yasağı yaşamış, şimdi yasağın olmadığı bir üniversitede okuyor.

Nisan: Yasakla ilk kez lisede, sonra da üniversitede karşılaşmış. Üniversitede şapka kullanmış. Şimdi başörtülü okuyor.

Cihan: Yasakla ilk kez lisede, sonra da üniversite yıllarında karşılaşmış. Üniversitede şapka kullanmış. Şu an başörtülü olarak yüksek lisans yapıyor.

Odak Grup V: (5 Mart 2011, Akder Toplantı Salonu)

Eylül: 28 Şubat'ı lisedeyken yaşamış ve bu yüzden bir süre derslere girememiş, üniversitede de yasakla karşılaşmış. Yüksek lisansını yurtdışında tamamlamış. Şu an çalışıyor.

Elif: Yasakla ilk kez İmam-Hatip Lisesi'nde tanışmış, bu yüzden sorun düzelene kadar bir yıl derslere girememiş, üniversitede de yasaktan dolayı bir süre şapka kullanmış. Hala üniversitede okuyor.

Nisa: Ortaokulu İmam-Hatip Lisesi'nde okumuş, sonrasında yasaktan dolayı liseyi açık öğretimden bitirmiş, üniversiteye bir süre şapkayla devam etmiş, hala okuyor.

Ziřan: Yasađı ilk İmam-Hatip Lisesi'nde yařayıp bir sűre derslere girememiř, sonrasında yasađı űniversitede de yařamıř. űniversiteden mezun olmuř durumda.

Bireysel Gűrűřme: (10 Mart 2011, Kiřisel Ev)

Sűreyya: Yasađla ilk kez lisede tanışmıř, sonra İmam-Hatip Lisesi mezunu olduđu için Kıbrıs'ı kazanabilmiř, Kıbrıs'ta da yasađı yođun bir řekilde yařayıp peruk kullanmıř, sonra bu sebepten bařka bir űniversiteye geçiř yapmıř. űniversiteden mezun olmuř durumda.

Bireysel Gűrűřme: (12 Mart 2011, Kiřisel Ev)

Ferzan: Yasađla ilk kez ortaokul yıllarında, sonra 28 řubat'ta űniversitede karřılařmıř. 1 sene okuyup okulu bırakmıř. 6 yıl evde bekledikten sonra tekrar sınava girmiř ve yasađ devam ettiđinden dolayı Kıbrıs'a okumaya gitmiř, űniversiteden mezun, yűksek lisans yapmayı planlıyor.

KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (çev.Sedat Cem Karadeli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008

Akbulut, Neslihan ve diğerleri, Henüz Özgür Olmadık, İstanbul: Hayykitap, 2008

Akpınar, Hakan 28 Şubat:”Postmodern” Darbenin Öyküsü, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001

Aksoy, Murat, Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005

Aktaş, Cihan, Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık, İstanbul: Kapı Yayınları,2007

Aktaş, Cihan, “Bir İktidar Alanı Aracı ve Bir Özgürlük Sembolü Olarak Başörtüsü”, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Aktaş, Cihan, Bacı’dan Bayan’a- İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005

Aktaş, Cihan, Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık Kıyafet ve İktidar, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005

Akyol, Taha, Modernleşme Sürecinde Türban, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008

Arendt, Hannah, İnsanlık Durumu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009

Arkonaç, Sibel, Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi, İstanbul: Alfa Yayınları, 1993

Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık, İmaj ve Takva, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002

Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık ,Şov ve Mahrem, İstanbul:Timaş Yayınları, 2006

Başbüyük, Ayşe, “Avrupa’nın ‘Örtülü Öteki’si ile Yeniden Karşılaşması” , Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER, 2008

Baş’üstüne, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999

Bauman, Zygmunt, Sosyolojik Düşünmek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006

Bayramoğlu, Ali, Türkiye’de İslami Hareket, İstanbul: Patika Yayıncılık, 2001

Benli, Fatma, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargısı ve Leyla Şahin Kararı”, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Benli, Fatma, “Hukuki, Siyasi ve Pratik Boyutlarıyla Türkiye’de Başörtülü kadınlara yönelik Ayrımcılık Sorunu”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008

Bilici, Mücahit, “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü”, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde, (der. Nilüfer Göle), İstanbul: Metis Yayınları, 2009

Bora, Tanıl, Türk Sağının Üç hali, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009

Bowen, John R., Muslims and Citizens, <http://bostonreview.net/BR29.1/bowen.html>

Bölügiray, Nevzat, 28 Şubat Süreci 1, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1999

Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu, İstanbul: Mazlumder, 1998

Can, Havva, “Yasağa Maruz Kalanların Dilinden Yasak Uygulamaları”, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Cindioğlu, Dilek, Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar, İstanbul: TESEV, 2010

Cevizoğlu, Hulki, Generalinden 28 Şubat İtirafı-“Postmodern Darbe”, İstanbul: Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001

Çakır, Ruşen, Direniş ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın, İstanbul: Metis Yayınları, 2000

Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006

Çalmuk, Fehmi, “Necmettin Erbakan”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık içinde (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006

Çarkoğlu, Ali, Toprak, Binnaz, Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, İstanbul: TESEV, 2006

Çayır, Kenan, Türkiye’de İslamcılık ve İslami Edebiyat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008

Çayır, Kenan, “İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, İslam’ın yeni Kamusal Yüzleri içinde,(der. Nilüfer Göle), İstanbul: Metis Yayınları, 2009

Çınar, Menderes, Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık, Ankara: Dipnot Yayınları, 2005

Çiğdem, Ahmet, D’nin Halleri- Din, Darbe, Demokrasi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009

DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El kitabı, (çev. Ertuğrul Köroğlu), Ankara: HYB Yayıncılık, 2005

Erkilet, Alev, “‘Yoksun Bırakma’ ve ‘Dışlama’dan ‘Özgürleşim’ Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi ”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008

Esed, Muhammed, Kur’an Mesajı Meal-, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001

Gannuşi, Yusra Khreegi, “Tunus ve Avrupa’da Başörtüsü Yasağı”, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Gökmen, Özgür, “28 Şubat: Bir ‘Batılılaşma Restorasyon mu?’”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3 içinde, (ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, 2004

Göle, Nilüfer, Modern Mahrem, İstanbul: Metis Yayınları, 1991

Göle, Nilüfer, Melez Desenler, İstanbul: Metis Yayınları, 2000

Göle, Nilüfer, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, İstanbul: Metis Yayınları, 2009

Göregenli, Melek, “Bir Ayrımcılık Alanı olarak Başörtüsü”, Türkiye’nin Örtülü Gerçeği içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007

Göregenli, Melek, Şiddet, Kötü Muamele ve İşkenceye İlişkin Değerlendirmeler, Tutumlar ve Deneyimler, İzmir: İzmir Barosu Yayınları, 2004

Gülalp, Haldun, Kimlikler Siyaseti, İstanbul: Metis Yayınları, 2002

Gürbilek, Nurdan, Mağdurun Dili, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2008

Habermas, Jürgen, “Kamusal Alan”, Kamusal Alan içinde, (ed. Meral Özbek), İstanbul: Hil Yayın, 2004

İlyasoğlu, Aynur, Örtülü Kimlik, İstanbul: Metis Yayınları, 1994

Kara, İsmail, Türkiye’de İslamcılık, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995

Karaman, Hayrettin, Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Engeller, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995

Kentel, Ferhat, “Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan Başörtüsü”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008

Kentel, Ferhat, “Yeni Bir Laiklik Yeni Bir Modernite”, Türkiye’nin Örtülü Gerçeği içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007, s.58

Köker, Levent, “Demokratik Meşruluk, Kamusal Alan ve Çokkültürlülük Sorunu”, Kamusal Alan içinde , (ed.Meral Özbek), İstanbul: Hil Yayın, 2004,
Kömeçoğlu, Uğur, “Kutsal ile Kamusal”, İslamın Yeni kamusal Yüzleri içinde, (der. Nilüfer Göle) İstanbul: Metis Yayınları, 2009

Navaro-Yaşın, Yael, “Kimlik Piyasası- Metalar, İslamcılık, Laiklik”, Kültür Fargmanları içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003

Oğuzhan, Zekiye, Bir Başörtüsü Günlüğü, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998

Öğüt, Salim, “Din İlminden Din Bilimine Kadının Örtünmesinin Dini Boyutu”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008

Özbek, Meral, “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”, Kamusal Alan içinde, (ed. Meral Özbek),İstanbul: Hil Yayın, 2004

Özbek, Meral, “Kamusal Alan Kavramının Kamusallaşması ve Kamu Otoritelerinin Kamusal-Özel Alan Söylemleri”, Kamusal Alan içinde, (ed. Meral Özbek) İstanbul: Hil Yayın, 2004

Özdalga, Elisabeth, İslamcılığın Türkiye Seyri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007

Özer, Gülşen Demirkol, Psikolojik bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005

Özipek, Bekir Berat, “İnsan Hakları İhlalleri Ekseninde Bir Örnek: Türkiye’de Başörtüsü Yasağı Sorunu”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü içinde, (ed. Neslihan Akbulut), İstanbul: AKDER Yayınları, 2008

Ramazanoğlu, Yıldız, İkna Odası, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008

Saatçioğlu, Nurcihan, “Yasağa Maruz Kalanların Dilinden Yasak Uygulamaları”, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Sakallı, Nuray, Sosyal Etkiler, Ankara: İmge Kitabevi, 2001

Saktanber, Ayşe, “Siz nasıl eğleniyorsanız biz de öyle ibadet ediyoruz”, Kültür Fragmanları içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003

Sennett, Richard, Kamusal İnsanın Çöküşü, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010

Sever, Metin, Türban ve Kariyer, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006

Suman, Defne, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde, (der. Nilüfer Göle), İstanbul: Metis Yayınları, 2009

Şişman, Nazife, Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış Öyküler, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998

Şişman, Nazife, Kamusal Alanda Başörtülüler, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004

Şişman, Nazife, Başörtüsü-Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009

Tayyar, Cafer, Dokunmayın Bacıma, İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1987

Toros, Halime, Halkların Ezgisi, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1997

Touraine, Alain, Modernliğin Eleştirisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995

Turan, Hasibe, “80’li Yıllarda Yükselen Değer: Başörtüsü”, Dünü Bugünü ve Yarısıyla Başörtüsü içinde, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005

Türkiye’nin Örtülü Gerçeği, İstanbul: Hazar Derneği, 2007

Türküne, Mümtaz’er, “Bir İktidar Pratiği Olarak ‘Başörtüsü Yasağı’”, Türkiye’nin Örtülü Gerçeği içinde, İstanbul: Hazar Derneği, 2007

Vanbeselaere, Norbert, “Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyselci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına”, Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi içinde, (ed. Sibel A. Arkonaç), İstanbul: Alfa Yayınları, 1999

White, Jenny B., “İslamcılığın Açmazları”, Kültür Fargmanları içinde, (ed. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları, 2003

Yavuz, Hakan, Modernleşen Müslümanlar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005

Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008

Yıldız, Abdullah, (haz.), 28 Şubat Belgeler, İstanbul Yayınları: 2000

Çandar, Cengiz, “Postmodern darbe kendi evlatlarını yiyor”, Yeni Şafak, 16 Ocak 2001, <http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2001/Ocak/16/ccandar.html> son erişim 3 Kasım 2010

İnce, Özdemir, “Türban fesadı”, Hürriyet, 12 Ekim 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/16017061.asp> son erişim 20 Mart 2011

Kentel, Ferhat, “Başörtüsünde ‘uygulama böyle’...”, Taraf, 9 Ekim 2010

Özkök, Ertuğrul, Emine Hanım’ın Pozu, Tayyip’in Gözlüğü, Hürriyet <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/01/28/241252.asp> son erişim 12 Aralık 2010

Sazak, Derya, “Modern Mahrem”, Milliyet, 1 Haziran 2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/06/01/yazar/sazak.html> son erişim 10 Kasım 2010

Uluç, Hıncal, “İslam leydileri”, Sabah, 20.08.2005, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/08/20/yaz02-10-122.html> son erişim 7 Kasım 2010

Hürriyet, “Kürsüde aç pazarda tak kabul edilemez” ,10.02.2008 <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=3914337> , son erişim 27.02.2011

Hürriyet, “411 el kaosa kalktı”, 10 Şubat 2008

Yeni Şafak, “71 yaşındaki hastaya ‘başını aç’ işkencesi”, <http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2002/Haziran/21/g2.html> son erişim 10 Mayıs 2011

Yeni Şafak, “ALES’teki başörtüsü özgürlüğü durduruldu”

<http://www.yenisafak.com.tr/Gundem/?t=19.01.2011&i=298717> son erişim 12 Mayıs 2011

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/psikoloji/ruyalar.htm> son erişim 10 Şubat 2011

<http://www.cnr.berkeley.edu/ucce50/ag-labor/7article/article35.htm> son erişim 20 Mayıs 2011

<http://www.resmi-gazete.org/sayi/3099/anayasa-mahkemesinin-e-200816-k-2008116-sayili-karari-5735-sayili-turkiye-cumhuriyeti-anayasasinin-bazi-maddelerinde-degisiklik-yapilmasina-dair-kanun-ile-ilgili.html/>
son erişim 10 Mayıs 2011

[http://www.haber5.com/ozkok-mini-etekle-namazturbanla-sarap-haberi-132535.aw /](http://www.haber5.com/ozkok-mini-etekle-namazturbanla-sarap-haberi-132535.aw/)
son erişim 01 Haziran 2011

http://www.kadinnews.com/index.php?content_view=18923&ctgr_id=60 son erişim 15 Mayıs 2011

<http://www.youtube.com/watch?v=hnqDtiKOZ0w> son erişim 10 Nisan 2011

<http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/> son erişim 16 Mayıs 2011

<http://www.ensonhaber.com/gundem/109336/anayasa-degisikligi-kansiz-olmaz.html>,
son erişim 12 Mayıs 2011

“Cinayet inceleme” <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2002/temmuz/03/gundem.html>, son erişim 22 Mayıs 2011

“Tesettürlü mayoyla denize girince saldırıya uğradı”

<http://www.yenisafak.com.tr/Gundem/?t=07.08.2010&i=272275>, son erişim 11 Mayıs 2011